Айзек АЗІМОВ

КІНЕЦЬ ВІЧНОСТІ

Науково-фантастичний роман

Розділ I

ТЕХНІК

Ендрю Харлан увійшов у капсулу. Вона була ідеально кругла й містилася всередині вертикальної шахти з нечастих вузьких штаб, які щільно облягали капсулу й тьмяно поблискували в непрозірному серпанку за шість футів над головою Харлана. Він увімкнув пульт управління й плавно натис на пусковий важіль.

Капсула не зворухнулася.

Харлан на інше й не сподівався. Він знав, що капсула й не повинна була рухатися — ні вгору, ні вниз, ні ліворуч, ні праворуч, ні вперед, ні назад. Однак проміжки між штабами мовби розтанули, перетворилися на сіру пелену, хоч і тверду на дотик, але все-таки нематеріальну. Харлан відчув холодок у шлунку, легке запаморочення й за цими ознаками збагнув, що капсула разом з ним і всім своїм спорядженням стрімко мчить у майбутнє крізь Вічність.

Він увійшов у капсулу в 575-му Сторіччі, куди два роки тому його призначили на роботу. Досі 575-е Сторіччя було найвіддаленішою точкою майбутнього, до якої йому доводилося подорожувати. Тепер він прямує в 2456-е Сторіччя.

За звичайних обставин він просто не повірив би, що таке можливе. Його рідне 95-е Сторіччя залишилося далеко в минулому. То було Сторіччя патріархальних звичаїв, у якому суворо заборонялася атомна енергія, дерево використовувалося як будівельний матеріал, а різноманітні напої експортувалися в найближчі Сторіччя в обмін на насіння конюшини. Хоча Харлан не був у 95-му Сторіччі відтоді як у свої п'ятнадцять років став Учнем і пройшов спеціальну підготовку, його не полишала туга за рідною "домівкою". Між 95-м Сторіччям, у якому він народився, і 2456-м пролягло майже двісті сорок тисяч років, а це неабияка відстань навіть для загартованого Вічного.

Атож, за звичайних обставин таке здалося б неймовірним.

Однак тепер у Харлана був не той настрій, щоб удаватися до абстрактних розумувань. Перфострічки немов поважчали в кишенях, а плани каменем налягли на серце. Думки Харлана скував страх, душу полонили тривога й збентеження.

Руки самі потяглися до пульта управління, відтак капсула зупинилася в потрібному Сторіччі.

Дивно, що Технік міг відчувати тривогу й хвилювання. Харлан згадав слова Наставника Ярроу: "Спокій для Техніка — понад усе. Здійснювана ним Зміна Реальності може відбитися на долях п'ятдесяти мільярдів людей. Мільйон, а то й більше з-поміж них можуть так змінитися, що їх доведеться сприймати як зовсім нові особистості. За цих умов емоційний характер стає перешкодою".

Намагаючись викинути з пам'яті сухий голос Наставника, Харлан різко мотнув головою. Тоді він і гадки не мав, що стане талановитим Техніком. І все-таки він хвилювався. Не за всіх п'ятдесят мільярдів людей, ні. Чого раптом його мають хвилювати долі п'ятдесяти мільярдів жителів Часу? Лише одна людина існувала для нього в усіх Сторіччях. Одна-однісінька.

Харлан помітив, що капсула зупинилась, але він на якусь хвилю затримався в ній, аби зібрати думки, опанувати себе, як і належить Технікові, і вийшов назовні. Капсула, що її він покинув, ясна річ, була вже не та, в яку він увійшов, — вона тепер складалася з інших атомів. Як і всіх Вічних, це не турбувало Харлана. То тільки Учні й новоприбульці до Вічності вбачають у подорожі в Часі щось містичне.

Він знову зупинився біля безмежно тонкої завіси, яка не була ні Простором, ні Часом і відділяла його зараз як від Вічності, так і від звичайного Часу.

По той бік завіси лежав зовсім невідомий йому Сектор Вічності. Звичайно, він дещо знав про цей Сектор із Часового Довідника. Та Довідник не замінить особистого враження, і Харлан внутрішньо готувався до будь-яких пригод та несподіванок.

Він настроїв прилади управління на вхід у Вічність (річ зовсім проста, набагато складніше було увійти в Час) і ступив крок уперед, крізь завісу. Нараз сліпуче світло вдарило в очі, він мимоволі примружився і прикрив повіки долонями.

Перед ним стояв якийсь чоловік. Спочатку Харлан, осліплений яскравим світлом, побачив тільки невиразні обриси його обличчя.

— Я Соціолог Кантор Вой, — сказав незнайомий. — А ви, здається, Технік Харлан?

Харлан кивнув головою.

— Побий його Час! — вигукнув він. — Невже ця ілюмінація не вимикається?

— Ви маєте на увазі молекулярні плівки? — поблажливим тоном запитав Кантор Вой, огледівшись довкола.

— Атож, — роздратовано відповів Харлан.

Довідник згадував про них, але нічого не повідомляв про це скажене світло.

Харлан розумів, що його роздратування має свої причини. У 2456-му Сторіччі, як і в більшості інших Часів, цивілізація грунтувалася на використанні речовини. Отже, з самого початку Харлан мав підстави сподіватися на схожість цього Сторіччя з уже знайомим йому світом. Тут можна було не боятися зустріти незрозумілі (для людини, яка народилася в матеріальному сторіччі) енергетичні завихрення 300-го або силові поля 600-го. У 2456-му Сторіччі з речовини виготовлялося все — від стін до цвяхів.

Зрозуміло, що речовина від речовини різниться, хоча людина з енергетичного Сторіччя, мабуть, не погодилася б із цим твердженням. Бо для неї будь-яка речовина була чимось грубим, важким і варварським. Але Харлан народився у матеріальному Сторіччі й для нього речовина — це дерево, метал (легкий чи важкий), пластик, силікат, бетон, шкіра тощо.

Але щоб речовина складалася із самих дзеркал!

Отаке було його перше враження від 2456-го. Кожна поверхня сяяла, віддзеркалюючи світло. Створювалася ілюзія суцільної дзеркальної гладіні. Куди не глянь, скрізь виднілися численні відображення Соціолога Воя, самого Харлана і всього, що було довкола. Ефект молекулярних плівок! Від цієї строкатої плутанини аж нудило.

— Даруйте, — сказав Вой, — але такий вже звичай Сторіччя, а наш Сектор намагається запозичити все, що практичне. Не хвилюйтеся, незабаром і ви звикнете.

Вой швидко підійшов до пульта, наступаючи на підошви іншому Вою, своєму відображенню, яке повторювало вниз головою кожен крок Соціолога, і повернув волосок індикатора по спіральній шкалі вниз.

Яскраве світло пригасло, дзеркальні відбиття зникли. Харлану полегшало на душі.

— А тепер ходімо зі мною, — сказав Вой.

Харлан рушив за ним порожніми коридорами, де ще хвилину тому панував хаос сліпучого світла й численних відображень. Вони піднялися нагору пандусом і через передпокій увійшли до кабінету Воя.

Під час своєї короткої подорожі вони не зустріли жодної живої душі. Люди уникали Техніків, і Харлан так звик до цього, що коли б устиг побачити, як десь квапливо ховається людська постать, він би здивувався. Сумніву не було: порожні коридори свідчили, що звістка про прибуття Техніка облетіла весь Сектор. Навіть Вой тримався трохи оддалік і миттю відсахнувся, коли Харлан ненароком зачепив долонею його рукав.

Харланові стало гірко на душі, й це відчуття прикро вразило його. Він гадав, що душа його зашкарубла, вкрилася грубою корою і стала невразлива для таких уколів. Та коли кора та потоншала, то причина могла бути тільки одна: Нойс!

Соціолог Кантор Вой нахилився до Техніка, й це могло б здатися знаком приязності; проте Харлан машинально відзначив про себе, що обох їх розділяє доволі довгий стіл.

— Мені приємно, — почав Вой, — що такий відомий Технік, як ви, зацікавився нашою невеличкою проблемою.

— Авжеж, деякі аспекти цієї проблеми викликають зацікавлення, — відповів Харлан байдужим, безстороннім голосом. (А чи справді голос його був байдужий і безсторонній? Чи його справжні мотиви, його провина не проступають у нього на чолі крапельками холодного поту?)

Харлан дістав із внутрішньої кишені згорнуту перфострічку із закодованим проектом Зміни Реальності. Це був той самий примірник, що його Харлан надіслав місяць тому на розгляд Ради Часів. Завдяки близьким стосункам між ним і Старшим Обчислювачем Твіселом (з самим Твіселом!) Харланові вдалося одержати проект без будь-якої мороки. Але перш ніж розгорнути перфострічку на столі, де вона мала триматися під дією слабкого парамагнітного поля, Харлан на якусь мить завагався.

Молекулярна плівка, що вкривала стіл, була трохи "пригашена", але зовсім не зникла. Простягнувши руку, Харлан мимохіть глянув на стільницю, звідки на нього похмуро дивилося власне обличчя. Харланові було тридцять два роки, але на вигляд він здавався старшим і сам знав про це. Можливо, його старили вузьке, довгообразе обличчя й темні брови над чорними очима, бо все це разом надавало йому похмурого, насупленого вигляду, типового, на думку Вічних, для Техніків. А може, причина крилася в тому, що сам він ні на мить не забував про свій фах.

Розгорнувши стрічку, Харлан одразу перейшов до справи.

— Я не Соціолог, сер...

— Це звучить грізно, — усміхнувся Вой. — Коли починають із браку компетенції в якомусь питанні, то неодмінно чекай банального судження в цьому ж таки питанні.

— Ні, не судження, — заперечив Харлан, — а тільки прохання: подивіться, будь ласка, ще раз на цей висновок — чи немає в ньому невеличкої похибки?

Вой одразу спохмурнів:

— Гадаю, що ні.

Одна Харланова рука лежала на бильці стільця, друга — на коліні. Він не міг собі дозволити забарабанити пальцями по столу або закусити губу. Жодним порухом він не мав права виказувати своїх емоцій.

Останнім часом Харлан регулярно переглядав усі проекти Зміни Реальності, тільки-но їх перемелювали адміністративні жорна Ради Часів. Бувши особистим Техніком Старшого Обчислювача Твісела, він міг робити це без будь-яких труднощів, вдаючись до незначного порушення професійної етики. Особливо останнім часом, коли Твіселову увагу геть заполонив його власний проект. (У Харлана роздулися ніздрі. Тепер він дещо знав про цей проект).

Харлан не був певний, що за такий короткий термін знайде те, що шукає. А тому, коли він уперше натрапив на проект Зміни Реальності з 2456-го по 2871-е Сторіччя, серійний номер В-5, то спочатку подумав, що в нього від напруги затьмарився розум і йому видається бажане за дійсне. Цілий день він перевіряв рівняння й зв'язки, пойнятий відчуттям непевності, змішаним з дедалі дужчим збудженням та гіркою вдячністю долі за те, що встиг опанувати принаймні, елементарну психоматематику.

Зараз Вой переглядав ту саму стрічку здивованими і водночас стурбованими очима.

— Мені здається, — сказав він нарешті, — що тут усе гаразд.

— Тоді я дозволю собі звернути вашу увагу на психоматриці любовних взаємин, характерних для Реальності вашого Сторіччя. Це, здається, галузь соціології, предмет вашої компетенції. Ось чому, прибувши сюди, я вирішив насамперед зустрітися з вами.

Вой насупив брови. Він усе ще був чемний, але в голосі його вже почувся холодок.

— Спостерігачі нашого Сектора — люди висококваліфіковані. У мене немає жодного сумніву щодо точності їхніх даних для цього проекту. Може, у вас є інші дані?

Ні, немає, Соціологу Вой. Я користуюся їхніми даними. Викликають у мене сумнів тільки висновки. Погляньте, чи не повинен бути в оцій точці тензор-комплекс змінним, якщо дані любовних взаємин точні?

Вой глянув на перфострічку з видимою полегкістю.

— Певна річ, Техніку, це само собою зрозуміло, але тут рівняння переходять у тотожність. Внаслідок цього утворюється невеличка розвилина без бічних відгалужень, а далі дороги знову сходяться. Сподіваюсь, ви вибачите мені за вживання цих квітчастих порівнянь замість точних математичних висловів.

— Ціную вашу ґречність, — сухо сказав Харлан, — з мене такий Обчислювач, як і Соціолог.

— Отже, все гаразд. Змінний тензор-комплекс, на який ви звернули увагу, або ж, просто кажучи, розвилка не має ніякого значення. Дороги знову сходяться, і далі пролягає єдиний шлях. Це така дрібниця, що про неї не варто й згадувати в наших рекомендаціях.

— Коли ви так вважаєте, сер, то мені залишається тільки погодитися з вами. Та хоч би там як, треба визначити МНЗ.

На згадку про цю абревіатуру Соціолог поморщився. Харлан заздалегідь знав, що його реакція буде саме такою. МНЗ означало Мінімальну Необхідну Зміну, а тут і Технік був дока. Соціолог міг вважати себе поза всілякою критикою з боку нижчих істот, коли йшлося про інші

питання, включаючи й математичний аналіз численних можливих часових Реальностей, але щодо МНЗ, то тут Технік залишався неперевершеним фахівцем.

Математичне обчислення не підходило. Навіть найбільший Комп'ютер, яким керував би найрозумніший і найдосвідченіший Старший Обчислювач, у кращому разі міг тільки вказати на ймовірні ряди місцезнаходження МНЗ. Правильний вибір МНЗ цілком залежав від знань і досвіду Техніка. Хороший Технік рідко помилявся. Першокласний Технік не помилявся ніколи.

Харлан не помилявся ніколи.

— МНЗ, рекомендоване вашим Сектором, — вів далі Харлан рівним, безстороннім голосом, карбуючи слова Єдиної Міжчасової Мови, — передбачає аварію космічного корабля і тяжку смерть дванадцяти космонавтів.

— Це неминуче, — сказав Вой, стенувши плечима;

— А я вважаю, — заперечив Харлан, — що МНЗ можна звести до простого переміщення невеличкої коробки з однієї полиці на іншу. Ось подивіться.

Харлан показав довгим пальцем на одну з перфорацій і акуратно обрізаним білим нігтем зробив уздовж неї ледь помітну позначку.

— Хіба таке розв'язання не змінює ситуацію?! — сказав Харлан. — Хіба воно не усуне розвилини й не приведе нас до...

— ...до ймовірної МБР, — прошепотів Вой.

— ...до точної Максимальної Бажаної Реакції, — закінчив Харлан.

Вой підвів очі. На його смаглявому обличчі відбилося щось середнє між гнівом і досадою. Харлан мимоволі звернув увагу на щербинку між верхніми передніми зубами Соціолога, яка робила його схожим на боягузливе зайчисько. Ця схожість аж ніяк не поєднувалася з тією стримуваною силою, що вчувалася у словах Воя.

— Очевидно, Рада Часів ще вкаже мені на цю помилку?

— Не думаю. Наскільки мені відомо, Рада нічого не знає про це. Принаймні ваш проект Зміни Реальності потрапив до мене без коментарів. — Харлан не уточнив значення у даному разі слова "потрапив", а Вой не спитав його про це.

— Отже, ви знайшли цю помилку самі?

— Атож.

— І не повідомили про неї Раду Часів?

— Ні.

Вой полегшено зітхнув, але відразу ж спохмурнів.

— А чому?

— Мало хто міг уникнути такої помилки. Я вирішив виправити її поки не пізно. Так я і зробив. А чом би й ні?

— Ну що ж, дякую вам, Техніку Харлан. Ви повелися як друг. Хоча помилка, що її припустився наш Сектор, була, як ви самі сказали, практично неминуча, у протоколі Ради вона мала б вигляд невиправданого недогляду.

Після невеличкої паузи Вой провадив далі:

— Хоча з другого боку, смерть кількох людей мало що важить проти отих змін особистостей, до яких призведе Зміна Реальності.

"Не відчувається, що він дякує щиро, — мимоволі подумав Харлан. — Може, навіть образився. Ба, а як подумає, що від догани його врятував якийсь Технік, то ще й обурюватися почне. Якби я був Соціологом, він потис би мені руку, але Технікові він руки не потисне. Навіть пальцем не доторкнеться до Техніка, а сам ладен приректи на смерть від ядухи дванадцятеро душ".

Та чекати, поки Соціолог почне обурюватися, означало звести справу нанівець, отож Харлан вирішив не гаяти часу.

— Сподіваюсь, що на подяку ваш Сектор не відмовить мені в невеличкій послузі?

— У послузі?

— Мені потрібен Розрахунок Життя. Всі потрібні дані в мене з собою. А також усі дані для проекту Зміни Реальності в 482-му. Мені хотілося б лише з'ясувати ефект впливу Зміни на долю певної особистості.

— Я не певен, що правильно зрозумів вас, — повільно мовив Соціолог. — У вас є всі умови зробити це у своєму Секторі.

— Безперечно. Але я не хотів би, щоб про мої особисті дослідження дізналися до їх завершення. У моєму Секторі було б важко зробити ці розрахунки та й, крім того... — Харлан закінчив фразу якимсь невиразним жестом.

— Отже, ви не хочете здійснити свої наміри через офіційні канали? — запитав Вой.

— Я хочу це зробити таємно. Мені потрібна конфіденційна відповідь.

— Адже ви знаєте, що це протизаконно. Я не можу піти на таке порушення правил.

Харлан спохмурнів.

— Але ж я пішов на порушення, коли не повідомив Раду Часів про вашу помилку. Проти цього порушення ви чомусь не заперечували. Якщо вже бути таким поборником правил в одному випадку, то таким самим поборником слід бути й в іншому. Сподіваюсь, ви мене розумієте?

Воєве обличчя свідчило, що він добре все зрозумів. Вой простяг руку.

— Можна глянути на ваші дані?

У Харлана відлягло від серця. Головна перепона залишилася позаду. Він напружено спостерігав за Соціологом, який, схилившись над привезеними перфострічками, мовчки вивчав їх. Тільки один раз Вой порушив мовчанку.

— Присягаю Часом, це ж зовсім незначна Зміна Реальності.

Харлан вирішив скористатися слушною нагодою.

— У тім-то й річ. На мою думку, зовсім мізерна Зміна. Нижче критичної різниці, тож я й проводжу дослідження індивідуально. Саме тому я не роблю Розрахунків у своєму Секторі. Погодьтеся, було б неетично з мого боку провадити ці Розрахунки в своєму Секторі, не переконавшись у власній слушності.

Вой нічого не відповів, і Харлан замовк, щоб ненароком не зіпсувати справу.

Нарешті Соціолог встав:

— Я передам ваші дані одному із своїх Розраховувачів Життя. Усе це триматимемо в таємниці. Сподіваюсь, ви розумієте, що це не можна розглядати як прецедент.

— Певна річ.

— Отже, якщо ви не заперечуєте, я хотів би бути свідком Зміни Реальності. Хочеться вірити, що ви зробите нам честь і здійсните МНЗ особисто.

Харлан кивнув головою:

— Всю відповідальність беру на себе.

Коли вони увійшли в спостережну камеру, там уже світилися два екрани. Інженери настроїли їх на потрібні координати в Просторі та Часі й пішли. Харлан і Вой були самі в кімнаті, що сяяла вогнями. (Блиск молекулярних плівок сліпив очі, але Харлан дивився тільки на екрани).

Обидва зображення були нерухомі. Вони немов завмерли відтоді, як почали відбивати математично точні моменти Часу.

Одне зображення мало яскраві природні кольори. Харлан упізнав у ньому машинний зал експериментального космічного корабля. Двері були прочинені, і крізь щілину виднівся лискучий черевик з червоного напівпрозорого матеріалу. Черевик залишався нерухомим. Усе немов вимерло. Якби зображення було різкіше й дозволяло розгледіти окремі порошинки в повітрі, то й вони висіли б нерухомо.

— Дві години тридцять шість хвилин машинний зал буде порожній, — сказав Вой. — У нинішній Реальності, певна річ.

— Знаю, — буркнув Харлан, натягуючи рукавиці.

Окинувши швидким поглядом полицю, він запам'ятав розташування потрібної коробки, виміряв відстань до неї кроками, прикинув, куди її слід перемістити. Тоді глянув на другий екран.

Якщо машинний зал перебував у Часі, який стосовно даного Сектора Вічності вважався "теперішнім", і його зображення мало чіткі обриси й природні кольори, то зображення на другому екрані було віддалене в майбутнє від першого на двадцять п'ять Сторіч, а тому було повите блакитним серпанком, як і кожне "майбутнє".

То був космічний порт. Темно-блакитне небо, металеві конструкції із синюватим відтінком на блакитно-зеленому грунті. На передньому плані стояв блакитний циліндр незвичайної форми, опуклий, немов роздутий внизу. Дві такі самі конструкції виднілися на задньому плані. Усі три циліндри дивилися розщепленими носами вгору. Розколина глибоко розрізала корпуси кораблів.

Харлан насупив брови.

— Який у них чудернацький вигляд!

— Електрогравітація, — сказав Вой. — За всю історію людства тільки в 2481-му Сторіччі були створені електрогравітаційні космічні кораблі. В них немає ні камер згоряння, ні ядерних установок. Вони мають приємний, естетичний вигляд. Шкода, що Зміна знищить їх, дуже шкода! — У спрямованому на Харлана погляді промайнув осуд.

Харлан стиснув губи. Звичайно, осуд! А чого ще він міг чекати? Адже він Технік.

Безперечно, дані про вживання наркотиків зібрав якийсь Спостерігач. На основі цих даних Статистик показав, що в нинішній Реальності число

наркоманів збільшилося й досягло рекордної цифри. Якийсь Соціолог — можливо, навіть сам Вой — розробив Психологічну характеристику суспільства. І, нарешті, Обчислювач розрахував Зміну Реальності, яка зводить вживання наркотиків до безпечного рівня, і водночас виявив, що побічним ефектом такої Зміни стане зникнення електрогравітаційних космічних кораблів. Десятки, сотні людей, котрі посідали найрізноманітніші посади у Вічності, доклали рук до цього проекту.

Але тепер нарешті для втілення проекту в життя на перше місце має вийти Технік, може, й сам Харлан. Дотримуючись розроблених для нього інструкцій, Технік повинен здійснити Зміну Реальності. І тоді на нього посиплються обвинувачення всіх інших. Їхні гордовиті погляди скажуть: "Не ми, а ти зруйнував це прекрасне творіння людських рук". Вони перекладуть власну вину на його плечі, осуджуючи й уникаючи його.

— Кораблі не беремо до уваги, — різко сказав Харлан. — Нас із вами повинна цікавити лише ота комашня.

"Комашнею" були люди. Поряд з гігантськими космічними кораблями вони й справді здавалися карликами, так само, як Земля і все земне суспільство здається мізерним з висоти космічного польоту.

Маленькі, немов лялькові, фігурки групками стояли на космодромі. Вони застигли в кумедних позах із піднятими тоненькими ручками та ніжками.

Вой стенув плечима.

Харлан почепив портативний генератор Темпорального поля на зап'ясток лівої руки.

— Берімося до діла.

— Одну секунду. Я зв'яжусь із Розраховувачем Життя і довідаюся, коли він зможе виконати ваше прохання. Я хочу одразу і з цим покінчити.

Вой вправно застукотів маленьким рухливим контактом, й у відповідь почулося клацання. "Ось іще одна характерна риса цього Сектора Вічності, — подумав Харлан, — звуковий код. Мудро придумано, але надто претензійно, як і ті молекулярні плівки".

— Він каже, що впорається години за три, — промовив нарешті Вой. — До речі, йому дуже сподобалося ім'я тієї особи. Нойс Ламбент. Жінка, звичайно?

У Харлана перехопило в горлі.

— Жінка.

Губи Воя скривилися в посмішку.

— Милозвучне ім'я. Я б і сам не проти глянути на неї. Ось уже кілька місяців у цьому Секторі не було жодної жінки.

Харлан нічого не відповів, побоюючись, що голос може виказати його. Він тільки пильно подивився на Соціолога й рвучко відвернувся.

Відсутність жінок була єдиною вадою Вічності. Харлан узнав про цю ваду одразу після першого свого входу у Вічність, але особисто відчув її на собі тільки тоді, коли вперше зустрів Нойс. Відтоді покотився він як з гори, зрадив клятву Вічності і все, у що свято вірив досі.

Заради чого?

Заради Нойс.

Йому не було соромно, і це по-справжньому мордувало його. Йому не було соромно. Він не відчував провини за цілу низку скоєних злочинів, проти яких неетичне використання секретного Розрахунку Життя сприймалося як не варта уваги дрібниця.

Якщо треба буде, він піде на ще тяжчий злочин.

Цієї миті в голові його зблиснула страшна думка. І хоч Харлан одразу із жахом прогнав її геть, у глибині душі він був певний, що вона, з'явившись раз, повернеться знову.

Думка була проста: якщо не залишиться нічого іншого, він знищить Вічність.

Найстрашніше було усвідомлення того, що він здатний зробити це.

Розділ 2

СПОСТЕРІГАЧ

Харлан стояв біля входу в Час і розмірковував над перемінами в своєму житті. Ще недавно все було так просто. Були ідеали, або принаймні хоч гасла, заради яких варто жити. Кожна стадія життя Вічного мала свій сенс. Як там починаються "Основні принципи": "Життя Вічного можна розділити на чотири періоди..."

Тепер ці принципи померкли в його очах, віра в них розлетілася на друзки, а що розбилося, того не склеїш.

Кожен із чотирьох періодів життя Вічного він прожив чесно. У перший період, тобто перші п'ятнадцять років свого життя, він ще не був Вічним, він був просто жителем Часу. Народитися Вічним не може ніхто; ним може стати тільки людина, котра живе у Часі — Часів'янин.

Вибір упав на Харлана внаслідок складного процесу ретельного добору й відсіювання, коли йому виповнилося п'ятнадцять років. Тоді він ще уявлення не мав про існування такої процедури добору. Після болісного прощання з родиною завіса Вічності назавше опустилася за ним. Вже тоді йому дали ясно зрозуміти, що за будь-яких обставин він уже ніколи не зможе повернутися назад. Мине чимало літ, перш ніж він довідається про справжню причину такої перспективи.

Опинившись у Вічності, він став Учнем і десять років провчився в школі, а по закінченні вступив у третій період вже як Спостерігач. І тільки після цього став Спеціалістом і справжнім Вічним. Такі чотири періоди життя Вічного: Часів'янин, Учень, Спостерігач і Спеціаліст.

Він, Харлан, пройшов крізь усі ці етапи бездоганно, можна навіть сказати, успішно.

Він добре пам'ятає той день, коли Учнівство залишилося позаду й вони стали незалежними членами Вічності; коли ще не бувши Спеціалістами, вони вже могли офіційно називати себе Вічними.

Він і досі пам'ятає той день. Школу закінчено, навчання позаду, і він стоїть в одній шерензі разом з п'ятьма іншими випускниками; руки закладені за спину, ноги злегка розставлені, погляди спрямовані вперед.

За кафедрою стоїть Наставник Ярроу й звертається до них із напутньою промовою. Харлан добре пам'ятає Ярроу — невеличкого, енергійного чоловіка з рудою, скуйовдженою чуприною, ластатими руками і скорботним виразом очей. Цей згаслий погляд не був рідкістю серед Вічних — туга за рідною домівкою, за своїм корінням, неусвідомлений смуток за одним-однісіньким, недосяжним для них Сторіччям накладали свою печать.

Харлан, звичайно, достеменно не пригадує слів Ярроу, але їхній зміст назавжди закарбувався в його пам'яті.

— Віднині ви Спостерігачі, — говорив Ярроу. — Ця робота не вважається престижною. Спеціалісти дивляться на неї спогорда, як на хлоп'ячу забаву. Може, і ви, Вічні... — Тут він зробив багатозначну паузу, даючи їм змогу розправити плечі й просяяти від пихи. — Може, й ви так само думаєте. Коли так, то ви не варті бути Спостерігачами.

Адже Обчислювачам нічого було б обчислювати, Розраховувачі Життя не знали б що розраховувати, Соціологи не мали б даних для аналізу, коли б не було Спостерігачів; одне слово, всі Спеціалісти залишилися б без роботи. Знаю, що ви вже не раз про це чули, але я хочу, щоб ця істина назавжди врізалася вам у пам'ять.

На вас, ще зовсім юнаків, чекає нелегке завдання — вийти із Вічності в Час і повернутися назад із фактами. Об'єктивними, безсторонніми фактами, не забарвленими вашими смаками й уподобаннями; фактами точними, щоб їх можна було ввести в Обчислювальні машини, цілком певними, щоб їх можна було підставити в соціальні рівняння, фактами чесними, які могли б стати основою для Зміни Реальності.

І запам'ятайте ще одне. Не слід думати, що свій третій період, період Спостерігача, можна прожити спокійно, не докладаючи особливих зусиль. Тільки в ньому ви можете показати, на що ви здатні. Не шкільні оцінки, а робота Спостерігача визначить вашу майбутню спеціальність, вашу фахову майстерність. Для вас — це своєрідні курси підвищення кваліфікації Вічних, і найменша похибка чи недбальство залишать вас у Помічниках, незважаючи на ваші таланти. Я все сказав.

Він потис руку кожному, і Харлана, поважного, схвильованого та гордого, охопив святобливий трепет на саму думку, що на його долю випав найбільший у світі привілей стати Вічним і відповідати за щастя всіх людей, які живуть і житимуть у підвладних Вічності Сторіччях.

Свої перші незначні доручення Харлан виконував під суворим контролем, але з часом він відшліфував свої здібності на точилі досвіду, спостерігаючи за десятками Змін Реальності в десятках різних Сторіч.

На п'ятому році роботи йому надали звання Старшого Спостерігача й призначили в 482-й Сектор. Він почав працювати самостійно, й ця обставина трохи збила його колишню самовпевненість, коли він вперше доповідав Асистентові Обчислювача Гоббі Фінджі, котрий очолював Сектор.

У Фінджі був недовірливо стиснутий рот і сердиті очі, які здавалися смішними на його кумедному обличчі. Ніс у нього був схожий на круглий ґудзик, а щоки — на дві пампушки. Досить було все це лише розмалювати червоною фарбою, причепити Фінджі сиву бороду, й він ураз перетворився б на святого Миколу, або Санта-Клауса, або Діда-Мороза. Харлан знав усі ці три імені. Він сумнівався, щоб хтось хоч один із ста тисяч Вічних чув бодай про одне з них. Харлан сором'язливо приховував такі знання, але в душі пишався ними. Ще з перших шкільних днів він захопився Первісною історією, і Наставник Ярроу всіляко заохочував його. Поступово Харлан по-справжньому полюбив ці дивні, спотворені Сторіччя, що передували не лише заснуванню Вічності в 27-му, а й самому винаходу Темпорального Поля в 24-му. Він читав старовинні книжки й журнали. Іноді — коли вдавалося одержати на те дозвіл — він навіть подорожував у далеке минуле, у ранні Сторіччя Вічності, щоб зібрати потрібний йому матеріал. За п'ятнадцять років він зумів зібрати чудову власну бібліотеку, і майже всі книги були надруковані на папері. Там був томик автора, якого звали Г. Уеллс, автора іншої книги звали В. Шекспір, — усе якісь допотопні розповіді. Та найціннішим у його колекції було повне зібрання оправлених томів Первісного тижневика. Воно забирало багато місця, але Харлан через свою сентиментальність ніяк не наважувався перевести його в мікрофільм.

Час від часу він з головою поринав у цей світ, де життя було життям, а смерть — смертю, де людина приймала рішення безповоротно, де не

можна було ні запобігти лихові, ні сприяти добру і де програна битва при Ватерлоо була програна раз і назавжди. Особливо йому подобалася старовинна приказка про те, що написане пером не витягнеш і волом.

І як йому було тоді важко й болісно повертатися думками до Вічності — до світу, де Реальність була чимось миттєвим і мінливим, де люди, такі як він, могли тримати її у своїх руках і за бажанням надавати їй кращої форми.

Однак схожість із святим Миколою вмить щезла, коли Гоббі Фінджі заговорив до нього сухим діловим тоном.

— Завтра ви почнете вивчати теперішню Реальність. Я хочу, щоб це вивчення було ґрунтовним, повним і точним. Не дозволяйте собі недбальства. Ваша перша просторово-часова інструкція буде готова завтра вранці. Зрозуміло?

— Так, Обчислювачу, — відповів Харлан.

Він уже тоді зрозумів, що вони не миритимуть один з одним, і це завдавало йому жалю.

Наступного ранку Харлан одержав свою інструкцію у вигляді складного мережива перфорацій на стрічці, виданій Кібермозком. Побоюючись припуститися найменшої помилки на самому початку своєї роботи, Харлан переклав інструкцію на Міжчасову Мову з допомогою кишенькового дешифратора. Звісна річ, його професійний рівень дозволяв йому читати безпосередньо з перфострічки.

Інструкція пояснювала йому, де і коли він міг перебувати у світі 482-го Сторіччя, а де — не міг, що він міг робити, а чого — ні і чого мав будь-що уникати. Його присутність дозволялася тільки там і тоді, де й коли це не загрожувало Реальності.

482-е Сторіччя було не до душі Харланові. Цілковита протилежність його суворого й аскетичного сторіччя. Без етики й моралі у тому вигляді, до якого він звик. То була ера споживацтва й грубих насолод з численними ознаками матріархату. Саме тоді (Харлан усе це ретельно перевірив і записав) небувалого розквіту набуло ектогенетичне дітородіння, внаслідок штучного запліднення до сорока відсотків жінок. Одруження не визнавалося юридично, пари сходилися й розходилися за взаємною згодою, крім якої їх нічого не зв'язувало. Попри це, звичайно, існували й шлюби, але тільки заради природного дітородіння. Вони добиралися особливо ретельно й диференційовано, виходячи із їхніх соціальних функцій, заснованих на чисто євгеністичних [1] принципах.

Сотні причин робили це суспільство огидним для Харлана, і він мріяв про Зміну Реальності. Йому не раз спадало на думку, що лише самою своєю присутністю у цьому Сторіччі він, як людина з іншого Часу, може викликати "розвилину" й спрямувати історію по іншому шляху. Якщо його присутність у якийсь критичний момент належно вплине на хід подій, то може виникнути нова гілка розвитку суспільства, в якому мільйони жінок, котрі досі лише шукали насолод, перетворилися б на вірних дружин і ніжних матерів. Вони жили б в іншій Реальності з іншою пам'яттю, нездатні ні згадати, ні навіть уявити, що було з ними раніше.

На жаль, зробити так — означало переступити просторово-часову інструкцію, про що не варто було й думати. А коли він і зважився б на таке порушення, то Зміна Реальності могла б відбутися у зовсім випадкових, непередбачених проявах. Реальність могла б стати ще гіршою. Тільки ретельний аналіз і Обчислення можуть дати основу для потрібної, чітко визначеної Зміни.

Та хоч би які були думки у Харлана, він залишався Спостерігачем, а ідеальний Спостерігач — це всього-на-всього наділена органами відчуття розумна машина, призначена для збору інформації. У ній не повинно бути місця для емоцій.

У цьому розумінні Харланова інформація була ідеальна.

Наприкінці другого тижня Обчислювач Фінджі запросив Харлана до себе на розмову.

— Вітаю вас, Спостерігачу, — сказав він сухим, холодним тоном, — ви зібрали ясні, чіткі відомості. Однак хотілося б знати, що ви насправді думаєте?

Обличчя Харлана зробилося непроникним, немовби вирізьблене з дерева його рідного 95-го Сторіччя.

— У мене немає ніяких думок з цього приводу, — сказав він.

— Так я вам і повірив. Адже ви з 95-го, а ми обоє добре розуміємо, що це означає. Безсумнівно, 482-е вас повинне дратувати.

Харлан стенув плечима.

— Хіба хоч що-небудь у моїх відомостях свідчить про моє роздратування?

Репліка межувала із зухвалістю, і Фінджі забарабанив своїми короткими пальцями по столу.

— Відповідайте на моє запитання, — сказав він.

— Із соціологічного погляду багато де в чому в цьому Сторіччі склалась екстремальна ситуація. Три останні Зміни Реальності тільки погіршили стан речей. Гадаю, їх треба поправляти. Крайнощі ніколи не доводили до добра.

— Отже, ви взяли на себе обов'язок перевірити минулі Реальності Сторіччя?

— Як Спостерігач, я мав перевірити всі факти, пов'язані з цим Сторіччям.

Цією відповіддю він загнав Фінджі у глухий кут, оскільки перевірка зазначених фактів була правом і обов'язком Харлана. І Фінджі мусив про це знати. Кожне Сторіччя періодично потрясали Зміни Реальності. Навіть найретельніші Спостереження час від часу потребували перевірки. Існувало непохитне правило: тримати кожне Сторіччя Вічності під постійним контролем. І справжній Спостерігач повинен був не тільки збирати факти про сучасну Реальність, а й співвідносити їх із фактами минулих Реальностей.

Для Харлана стало очевидно, що таке зондування його поглядів викликане не тільки самою неприязню до. нього з боку Фінджі; за цим крилося щось іще. Обчислювач ставився до нього явно вороже.

Трохи згодом Фінджі несподівано зайшов до невеличкого Харланового кабінету і заявив:

— Ваші звіти справили чудове враження на Раду Часів.

— Дякую вам, — промимрив Харлан після короткої паузи.

— Усі зійшлися на тому, що ви виявили неабияку проникливість.

— Стараюся.

Наступне запитання Фінджі було зовсім несподіване.

— Вам коли-небудь доводилося зустрічатись із Старшим Обчислювачем Твіселом?

— З Обчислювачем Твіселом? — Харлан зробив круглі очі. — Ні, сер. А чому ви запитуєте?

— Здається, він особливо зацікавився вашими звітами.

Фінджі надув свої щоки-пампушки й змінив тему розмови.

— Мені здається, у вас свій погляд на історію.

Спокуса була надто велика. В ньому боролася обережність із професійним гонором, і зрештою останній переміг.

— Я вивчав Первісну історію, сер.

— Первісну історію? В школі?

— Не зовсім так. Скоріш за власним бажанням, самостійно. Це моє хобі. Знайомишся з нею і, здається, ніби вона застигла в нерухомості. Її не можна розглядати, як Сторіччя Вічності, що безперервно змінюються.

Заговоривши про свій улюблений предмет, Харлан пожвавішав.

— Це однаково, що взяти фільмокнигу й уважно роздивлятися кадра за кадром. Ми побачимо чимало деталей, які пропустили б, коли б стрічка рухалася із нормальною швидкістю. Гадаю, знання Первісної історії неабияк допомагають мені в роботі.

Фінджі широко розкрив очі, здивовано подивився на Харлана й вийшов, не сказавши жодного слова.

Потім він ще не раз заводив розмову про Первісну історію і з незворушним виразом на своєму пухкому обличчі вислуховував стримані Харланові коментарі.

Харлан не знав, чи шкодувати йому, що відбуваються такі розмови, чи сприймати їх, як іще один крок до підвищення по службі.

Він почав схилятися до першої думки після того як, зустрівшися з ним одного разу в коридорі "А", Фінджі запитав так, щоб чули всі, хто був поблизу:

— Скажіть мені, Харлане, чого у вас така кисла фізіономія? Ви коли-небудь хоч раз у житті посміхнулися?

Харлан з гіркотою подумав, що Фінджі ненавидить його. А сам відтоді пройнявся до Фінджі відразою.

Три місяці Харлан ретельно збирав відомості про 482-е Сторіччя, обсмоктав його до кісточок, і коли Фінджі несподівано викликав його до себе, він не здивувався. Харлан давно вже чекав нового призначення. Його остаточні висновки були готові ще кілька днів тому. У 482-му виявляли палке бажання збільшити експорт тканин із целюлози в Сторіччя, позбавлені лісів, такі як, наприклад, 1174-е, одначе категорично відмовлялися від зустрічної пропозиції постачати їм натомість копчену рибу. Харлан склав довгий перелік таких питань і всіх їх уважно проаналізував.

Прихопивши з собою проект висновків, Харлан пішов на прийом до Фінджі. Але про 482-е Сторіччя той і не згадував. Фінджі відрекомендував Харлана маленькому зморщеному чоловічкові з рідким сивим волоссям і постійно усміхненим обличчям гнома. Та усмішка виражала то занепокоєння, то добродушність, але ніколи не полишала карликового обличчя. Між двома жовтими від тютюну пальцями була затиснена запалена сигарета.

Харлан уперше в житті бачив сигарету; коли б не це, він більше уваги приділив би чоловічкові, аніж запаленому циліндрикові, і слова Фінджі не були б для нього такою несподіванкою.

— Старший Обчислювачу Твісел, перед вами Спостерігач Ендрю Харлан.

Спантеличений погляд Харлана метнувся із сигарети на обличчя чоловічка.

— Здрастуйте, — сказав пискливим голосом Твісел. — Отже, ви і є той самий юнак, що пише такі чудові звіти?

Харланові відібрало мову. Лабан Твісел був міф, жива легенда. Таких людей, як він, годилося б упізнавати з першого погляду. Твісел був найвидатніша людина Вічності, інакше кажучи, — найзнаменитіший серед живих Вічних. Він був голова Ради Часів. Він розробив більше Змін Реальностей, ніж будь-хто інший за всю історію Вічності. Він був... Він зробив...

Харлан украй розгубився. Він не спромігся вимовити жодного слова, лише кивнув головою з дурнуватою усмішкою на обличчі.

Твісел підніс сигарету до уст і поквапливо затягся.

— Залиш нас удвох, Фінджі, я хочу побалакати з цим юнаком віч-на-віч.

Фінджі встав, щось промимрив і вийшов.

— Здається, ти хвилюєшся, хлопче, — сказав Твісел. — Не треба, тобі нема чого хвилюватися.

Але зустріч з Твіселом просто приголомшила Харлана. Завжди вважати людину гігантом, а тоді відкрити для себе, що в ній немає і п'яти з половиною футів зросту, — тут було від чого розгубитися. Невже за цим спадистим, гладеньким чолом криється мозок генія? Гострий розум чи

тільки добрий гумор випромінюють ці маленькі примружені очі, облямовані павутиною зморщок?

Харлан ніяк не міг оговтатися. Він дивився на сигарету, неспроможний зібрати думки. Відмахнувшись від диму, він на крок відступив назад.

Твісел примружив очі, ніби намагався проникнути поглядом крізь димову завісу, і заговорив із жахливим акцентом на діалекті десятого тисячоліття.

— А може бути ліпше, хлопче, коли я твоя мова розмовляй?

Харлан ледве поборов у собі істеричний сміх.

— Я непогано розмовляю Єдиною Міжчасовою Мовою, — обережно відповів він.

Харлан сказав цю фразу Міжчасовою Мовою, якою спілкувалися з ним усі Вічні з перших днів його перебування У Вічності.

— Дурниці, — погордливо сказав Твісел. — Навіщо нам Міжчасова, коли я бездоганно розмовляю мовою десятого тисячоліття.

Харлан здогадався, що минуло принаймні років із сорок відтоді, як Твісел користувався його рідним діалектом.

Однак, задовольнивши своє самолюбство, Твісел перейшов на Міжчасову Мову.

— Я міг би запропонувати тобі сигарету, але я певен, що ти не куриш. Куріння не схвалювалося за всіх історичних часів. Фактично добрі сигарети вміють робити тільки в 72-му Сторіччі. Це я тобі кажу на той

випадок, коли ти раптом почнеш курити. Але від цього куріння самі прикрощі. Минулого тижня я застряг на кілька днів у 123-му. Куріння заборонено. Навіть у Секторі Вічності схиляються перед 123-м Сторіччям. Вічні запозичили їхні порядки. Якби я там закурив сигарету, їм здалося б, що над ними розверзлося небо. Іноді в мене з'являється бажання розрахувати таку Зміну Реальності, яка одним махом стерла б з лиця землі заборони на куріння в усіх Сторіччях. Шкода тільки, що така Зміна призведе до війн у 58-му й рабовласницького суспільства в 1000-му. Завжди щось не так.

Харланова розгубленість перейшла в тривогу. Що приховується за цим недоречним базіканням? Йому аж перехопило горло.

— Чи можу я запитати, чому ви захотіли зустрітися зі мною, сер? — ледь вимовив він.

— Мені подобаються твої звіти, хлопче.

На якусь мить в очах у Харлана зблиснув радісний вогник, але він навіть не посміхнувся.

— Дякую, сер.

— У них відчувається творчий підхід. В тебе добре розвинена інтуїція. Мені здається, що я знайшов для тебе твоє справжнє місце у Вічності, і я прийшов запропонувати його тобі.

"Аж не віриться", — подумав Харлан.

— Ви робите для мене велику честь, сер, — сказав він, ледь приховуючи радісні нотки в голосі.

А тим часом Старший Обчислювач Твісел, докуривши сигарету, якось непомітно, із спритністю фокусника, дістав другу й припалив її.

— Заради Часу, хлопче, не говори завченими фразами, — сказав він між затяжками. — "Велику честь!" Подумаєш! Це все пусте. Говори просто. Ти радий?

— Так, сер, — відповів обережно Харлан.

— Тоді все гаразд. Інакше не може й бути. Ти хотів би стати Техніком?

— Техніком? — Харлан аж схопився з місця.

— Сідай. Сідай. Ти, здається, здивований?

— Я не думав бути Техніком, Обчислювачу Твісел.

— Не думав, — сухо сказав Твісел. — Ніхто чомусь не думає. Ким завгодно, аби лиш не Техніком. Техніків завжди важко знайти, на них завжди є попит. Їх бракує в усіх Секторах Вічності.

— Боюсь, я можу не підійти для такої роботи.

— Ти хочеш сказати, що така робота не підходить для тебе, оскільки вона пов'язана з прикрощами. Клянусь Часом, хлопче, якщо ти своє життя цілком присвятив Вічності — а я вірю в це — ти не повинен так думати. Звичайно, дурні стануть уникати тебе, ти відчуватимеш вороже ставлення до себе. Зате завжди матимеш задоволення від того, що ти потрібен. Дуже потрібен. І, насамперед, мені.

— Вам, сер? Вам особисто?

— Саме так. — Усмішка на обличчі старого чоловіка світилася проникливістю. — Ти не будеш просто Техніком. Ти будеш моїм

особистим Техніком. Ти матимеш особливий статус. Ну, як тобі моя пропозиція?

— Не знаю, сер, — сказав Харлан, — чи підійду я для такої роботи.

Твісел рішуче похитав головою.

— Мені потрібен ти. Мені потрібен тільки ти. Твої звіти переконують мене, що в тебе отут дещо є. — Він постукав пальцем по лобі. — Ти був чудовим Учнем. Сектори, в яких ти працював Спостерігачем, дали про тебе добрі відгуки. І, зрештою, Фінджі дав тобі підходящу характеристику.

Харлан був щиро вражений.

— Обчислювач Фінджі дав мені схвальну характеристику?

— А ти не чекав цього?

— Н-не знаю...

— Ну, бачиш, хлопче, я не сказав, що характеристика Фінджі схвальна. Я сказав, що вона підходяща. А якщо говорити відверто, то його відгук про тебе був негативний. Фінджі рекомендує не допускати тебе до будь-якої роботи, пов'язаної із Зміною Реальності. Він вважає, що тебе небезпечно тримати на будь-якій роботі, окрім роботи Помічника.

Харлан почервонів.

— Які підстави були в нього для таких висновків, сер?

— Виявляється, в тебе є хобі. Ти цікавишся Первісною історією. Правда ж?

Твісел широко розмахував сигаретою, і Харлан, забувши від обурення про обережність, вдихнув струминку диму і зайшовся кашлем.

Твісел із доброзичливим виразом почекав, доки Харлан відкашляється, і запитав:

— А що, хіба не так?

— Обчислювач Фінджі не має права... — почав було Харлан.

— Стривай, стривай, — перебив його Твісел. — Я сказав тобі про відгук Фінджі тільки тому, що якраз завдяки своєму захопленню ти найбільше мені підходиш. А взагалі відгук — штука таємна, і ти повинен забути, про що в ньому йшлося.

— Але хіба погано, що я цікавлюся Первісною історією?

— Фінджі вважає, що твоє захоплення свідчить про надмірну Одержимість Часом. Розумієш?

Ще б пак не розуміти! Тут, у Вічності, не можна було не знати подібних психіатричних термінів, а надто цього. Вважалося, ніби кожен член Вічності жадає повернутися коли не в своє, то бодай у якесь інше, чітко визначене Сторіччя, пустити там коріння, перестати бути вічним блукальцем у Часі. Таке прагнення нещадно придушувалося офіційними властями в усіх його проявах. Однак у переважній більшості Вічних воно жило в підсвідомості.

— Я не думаю, що моє захоплення можна трактувати, як Одержимість Часом, — сказав Харлан.

— Я також. Більше того, вважаю його цінним. Як я вже сказав, саме тому ти мені й потрібен. Я дам тобі Учня і хочу, щоб ти навчив його всього, що знаєш і що можеш дізнатися про Первісну історію. А у вільний

від цієї роботи час будеш моїм особистим Техніком. Через кілька днів можеш братися до діла. Згоден?

Однак Харлан усе ще залишався обережним.

— Якщо це потрібно для добра Вічності, сер...

— Для добра Вічності? — несподівано збуджено перебив його низькорослий Обчислювач. Він з такою силою шпурнув недопалок, аж той ударився об стіну й розсипався снопом іскор. — Ти мені потрібен заради самого існування Вічності!

1 Євгеніка — наука, що досліджує шляхи й методи активного впливу на еволюцію людини. В розробці проблем євгеніки існує підхід, прибічники якого обстоюють зокрема позиції селекції людей.

Розділ 3

УЧЕНЬ

Перед своїм знайомством із Брінзлі Шеріданом Купером Харлан прожив у 575-му вже кілька тижнів. Він устиг призвичаїтися до свого нового помешкання, обвикнувся із стерильною чистотою порцеляни та скла. Харлан поступово навчився носити емблему Техніка і вже не намагався прикрити її першим-ліпшим предметом, який був у нього в руках, або прихилитися до стіни, щоб приховати нашивку на рукаві.

Раніше він робив такі спроби, але зустрічні лише міряли його холодними поглядами і зневажливо посміхалися, немов підозрювали, що він хоче втертись у їхнє довір'я або набивається до них у друзі.

Старший Обчислювач Твісел щодня приносив йому нові завдання. Харлан уважно вивчав їх, аналізував, по чотири рази переписував свої висновки, але й останній варіант не зовсім влаштовував його.

Твісел читав висновки й кивав головою:

— Чудово, чудово!

Затим охоплював Харлана швидким поглядом своїх голубих очей і усмішка його помалу згасала.

— Перевіримо цей здогад на Кібермозкові, — говорив він на прощання.

Твісел завжди називав його висновки "здогадами". Він жодного разу не повідомляв Харланові про наслідки своєї перевірки, а Харлан не насмілювався запитувати його. Він занепадав духом від того, що йому не доручають втілити в життя жодного з його висновків. Чи означало це, що Кібермозок знаходить у них помилки, що Харлан неправильно добирає дані для Зміни Реальності, не вміє визначити Мінімальну Необхідну Зміну у вказаному інтервалі? (Минуло немало часу, поки він звик недбало перекочувати на язиці абревіатуру МНЗ).

І ось одного разу Твісел зайшов до нього в супроводі якогось сором'язливого суб'єкта, котрий не наважувався навіть підвести на Харлана очі.

— Знайомтесь, Техніку Харлан, це Учень Брінзлі Шерідан Купер, — промовив він.

— Здрастуйте, — байдужим тоном відказав Харлан.

Зовнішність нового знайомого не справила на нього особливого враження. Дрібний на зріст, темне волосся з проділом посередині, очі водянисто-карі, підборіддя вузьке, вуха великі, нігті обкусані.

— Оцього хлопця ти навчатимеш Первісної історії, — сказав Твісел.

— Побий мене Час! — вигукнув Харлан. У ньому враз прокинулася цікавість до відвідувача. — Як це я міг забути. Ну, здоров був!

— Склади з ним розклад занять, — сказав Твісел. — Було б непогано, якби ти зміг йому приділити два дні на тиждень. Навчай його, як сам знаєш. Я цілком покладаюсь на тебе. Коли тобі будуть потрібні книжки-фільми або старовинні документи, які можна знайти у Вічності чи в досяжному для нас Часі, скажи мені, і ти їх матимеш. Згода?

Як завжди, він не знати звідки дістав запалену сигарету, й повітря наповнилося димом. Харлан закашлявся і, помітивши як в Учня судомно скривився рот, зрозумів, що поштивий юнак душить у собі кашель.

Аж ось Твісел пішов, і Харлан заговорив зі своїм майбутнім вихованцем:

— Ну що ж, сідай... — він затнувся на якусь мить, а відтак рішуче додав: — Синку. Сідай, синку. Мій кабінет невеличкий, але нам тут місця вистачить.

Харланові нетерпеливилося розпочати науку. Подумати тільки, він працюватиме за особистим планом! Первісна історія була для нього ніби його власністю.

Учень підвів на Харлана очі (здається, вперше за весь час) і, затинаючись, запитав:

— Ви Технік?

Від доброзичливості й збудження, що досі переповнювали Харлана, не лишилося й сліду.

— Ну й що з того?

— Нічого, — пробурмотів Учень. — Я просто...

— Хіба ви не чули, як Обчислювач Твісел назвав мене Техніком?

— Так, сер.

— Ви подумали, що це просто обмовка? Така прикра, що аж власним вухам не повірили?

— Ні, сер.

— Чого ви так погано розмовляєте? Вам що, слів бракує? — грубо запитав Харлан, і йому стало соромно за свій тон.

Купер болісно почервонів.

— Я не дуже добре володію Єдиною Міжчасовою Мовою.

— Чому? Скільки ви вже вчитеся?

— Менше, як рік, сер.

— Менше, як рік? Заради Часу, скільки ж вам років?

— Двадцять чотири біороки, сер. Харлан здивовано витріщився на юнака.

— Ви хочете сказати, що вас взяли у Вічність, коли вам було двадцять три роки?

— Так, сер.

Харлан опустився на стілець і стис долоні. Так досі не робилось. Найкращим віком для вступу в Вічність вважалося п'ятнадцять-шістнадцять років. А як розуміти цей випадок? Як новий метод Твісела, щоб випробувати його, Харлана?

— Сідай і давай почнемо, — сказав Харлан. — Твоє повне ім'я і Сторіччя?

— Брінзлі Шерідан Купер із 78-го, сер, — затинаючись, відповів Учень.

Харлан трохи полагіднішав. Це було близько. Лише на сімнадцять століть раніше від його рідного. Майже сусіди по Часу.

— Тебе цікавить Первісна історія? — запитав він.

— Обчислювач Твісел попросив вивчити. Я мало що знаю з Первісної історії.

— А що ти ще вивчаєш?

— Математику. Часову механіку. Я поки що ознайомлюся лише з основами цих наук. У себе в 78-му я ремонтував спідіваки.

Харлан навіть не запитав, що таке спідіваки. Це могло бути що завгодно — і пилососи, і обчислювальні машини, і пульверизатори для малярних робіт. Харлана це не дуже цікавило.

— А взагалі, ти вивчав історію? Хоч яку-небудь?

— Я вивчав історію Європи.

— Певно, ти сам звідти?

— Авжеж. Я народився в Європі. У нас переважно викладали сучасну історію. Починаючи з революції 54-го, тобто 7554-го року.

— Чудово. Передовсім ти повинен усе це забути. Сенсу тут ніякого. Історія, яку вчать Часів'яни, змінюється з кожною Зміною Реальності. Вони навіть не знають про це. У кожній Реальності — своя історія. Зовсім інша річ — Первісна. Хоч би що ми робили, вона завжди залишається незмінною. Тим вона й прекрасна. Колумб і Вашінгтон, Муссоліні і Герефорд — усі вони існують.

Купер нерішуче всміхнувся. Він провів мізинцем по верхній губі, й Харлан помітив на ній темну смужку, ніби Учень відрощував вуса.

— Відколи я тут, а досі... не можу звикнути.

— До чого?

— До того, що мене відокремлюють від дому п'ятсот Століть.

— Я трішки ближче. Я з 95-го. До цього також. Ви старші за мене, а, з другого боку, я старший за вас на сімнадцять Століть. Я міг би бути вашим пра-пра-пра— і так далі — дідом.

— Яке це має значення? Припустімо, так воно і є.

— Ну, знаєте, до цього треба звикнути. — В Учневім голосі зазвучали бунтарські нотки.

— Ми всі в однаковому становищі, — твердо сказав Харлан і почав урок Первісної історії.

Минуло вже три години, а Харлан усе ще пояснював Куперові, чому до 1-го Сторіччя існували ще й інші.

— А хіба перше Сторіччя насправді не було першим? — сумним голосом запитав Купер.

Після уроку Харлан вручив Учневі книжку, щоправда, не найкращу, але цілком годящу для початківця.

— Пізніше я доберу тобі щось серйозніше, — пообіцяв він.

Наприкінці тижня Куперові вуса помітно проступили темною щетинистою смужкою, від чого підборіддя здавалося ще вужчим, а сам він старшим принаймні років на десять. Харлан вирішив, що вуса аж ніяк не прикрашають його вихованця!

— Я вже прочитав вашу книжку, — похвалився Купер.

— І яке в тебе про неї враження?

— Як би це сказати... — запала тривала пауза, відтак Купер почав знову: — Останнє Сторіччя Первісної історії трохи схоже на 78-е. Мене й досі не залишає думка про рідний дім. Двічі вві сні я бачив свою дружину...

— Дружину?! — вибухнув Харлан.

— Я був одружений, перш ніж потрапив сюди.

— Побий мене Час! Твою дружину також узяли сюди?

Купер заперечливо похитав головою.

— Я не знаю навіть, чи її не зачепила торішня Зміна. Якщо так, то, мабуть, вона вже не моя дружина.

Харлан нарешті оговтався. Звичайно, коли Учня взяли до Вічності в двадцять три роки, то цілком можливо, що на той час він уже був одружений. Один безпрецедентний факт веде за собою інший.

Що ж виходить? Варто лише раз відхилитися від правила, і ти вже однією ногою на межі, за якою починається безлад. У Вічності все так взаємопов'язане й збалансоване, що вона не стерпить втручання.

— Сподіваюсь, ти не збираєшся прогулятися у 78-е, щоб з'ясувати, чия вона тепер дружина? — Може, він і не хотів бути грубим, але його надто хвилювала доля Вічності.

Учень підвів голову; погляд його був холодний і спокійний.

— Ні.

Харлан знічено засовався на стільці.

— От і чудово. У тебе немає сім'ї. Нікого немає. Віднині ти Вічний і забудь про всіх, кого знав там, у Часі.

Купер стис губи, потім швидко проказав із сильним акцентом:

— Ви мислите як типовий Технік.

Харлан міцно вхопився обіруч за стільницю і прохрипів:

— Що ти маєш на увазі? Що я Технік і, відповідно, Зміни — справа моїх рук? Що я захищаю ці Зміни й вимагаю, аби ти приймав їх як доконечність? Послухай, хлопче, ти ще й року не пробув тут, не навчився навіть розмовляти як слід Міжчасовою Мовою. Ти ще весь напханий Часом і Реальністю, а вже вроїв собі, ніби все знаєш про Техніків і можеш колоти їм очі, як тобі заманеться.

— Даруйте, — швидко проказав Купер, — я не хотів вас образити.

— Не в тім річ. Хіба можна образити Техніка? Просто ти наслухався всіляких розмов, хіба не правда? Адже кажуть: "Холодний, мов серце Техніка". Або ж: "Технік позіхнув — мільйонові людей душі перевернув". І ще дещо подібного штибу. У чому ж річ, містере Купер? Вирішили приєднатися до загального хору? Захотіли стати дорослим? Великою людиною Вічності?

— Я ж сказав — пробачте.

— Гаразд. Я лише хочу, аби ти знав, що я сам став Техніком менше як місяць тому й особисто не здійснив жодної Зміни Реальності. А тепер перейдімо до справи.

Назавтра Старший Обчислювач Твісел викликав Ендрю Харлана до свого кабінету.

— Як ти дивишся, хлопче, на те, щоб вийти в Час і здійснити МНЗ?

Це була якраз вчасна пропозиція. Цілий ранок Харлан картав себе за свою боягузливу спробу відмежуватися від роботи Техніка, за свій дитячий вигук: "Я нічого не зробив поганого, не винуватьте мене!" Цими словами він наче визнавав, нібито й справді в роботі Техніка є щось ганебне, а він, Харлан, усього-на-всього безневинне ягня, бо він новачок у цій грі й ще не встиг стати злочинцем.

Він не пропустить своєї нагоди, щоб витравити з душі докори сумління. Це буде спокутою його провини. Він скаже Куперові: "Так, я зробив те, через що мільйони людей стали новими особистостями, але це було вкрай потрібно, і я пишаюся своїм вчинком".

— Я згоден, сер! — радісно вигукнув Харлан.

— Чудово, чудово. Тобі буде приємно дізнатися, мій хлопчику, — Твісел випустив хмару диму, й кінчик сигарети засвітився яскравою цяткою, — що всі твої висновки підтвердилися з високою точністю.

— Дякую, сер. (Тепер уже висновки, а не "здогади", — подумав Харлан).

— У тебе є талант, хлопче. Могутній талант. Я чекаю від тебе великих справ. А поки що ми займемося оцією, з 223-го. Ти цілком мав рацію, коли стверджував, що, заклинивши муфту зчеплення, можна викликати необхідну "розвилину" без небажаних побічних ефектів. Зможеш це зробити?

— Так, сер.

То було справжнє посвячення Харлана в Техніки. Тепер він уже був не просто людиною з рожевою нашивкою на рукаві. Він змінив Реальність. За кілька хвилин, взятих із 223-го, Харлан заклинив муфту зчеплення — і один юнак не потрапив на лекцію з механіки. Наслідки не забарилися: той юнак не став працювати в галузі сонячної техніки, і простий винахід затримався на десять критичних років. Це, своєю чергою, призвело до того, що війну в 224-му було викреслено з Реальності.

Хіба це не добро? Правда, змінилися особистості. Ну то й що з того? Нові особистості були такі самі люди і так само заслуговували на життя. І коли чиєсь життя скоротилося, то в більшості людей воно стало довше і щасливіше. Щоправда, великий літературний твір, шедевр людського розуму та почуттів, не був написаний у новій Реальності, але хіба не збереглося кілька примірників цієї книги в бібліотеках Вічності? І хіба в новій Реальності не з'являться нові великі твори?

Тієї ночі Харлана довго мучило безсоння, і коли він нарешті задрімав, з ним сталося те, чого вже не траплялося кілька років.

Йому приснилася мати.

Незважаючи на вияв легкодухості на самому початку діяльності, протягом біороку Харлан став відомий в усій Вічності як Технік Твісела, а також під уїдливими прізвиськами "диво-хлопчик" і "непомильний".

Його взаємини з Купером потеплішали. Але в дружбу вони так і не переросли. (Якби Купер переборов себе й пішов на зближення, Харлан, мабуть, розгубився б і не знав, як йому поводитися). Хоч би там як, вони працювали разом злагоджено, а інтерес у Купера до Первісної історії настільки зріс, що тепер він міг змагатися зі своїм навчителем.

— Послухай, Купере, як ти дивишся на те, щоб перенести урок на завтра? — якось запитав його Харлан. — Я хотів би на цьому тижні побувати в 300-му Сторіччі, перевірити одне Спостереження й побачитися з одним чоловіком — він якраз вільний сьогодні увечері.

У Купера заблищали очі.

— Я не міг би з вами поїхати?

— Ти хочеш?

— Авжеж. Я ніколи не їздив у капсулі, хіба що того разу, коли мене приставили сюди із 78-го, але тоді я так і не зрозумів, що сталося.

Харлан звик користуватися капсулою, що стояла в шахті С і за неписаним правилом призначалася для Техніків в усіх Сторіччях. Купер ішов туди слідом за Харланом, не виказуючи жодних ознак замішання. Він без вагання увійшов у капсулу й сів на круглий диванчик, що повністю оперізував її стінки.

Однак коли Харлан увімкнув Поле і спрямував капсулу в минуле, на Куперовім обличчі відбився кумедний вираз подиву.

— Я нічого не відчуваю, — сказав він. — Щось не ладиться?

— Усе гаразд. Ти нічого не відчуваєш, бо ми не рухаємося в буквальному розумінні цього слова. Нашу капсулу мовби протягує крізь Час. Фактично, — повчально провадив далі Харлан, — цієї миті ні ти, ні я не складаємося з речовини, хоча, судячи з нашого зовнішнього вигляду, цього не скажеш. Сотні людей можуть послуговуватися нашою капсулою цієї миті, рухаючись (якщо можна так висловитися) у різних Часових напрямках, проникаючи один крізь одного і т. д. Закони звичайного світу не поширюються на шахти з капсулами.

Куперів рот скривився у лукавій посмішці, й Харланові стало ніяково. "Хлопець вивчає Темпоральну механіку і знає про ці речі більше за мене, — подумав він. — Мені слід було б помовчати й не корчити з себе дурня".

Він замовк і похмуро втупився у Купера. За кілька місяців вуса у юнака помітно виросли. Вони звисали донизу, як говорили Вічні, у стилі Малансона. Винахідник Темпорального Поля Малансон був зображений на єдиній (і досить невиразній) фотографії з такими самими вусами, тож вони зажили популярності серед Вічних, хоча й не всім личили.

Куперів погляд прикипів до приладу, де швидко змінювалися цифри, показуючи номери Століть, крізь які вони мчались.

— Як далеко сягають у майбутнє шахти капсул? — запитав він.

— Хіба ти не проходив цього?

— На студіях майже не згадували про капсули.

Харлан стенув плечима.

— Вічності немає кінця. Шахти сягають у безмежність.

— А вам далеко доводилося бувати у майбутньому?

— 300-е Сторіччя, куди ми дістаємося, буде найвіддаленішим. Доктор Твісел, наприклад, побував у 50 000-му.

— Неймовірно! — прошепотів Купер.

— Це ще нічого. Деякі Вічні бували аж за 150 000-м Сторіччям.

— І що там?

— А нічого, — понуро відповів Харлан. — Повно всякої тварі, але людей нема. Людство щезло з лиця Землі.

— Вимерло? Знищено?

— Не думаю, що хтось знає достеменно.

— Хіба не можна якось це змінити?

— Розумієш, починаючи з 70 000-го і далі... — почав був Харлан і враз осікся. — Послухай, Час із ним, давай побалакаємо про щось інше.

Існувала тема, до якої Вічні ставилися майже із забобонним страхом. Це були так звані "Приховані Сторіччя" — період між 70 000-м і 150 000-м. Про нього рідко згадували. Свої скромні знання цієї ери Харлан завдячував тісному співробітництву з Твіселом. Вони зводилися до того, що в жодному із тисяч тих Сторіч Вічні не могли проникнути в Час. Двері між Вічністю й Часом були зачинені. Чому? Ніхто цього не знав.

З випадкових Твіселових фраз Харлан зробив висновок, що раніше вже були спроби змінити Реальність у Сторіччях, які безпосередньо

передували 70 000-му, але без достатніх Спостережень за наступними Сторіччями ці спроби успіху не мали.

Твісел якось сказав з усміхом:

— Ми ще й до них доберемося. А поки що в нас вистачає клопотів із сімдесятьма тисячами Сторіч.

Однак слова його звучали не зовсім переконливо.

— А що сталося з Вічністю після 150 000-го? — запитав Купер.

Харлан зітхнув. Купер, видно, не збирався міняти теми розмови.

— Нічого не сталося, — відповів Харлан. — Сектори Вічності є в кожному Сторіччі після 70 000-го, але в жодному з них немає Бічних. Сектори сягають мільйонів Сторіч, поки не зникне життя на Землі, і далі, поки Сонце не спалахне Новою Зіркою, і далі також. Вічності нема кінця й краю. Через те її називають Вічністю.

— Виходить, Сонце там уже стало Новою Зіркою?

— Певна річ. Інакше Вічність не могла б існувати. Спалах Нової Зірки живить нас енергією. Ти знаєш, скільки потрібно енергії для створення Темпорального Поля? Поле, вперше створене Малансоном, було завширшки дві секунди від одного кінця до другого, на ньому ледь могла вміститися сірникова головка, але для нього потрібна була вся енергія, вироблена атомною електростанцією за цілий день. Майже сто років пішло на те, аби протягти тоненьке, мов волосок, Темпоральне Поле далеко в майбутнє, щоб черпати променеву енергію від спалаху Нової Зірки. Тільки після цього вдалося утворити доволі велике Поле, де могла вже вміститися людина.

Купер зітхнув.

— Як би я хотів, щоб мені на уроках не пояснювали рівняння та механіку полів, а розповідали про цікавіші речі! От якби я жив у часи Малансона...

— Ти нічого тоді про все це не дізнався б. Малансон жив у 24-му, а Вічність створено тільки в 27-му. Сам розумієш, що відкрити Темпоральне Поле і створити Вічність — це не одне й те саме. В 24-му ніхто ані найменшого уявлення не мав про те, що означає відкриття Малансона.

— Отже, він випередив свій час?

— Набагато. Він не тільки відкрив Темпоральне Поле, але й описав основи взаємозв'язків, на яких базується створення Вічності, й передбачив усі її характерні ознаки, за винятком хіба що Зміни Реальності. І зробив це з неабиякою точністю... але, здається, ми приїхали. Виходь перший.

Вони вийшли з капсули.

Харлан ще ніколи не бачив Старшого Обчислювача Лабана Твісела таким розгніваним. Подейкували, що Твісел не здатний на будь-які вияви емоцій; його називали бездушним стариганом, що, прижившись у Вічності, навіть забув номер свого рідного Сторіччя; ходили чутки, нібито серце його атрофувалося ще в ранній юності й він замінив його простим ручним комп'ютером, на зразок того, що він його завжди носив із собою в кишені штанів.

Твісел ніколи не намагався спростувати цих чуток. Багато хто вважав, що він і сам у них вірить.

І, мабуть, через те Харлан, зігнувшись під гнівним натиском Старшого Обчислювача, все-таки встиг якимось краєчком мозку здивуватися з того, що Твісел здатний так бурхливо виказувати свої почуття. Харлан навіть подумав: а чи не пошкодує потім старий, переконавшися, що його

комп'ютерне серце насправді виявилося елементарним людським органом із м'язів та клапанів, жалюгідним клубком емоцій.

— О всемогутній Часе! — кричав Твісел скрипучим старечим голосом. — Чого це ти, хлопче, тут розкомандувався? Уявив себе на засіданні Ради? Надумав мене вчити, замість того щоб виконувати мої накази? З яких пір ти став розпоряджатися рухом капсул у цьому Секторі? Може, всі ми повинні просити в тебе дозволу на поїздку?

Час від часу Твісел вимагав: "Відповідай мені!" — і не дочекавшись відповіді, виливав на бідолашну Харланову голову чергову порцію уїдливих запитань з киплячого казана своїх емоцій.

— Якщо ти ще хоч раз дозволиш собі подібне, я пошлю тебе ремонтувати каналізацію до кінця твоїх днів! — пригрозив він насамкінець. — Закарбуй це собі на носі!

Блідий від крайнього хвилювання, Харлан пробелькотів:

— Мені ніколи ніхто не казав, що Учня Купера не можна брати в капсулу.

Але це пояснення не пом'якшило гніву Старшого Обчислювача.

— Що то за виправдання із подвійних заперечень, хлопче? Тобі ніколи ніхто не казав, щоб ти не споював його. Не казали тобі, щоб ти не стриг його наголо, не прохромлював шпагою. О Часе! А що ж тобі, хлопче, сказали робити з ним?

— Навчати його Первісної історії.

— От і навчай. Інші речі хай тебе не обходять.

Твісел шпурнув недопалок на підлогу й люто розтер його ногою, немов то було лице його заклятого ворога.

— Я хотів би тільки зауважити, — насмілився вставити Харлан, — що чимало Сторіч існуючої Реальності в багатьох аспектах схожі на деякі епохи Первісної історії. Я мав лише намір узяти Купера в ці епохи, звичайно, у суворій відповідності з просторово-часовими інструкціями. Це була одна з форм практичних занять.

— Що?! Послухай, телепню, може, ти хоч зрідка питатимеш у мене дозволу? Я забороняю подібні подорожі. Навчай його тільки Первісної історії. Ніяких практичних занять! Ніяких лабораторних експериментів! Не зоглянешся, як почнеш змінювати Реальність, аби лишень показати йому, як це робиться.

Сухим язиком Харлан облизав пересохлі губи, ображено пробурмотів вибачення й, зрештою, великодушно був відпущений.

Одначе минув не один тиждень, перш ніж загоїлась його душевна рана.

Розділ 4

ОБЧИСЛЮВАЧ

Через два роки після того як Харлан став Техніком, він знову повернувся до Сектора 482-го Сторіччя. Харлан його ледь упізнав.

Сектор не змінився. Змінився він сам.

Два роки роботи Техніком не минули марно. Поступово він звик до своєї професії, сумніви його вляглись, душа заспокоїлася. Йому більше не доводилося з кожним новим Спостереженням вивчати нову мову, призвичаюватися до нового стилю одягу, до нового способу життя. З

другого боку, за ці два роки він замкнувся в собі й майже забув про той дух товариськості, що об'єднував усіх Спеціалістів у Вічності.

Та понад усе, завдяки професії Техніка, в нього розвинулося почуття влади. Він тримав у своїх руках долі мільйонів людей, і це допомагало йому гордо нести свій тягар самотності.

Харлан холодно глянув на Зв'язківця, що сидів за робочим столом біля входу в Сектор 482-го, і промовив, чітко розділяючи склади:

— Технік Ендрю Харлан доповідає Обчислювачеві Фінджі про своє тимчасове призначення на роботу в 482-е.

Зв'язківець крадькома скинув на нього швидкий погляд. Серед Вічних це називалося "коситися на Техніка" — людина мимоволі скоса поглядала на рожеву нарукавну емблему й поквапливо відводила очі, намагаючись будь-що не глянути на неї вдруге.

Харлан подивився на емблему Зв'язківця. Вона не була жовта, як в Обчислювача, або зелена, як у Розраховувача, або блакитна, як у Соціолога, або біла, як у Спостерігача. Всі Спеціалісти носили однотонні емблеми, а цей — просто блакитну смужку на білому тлі. Чоловік за робочим столом був усього-на-всього Зв'язківцем — представником обслуговуючого персоналу; ціла безодня відділяла його від Спеціалістів.

Але й він "косився на Техніка".

— Я чекаю, — сказав Харлан з прихованим сумом.

— Викликаю Обчислювача Фінджі, сер, — поквапливо відповів Зв'язківець.

Харлан пам'ятав 482-е Сторіччя солідним і розкішним; тепер воно здалось йому злиденним і вбогим.

Він звик до скла й порцеляни 575-го, до культу чистоти, що панував там. Йому став близький цей світ ясності та білизни, зрідка поцяцькований клаптиками світлих пастельних тонів.

Недоладні гіпсові завитушки 482-го, його яскраві строкаті барви, розмальовані металеві конструкції викликали в Харлана огиду.

Навіть Фінджі ніби понижчав на зріст. Два роки тому Спостерігачеві Харлану кожен жест Фінджі здавався могутнім і зловісним. Тепер Технікові Харлану з висоти його нового становища Фінджі видався жалюгідним і розгубленим. Харлан чекав, поки Обчислювач закінчить перебирати згортки перфострічок і підведе голову з виглядом людини, яка вирішила, що відвідувач одстояв відведений для нього час і тепер на нього можна звернути увагу.

Фінджі народився в енергетичному 600-му Сторіччі. Харлан довідався про цей факт від Твісела, і йому багато що прояснилося. Нерідкі напади роздратування могли бути природним наслідком постійного почуття непевності у цього гладкого, дебелого чолов'яги, який, звикнувши до непохитно міцних силових полів, тепер, на своє нещастя, мусив мати справу з крихкою, ненадійною матерією. Його скрадлива, котяча хода добре запам'яталася Харланові; як часто, підвівши від столу голову, він раптом помічав на собі пильний погляд Фінджі; Обчислювач мовби підкрадався, його поява завжди була нечутною. І тепер Харланові здавалось, що Фінджі ходить навшпиньки, немов боїться, аби не проломилася підлога під вагою його тіла.

"Не пристосувався він у цьому Секторі, — з добродушною поблажливістю подумав Харлан. — Єдине, що може допомогти йому, — це нове призначення".

— Здорові були, Техніку Харлане, — нарешті привітався Фінджі.

— Здрастуйте, Обчислювачу, — відповів Харлан.

— За ці два роки, відколи ви...

— Два біороки, — поправив його Харлан.

Фінджі кинув на нього здивований погляд.

— Так, так, авжеж, два біороки.

У Вічності не існувало Часу в звичайному розумінні цього слова, але людські тіла старіли, і це старіння було невблаганною міркою Часу навіть за браку самого фізичного феномена. Проте біологічний Час плинув, і за один біорік всередині Вічності людина старіла так само, як і за звичайний рік у Часі.

Одначе навіть найпедантичніші з Вічних рідко згадували про цю різницю. Надто зручно було казати: "побачимося взавтра", або "вчора я згадував про вас", або ж "зустрінемося на тому тижні", немов у Вічності й справді існували "вчора", "завтра" чи то "наступний тиждень". Для задоволення природних людських інстинктів у Вічності було запроваджено умовну "добу", що складалася з двадцяти чотирьох біогодин з формальним розподілом на "день" і "ніч", "сьогодні" й "учора".

— Протягом цих двох біороків, що минули після вашого від'їзду, — провадив далі Фінджі, — над 482-м поступово стала нависати криза. Виникла своєрідна, я сказав би навіть, делікатна і безпрецедентна ситуація. Зараз, як ніколи досі, нам потрібні точні Спостереження.

— Ви хочете використати мене як Спостерігача?

— Саме так. Звісно, неприпустиме марнотратство — доручати Технікові роботу Спостерігача, але ваші попередні Спостереження по-справжньому відзначаються ясністю й далекоглядністю. Це те, що нам потрібно сьогодні. А зараз дозвольте вам змалювати ситуацію в деталях...

Але Харланові тоді так і не вдалося познайомитися з деталями. Відчинилися двері, і він уже не чув, що йому казав Фінджі: його увагу заполонила дівчина, яка ввійшла до кабінету.

Не можна сказати, що Харлан ніколи досі не бачив у Вічності дівчат. Ніколи — не зовсім точне слово. Рідко, дуже рідко — так буде правильніше.

Але зустріти таку дівчину! Та ще й у Вічності!

Харлан бачив багато жінок під час своїх подорожей крізь Час, однак там, у Часі, він сприймав їх майже як предмети: як стіни й стелю, чашки й ложки, м'ячі й рукавички. Вони були фактами для Спостереження.

У Вічності жінки відрізнялися від тих, що жили у Часі. А надто ця!

Вона була зодягнена так, як зодягалися жінки з обраних кіл у 482-му Сторіччі. Прозора, до пояса, накидка й темні шорти ненав'язливо підкреслювали витончені лінії її тіла.

Чорне, аж лиснюче, волосся звільна спадало на плечі. Тоненько підмальована верхня губа й густіше нижня справляли враження, ніби дівчина вередливо копилить губки. Діткнуті блідо-рожевою барвою повіки та мочки вух вирізнялися на юному, майже дитячому обличчі молочно-білого кольору. З плечей звисали коштовні намиста й раз у раз побрязкували, немов запрошували звернути увагу на зграбну форму її грудей.

Вона присіла за столик, що стояв у кутку кабінету, й лише один раз підвела вії, ковзнувши по Харлановому обличчю чарівним поглядом своїх темних очей.

Коли Харлан знову став чути голос Фінджі, Обчислювач уже закінчував:

— Усі ці дані ви знайдете в офіційному звіті, а тим часом можете зайняти свій колишній кабінет і квартиру.

Харлан навіть не пам'ятав, як опинився за дверима кабінету Фінджі. Видно, він просто вийшов...

З усіх почувань, що вирували в ньому, найбільше давалася взнаки лють. Побий його Час! Цьому Фінджі не можна дозволяти, щоб він викидав такі коники! Це погані звички. Це знущання над...

Нарешті Харлан взяв себе в руки, перестав ціпити зуби й стискати кулаки. Треба в усьому спокійно розібратися. Негайно! Він рішуче попрямував до столу Зв'язківця; власні кроки гучно відлунювали в його вухах.

Зв'язківець підвів голову, намагаючись не дивитися в очі Харланові, й запопадливо сказав:

— Слухаю, сер!

— Там, у кабінеті Фінджі, сидить жінка, — сказав Харлан. — Вона тут новенька?

Він мав намір запитати байдужим тоном, ніби його це мало цікавило. Та Харланові слова прозвучали мов удар цимбалів.

Зв'язківець аж стрепенувся. Очі його зблиснули лукавими іскорками, які так ріднять у подібних випадках усіх чоловіків! Він глянув на Техніка, як на щирого приятеля, немов хотів сказати: ми з тобою чоловіки й добре розуміємо один одного.

— Ви маєте на увазі ту крихітку? Ух! Оце красуня!

— Відповідайте на моє запитання, — процідив крізь зуби Харлан.

Зв'язківець одразу знітився й промовив:

— Вона в нас новенька. Часів'янка.

— Що вона тут робить?

По обличчю Зв'язківця розповзлась плотолюбна, лукава посмішка.

— Вона вважається секретаркою нашого боса. Її звуть Нойс Ламбент.

— Зрозуміло. — Харлан круто повернувся і вийшов.

Назавтра Харлан вирушив у свою першу подорож у 482-е як Спостерігач. Подорож тривала всього тридцять хвилин. Мабуть, вона була організована для загального ознайомлення і мала допомогти Харланові пройнятися духом Сторіччя. Другого дня він пробув там півтори години. Наступний день був вільний.

Щоб не гаяти часу, Харлан проглянув свої власні давні звіти, поновив у пам'яті забуті знання, повторив дещо з мови, постарався призвичаїтися до місцевого одягу.

За ці два біороки в 482-му відбулася лише одна Зміна Реальності, й то незначна. Політичну кліку, що стояла при владі, було повалено. В іншому він не помітив перемін.

Сам іще не зовсім усвідомлюючи для чого, він став гортати пожовклі аркуші в пошуках відомостей про аристократію. Він напевне робив такі Спостереження!

Харлан знайшов дані цих Спостережень, але вони виявилися загальними і безособовими, зібраними з відстані. У них йшлося про клас, а не про окремих людей.

Певна річ, просторово-часова інструкція не тільки не вимагала, а й не дозволяла спостерігати аристократію, так би мовити, зсередини. Це виходило за межі обов'язків Спостерігача. Харлан розсердився на себе за свою зайву цікавість.

За ці три дні Нойс Ламбент потрапляла йому на очі чотири рази. Під час першої зустрічі він розгледів лише її одяг та прикраси. Тепер він зауважив, що дівчина мала п'ять футів і шість дюймів зросту, була на півголови нижча за нього, але здавалася вищою за свій зріст завдяки стрункому станові й рівній поставі. Вона була старша, ніж йому здалося раніше; тепер Харлан вирішив, що їй близько тридцяти, в усякому разі, за двадцять п'ять.

Поводила вона себе стримано, скромно. Якось, зустрівшись з Харланом у коридорі, усміхнулась йому й опустила очі. Харлан відсторонився, щоб ненароком не зачепити її, і сердито попростував далі.

Наприкінці третього дня Харлан дійшов висновку, що обов'язок Вічного залишає для нього лише один вихід. Безперечно, Нойс Ламбент задоволена своїм становищем. Немає сумніву і в тому, що Фінджі своїми діями не порушує букви закону. Але його нерозсудлива поведінка, його легковажність і нетактовність суперечать духові закону, і цьому треба покласти край.

Харлан вирішив, що зрештою не знайдеться у Вічності жодної людини, яка викликала б у нього таку антипатію, як Фінджі. Ще кілька днів тому він ладен був вибачити Обчислювачеві всі свої колишні образи, але тепер ці наміри розтанули, мов дим.

Уранці четвертого дня Харлан попросив Фінджі прийняти його для приватної розмови. Одержавши згоду, він рішуче вступив до кабінету й, на свій подив, одразу перейшов до суті справи:

— Обчислювачу Фінджі, я раджу вам негайно повернути міс Ламбент у її Час.

Очі Фінджі звузилися. Він кивнув головою на стілець, підпер складеними докупи долонями пухке, кругле підборіддя й вишкірив зуби.

— Та ви сідайте, Харлане, сідайте. Отже, ви вважаєте, що міс Ламбент некомпетентна? Сумніваєтесь у її спроможності виконувати свої обов'язки?

— Щодо її компетентності, її вміння виконувати свої обов'язки я нічого не можу сказати. Все залежить від того, які обов'язки на неї покладено. Але ви повинні зрозуміти одне: її перебування тут погано впливає на мораль Сектора.

Фінджі дивився на нього якимось відсутнім поглядом, немов його мозок цієї миті розв'язував абстрактні проблеми, неприступні для розуміння простого Вічного.

— І в чому ж полягає її нездоровий вплив на нашу мораль?

— Даремне ви ставите такі запитання. — Харлан ледь стримувався. — Її одяг надто визивний, її...

— Стривайте, стривайте. Одну хвилинку, Харлане. Ви були Спостерігачем у 482-му і маєте знати, що вона вдягається у звичайне для її епохи вбрання.

— Зважаючи на її оточення, культурний рівень людей її кола, мушу сказати, що одягається вона надто відверто навіть для 482-го.

Дозвольте вже мені бути суддею в цьому питанні. Тут, у Вічності, не місце таким, як вона.

Фінджі повільно схитнув головою. Здавалося, розмова потішає його. Харлан насторожився.

— Міс Ламбент перебуває тут із чітко визначеною метою. Вона виконує спеціальне завдання. Це — тимчасова робота. А поки що вам доведеться якось перетерпіти її присутність.

У Харлана затремтіло підборіддя. Його протест Фінджі хитро повернув проти нього самого. К бісу обережність! Зараз він скаже все, що думає!

— Я чудово уявляю, в чому полягає "спеціальне завдання" цієї жінки. Ніхто вам не дозволив би тримати її відкрито.

Він круто повернувся й попрямував до дверей. Голос Фінджі зупинив його на півдорозі.

— Послухайте, Техніку, ваші взаємини з Твіселом, очевидно, породили у вас хибне уявлення про власну особу. Так воно і є! До речі, скажіть мені, чи була у вас коли-небудь... — він замовк, добираючи підходяще слово, — ...подружка?

Не обертаючи голови, Харлан ретельно, з образливою точністю процитував Статут:

— "Щоб уникнути напружених стосунків з Часом, Вічний не повинен одружуватися. Щоб уникнути напружених стосунків із сім'єю, Вічний не повинен мати дітей".

— Я питав вас не про одруження і не про дітей, — поважно промовив Обчислювач.

Харлан цитував далі:

— "Тимчасові любовні взаємини з Часів'янками можуть існувати тільки після погодження з Центральним розрахунковим бюро при Раді Часів за умови сприятливого Розрахунку Життя. Любовні взаємини повинні існувати в суворій відповідності з просторово-часовими інструкціями".

— Цілком правильно. А ви, Техніку, коли-небудь вдавались до тимчасових любовних взаємин?

— Ні, Обчислювачу.

— Маєте намір?

— Ні, Обчислювачу.

— А не завадило б. Це розширило б ваш кругозір. Може, тоді менше вас обурювали б деталі жіночого туалету, менше хвилювали б чиїсь уявні інтимні стосунки.

Нетямлячись од люті, Харлан вискочив із кабінету.

Харлан відчув, що йому дедалі важче ставало виходити в 482-е Сторіччя, хоча такі подорожі тривали не довше як дві години.

Він знав, чому порушилася його душевна рівновага. В усьому винен Фінджі! Так, Фінджі зі своїми цинічними порадами не цуратися інтимних взаємин із Часів'янками.

Любовні зв'язки існували. Про це знали всі. Вічність усвідомлювала необхідність компромісу з природними інстинктами людини (сама ця фраза викликала в Харлана огиду), але обмеження, пов'язані з обранням коханки, позбавляло цей компроміс таємничості й шляхетності. А тим

небагатьом щасливчикам, яким удавалося виклопотати дозвіл, рекомендувалося тримати язик за зубами, аби не викликати заздрощів у решти і, звичайно, задля добропристойності.

Серед Вічних нижчого рангу, надто серед Обслуги, нерідко ходили чутки, з присмаком напівобурення та напівзаздрощів, про вивезених із Часу жінок для зрозумілих потреб. Недобра слава найбільше зачіпала Обчислювачів та Розраховувачів. Вони і тільки вони могли визначити, котру із жінок можна було викрасти без ризику викликати Зміну Реальності.

Злі язики не гребували і трохи меншим ласим шматком — не зовсім сенсаційними чутками про куховарок та служниць, що їх наймав кожен Сектор на певний термін (якщо підходили їхні просторово-часові характеристики) для приготування їжі, прибирання в кімнатах та іншої чорнової роботи.

Але найняти Часів'янку в "секретарки", та ще таку жінку, як Нойс, — це означало поглумитися над тими ідеалами, задля яких було створено Вічність.

Незважаючи на всі ці чисто житейські поступки, на які йшли практичні люди Вічності, віддаючи данину природі, ідеалом Вічного все-таки залишалася людина, що зреклася утіх і живе тільки заради вдосконалення Реальності, заради збільшення суми людського щастя. (Харлан полюбляв думати, що Вічність, у такому розумінні, чимось нагадує стародавній монастир).

Тієї ночі Харланові приснилося, нібито він розповів про все Твіселові й Твісел, цей ідеальний Вічний, просто не тямився з жаху та обурення. Йому снився Фінджі, переможений і жалюгідний. Йому снилося, як він із жовтою нашивкою Обчислювача, запроваджує новий порядок у 482-му й з почуттям власної гідності переводить Фінджі в Обслугу. Біля нього сидить Твісел і з задоволеною усмішкою на устах розглядає його нову

організаційну схему — чітку, акуратну, послідовну, — а він просить Нойс Ламбент розмножити копії.

Однак Нойс Ламбент з'явилась йому вві сні зовсім голою, і він прокинувся тремтячий та присоромлений.

Якось він зустрів Нойс у коридорі й, опустивши очі, ступив убік, щоб дати їй дорогу. Але вона зупинилась перед ним і дивилася на нього, аж поки він не підвів очей і не зустрів її погляду. Дівчина — кров з молоком! Харлан відчув легенький запах її парфумів.

— Ви — Технік Харлан, правда ж? — запитала вона.

Першим його бажанням було присадити її, поставити на місце, відштовхнути й піти своєю дорогою, але за мить він подумав, що вона, власне, ні в чому не винна. До того ж відштовхнути її — означало доторкнутися до неї.

— Так, — кивнув він.

— Я чула, що ви експерт з нашого Часу.

— Я бував у ньому.

— Мені хотілося б якось поговорити з вами про це.

— Я дуже зайнятий. У мене зовсім немає часу.

— Невже містер Харлан не знайде хоч коли-небудь вільної хвилини?

Вона всміхнулася йому чарівною усмішкою.

— Проходьте, прошу вас, — хрипко прошепотів він. — Або дайте мені пройти. Прошу вас.

Вона поволі рушила далі, плавно похитуючи стегнами, і від цієї ходи Харланові кров прилинула до щік.

Він розсердився на неї, бо вона збентежила його, розсердився сам на себе за своє збентеження та понад усе, бозна-чому, розлютився на Фінджі.

Наприкінці другого тижня Фінджі викликав Харлана до себе. На робочому столі Обчислювача лежала перфострічка; з її довжини й складності рисунка перфорацій Харлан здогадався, що цього разу йтиметься не про півгодинну прогулянку в Часі.

— Сідайте, Харлане, й прогляньте, будь ласка, ось цю стрічку, — сказав Фінджі. — Ні, не візуально. Скористайтесь дешифратором.

Харлан звів брови й з байдужим виразом обличчя вставив стрічку в щілину апарата, що стояв на столі Фінджі. Стрічка поволі вповзала всередину дешифратора, а на молочно-білому прямокутнику екрана висвічувалися слова.

Десь посередині Харлан ураз вимкнув апарат і так рвучко висмикнув стрічку, аж та розірвалася навпіл.

— У мене є копія, — спокійно промовив Фінджі.

Але Харлан тримав обривок двома пальцями з таким виглядом, немов боявся, що він ось-ось вибухне.

— Обчислювачу Фінджі, тут якась помилка. Оселитися майже на тиждень у домі цієї жінки, використовувати її житло як свою базу в Часі — просто немислимо. Ні, це неможливо.

Фінджі міцно стиснув уста.

— А чому б і не оселитися, коли так вимагає просторово-часова інструкція?! Хіба що ваші взаємини з міс Лам...

— Ніяких взаємин, — палко перебив його Харлан.

— Мабуть, усе-таки існують якісь проблеми. Зважаючи на обставини, я можу навіть пояснити вам деякі аспекти вашого завдання. Звичайно, як виняток.

Харлан сидів нерухомо. В голові роїлися важкі думки. Професійна гордість підказувала відмовитися від будь-яких пояснень. Спостерігачі і Техніки в таких випадках робили своє діло й ні про що не запитували. За інших обставин Обчислювачеві й на думку не спало б давати якісь пояснення.

В усякому разі, тут щось не те. Харлан висловлював невдоволення присутністю так званої секретарки. Фінджі боїться, що він може донести на нього. "Тікає винний, хоч нема погоні", — зловтішно подумав Харлан, намагаючись пригадати, де він вичитав цю фразу.

Розгадати стратегію Фінджі неважко. Поселивши Харлана в її домі, він, у разі потреби, зможе висунути проти нього контрзвинувачення й таким чином знешкодить його як небезпечного свідка.

Що ж, він, звичайно, хотів би почути, під яким пристойним приводом Фінджі вмовлятиме його пожити тиждень в домі тієї жінки. Харлан приготувався слухати, майже не приховуючи своєї зневаги.

— Як вам відомо, — почав Фінджі, — чимало Сторіч знають про існування Вічності. Вони вважають, що основне наше заняття — міжчасова торгівля, і це нам на руку. Крім того, ходять чутки, що ми маємо відвернути катастрофу, яка ніби загрожує людству. Зрозуміло, це

всього-на-всього забобони, та оскільки ці забобони більш-менш відповідають істині, то й вони нам на руку. Цілі покоління ми живимо відчуттям безпеки й упевненості в завтрашньому дні. Вам усе зрозуміло?

Харлан кивнув головою. "Невже Фінджі має мене за Учня?" — подумав він.

Фінджі провадив далі:

— Однак є речі, про які Часів'яни не повинні знати. І насамперед про те, як ми, в разі потреби, змінюємо Реальність. Такі знання можуть призвести до жахливих наслідків. А тому слід завжди викреслювати з Реальності будь-які обставини, що сприяли б одержанню Часів'янами інформації про нашу справжню діяльність. Хоч би там як, але час від часу в тому або тому Сторіччі з'являються небажані повір'я щодо Вічності. Вони зароджуються переважно серед правлячих кіл, тобто в тих групах людей, що найчастіше заходять з нами у контакт і водночас відіграють важливу роль у формуванні так званої громадської думки.

Фінджі зробив паузу, немов чекав від Харлана запитань або коментарів. Та Харлан уперто мовчав.

— Відтоді, як близько року тому... біороку тому ми здійснили Зміну Реальності 433-486, серійний номер Ф-2, — вів далі Фінджі, — з'явилися ознаки подібного, небажаного для нас повір'я. Я проаналізував обставини, що породили його, дійшов певних висновків і подав свої рекомендації Раді Часів. Однак Рада Часів відхилила їх, мотивуючи тим, що вони грунтуються на малоймовірних даних. Рада наполягає на тому, щоб підтвердити мої рекомендації прямим Спостереженням. Це надто делікатна справа, й тому я попросив доручити її саме вам, і з цієї ж причини Обчислювач Твісел погодився задовольнити моє прохання. Тоді я вирішив знайти аристократку, яка б жадала працювати у Вічності. Я знайшов її, зробив своєю секретаркою й працював з нею в тісному контакті, аби пересвідчитися, чи підходить вона для нашої мети...

"В тісному контакті! Точно сказано", — подумав Харлан.

Його гнів був спрямований не так проти жінки, як проти самого Фінджі.

— Вона підходить нам з усіх поглядів, — провадив далі Фінджі. — Ми її негайно повернемо в Час. Поселившись у її домі, ви матимете нагоду вивчати життя людей її кола. Тепер ви розумієте, для чого я взяв її сюди на роботу й чому хочу, щоб ви пожили в неї?

— Я вас чудово розумію, запевняю вас, — відповів Харлан, не приховуючи іронії.

— Отже, ви приймаєте мою пропозицію?

Коли Харлан вийшов з кабінету, його поривало палке бажання дати Обчислювачеві бій. Фінджі не вдасться обхитрувати його! Він не дозволить пошити себе в дурні!

І, звичайно, передчуття майбутнього поєдинку, твердий намір перехитрувати Фінджі пояснювали те радісне збудження, яке охопило його, коли він подумав про наступну подорож у 482-е.

Тільки це, а не щось інше.

Розділ 5

ЧАСІВ'ЯНКА

Маєток Нойс Ламбент був розташований у затишній, безлюдній місцині, поблизу одного з найбільших міст Сторіччя. Харлан добре знав те місто, навіть краще, ніж будь-хто з його численних жителів. Працюючи

Спостерігачем у цій Реальності, він відвідав тут кожен квартал і кожне десятиріччя.

Він добре знав місто і в Часі, і в Просторі. Він міг уявити собі його як єдиний живий організм, що перебуває у постійному розвитку зі своїми злетами й падіннями, радощами й тривогами. Тепер він мав прожити у ньому тиждень — коротку мить в уповільненому житті цього бетоново-сталевого велета.

Його попередні дослідження дедалі більше зосереджувалися на вивченні "періеків" — найбагатших і найвпливовіших громадян міста, які визнавали за краще жити в затишних позаміських котеджах.

Як і в багатьох інших Сторіччях, у 482-му матеріальні блага розподілялися нерівномірно. Соціологи пояснювали це з допомогою спеціального рівняння (воно друкувалося в пресі, але Харлан мало що з нього зрозумів). Рівняння власне визначало три умови розподілу матеріальних благ для будь-якого Сторіччя, і в 482-му ці умови були на межі можливого. Соціологи похитували головами й казали, що коли нові Зміни Реальності не поліпшать становище, то виникне потреба в "найретельніших Спостереженнях".

Як уже було сказано, рівняння вказувало на несправедливі умови розподілу матеріальних благ. Це означало, що існує привілейований клас, дозвільний витончений спосіб життя якого — в найкращі часи — сприяв розвиткові культури. І поки не виявився жахливий бік такого способу життя, поки привілейований клас ще не зовсім забував про відповідальність за наслідки своїх привілеїв, поки загнивання культури не ставало очевидним, Вічні закривали очі на нерівномірний розподіл матеріальних благ і виправляли інші, менш привабливі невідповідності в світі.

Поступово Харлан почав розуміти все це. Раніше, перебуваючи в Часі, він зупинявся на ночівлю у готелях найбідніших кварталів міста, де

приїжджому було легко залишитися непоміченим, де на чужого ніхто не звертав уваги і де одним менше чи більше — не мало ніякого значення, а тому присутність Спостерігача нічим не загрожувала Реальності. А коли й це ставало небезпечно, коли могло дійти до критичної точки, внаслідок чого розсипався б картковий будиночок Реальності, Харлан ночував просто неба, де-небудь під живоплотом.

У нього навіть зробилося звичкою мати на прикметі тини, поблизу яких не вештаються уночі фермери, волоцюги чи бездомні собаки.

А тепер Харлан ніжився в ліжку, зробленому з речовини, просоченої силовим полем. То був особливий сплав речовини й енергії, який використовувався у суспільствах з найвищим рівнем економіки. Протягом багатьох століть такий сплав застосовувався рідше, ніж чиста речовина, але частіше, ніж чиста енергія. В усякому разі, постіль зручно облягала тіло, ставала твердою, коли він лежав, пружно й легко піддавалася, коли він хотів поворухнутись або перевертався на другий бік.

Харлан неохоче визнав зручність таких речей, але водночас схилявся до мудрого правила, що закликало кожен Сектор Вічності жити за "середньою шкалою" свого Сторіччя і не прагнути до розкоші. Тоді краще знатимеш проблеми, гостріше відчуєш "дух" Сторіччя й уникнеш соціологічних крайнощів.

"А непогано все-таки жити серед аристократів", — подумав Харлан.

І вже засинаючи, він згадав про Нойс.

Йому снилося, що він присутній на засіданні Ради Часів. Незворушно сидить, зімкнувши перед собою пальці рук і зверхньо дивиться на маленького, зовсім крихітного Фінджі, а той тремтить від жаху, вислуховуючи ухвалу, що прирікає його на вічне Спостереження в одному з невідомих Сторіч, десь далеко-далеко в Майбутньому.

Нещадні слова вироку злітають з Харланових уст, а праворуч від нього сидить Нойс Ламбент.

Спершу Харлан і не помітив її, але тепер дедалі частіше позирає на дівчину, і в голосі його поступово пропадає рішучість.

Невже ніхто, крім нього, її не бачить? Усі члени Ради спрямували свої погляди кудись удалину, й тільки Твісел усміхається Харланові, дивлячись крізь Нойс, ніби її тут немає.

Харлан хоче наказати їй вийти, але слова застрягають у горлі. Намагається відштовхнути дівчину, але руки не слухаються його.

Фінджі починає сміятися... голосніше... ще голосніше...

...І раптом він зрозумів, що це сміється Нойс Ламбент.

Харлан розплющив очі й кілька секунд дивився на дівчину, перш ніж збагнув, де він і як сюди потрапив. Кімната була залита яскравим сонячним світлом.

— Ви так стогнали уві сні й лупцювали подушку, — сказала вона. — Щось погане приснилось?

Харлан промовчав.

— Ванна готова, — щебетала Нойс. — І одяг також. Я принесла вам запрошення на сьогоднішній вечір. Якось дивно знову повернутися до свого звичного життя після такого тривалого перебування у Вічності!

Харлана стривожила її балакучість.

— Сподіваюсь, ви нікому не сказали, хто я?

— Звичайно, ні.

Звичайно, ні! Фінджі мав потурбуватися про таку дрібницю, запрограмувавши психіку дівчини під наркозом. Та міг і подумати, що така пересторога зайва. Після того, як побував з нею в "тісному контакті".

Ця думка дратувала Харлана.

— Буде краще, коли ви мене турбуватимете якомога менше, — промовив він.

Нойс ураз знітилася, подивилася на нього якось непевно й вийшла.

У похмурому настрої Харлан прийняв ванну й одягся. Навряд чи він розважатиметься на сьогоднішній вечірці. Йому доведеться уникати розмов, триматися якомога непримітніше, підпираючи стінку десь у кутку, аби не привертати до себе уваги гостей. Його справжнє призначення — все слухати, спостерігати й робити висновки. Інших обов'язків тут у нього немає.

Досі Харлана як Спостерігача не цікавили наслідки його Спостережень, він навіть не знав, що саме треба з'ясувати. Ще бувши Учнем, він твердо засвоїв, що Спостерігач не повинен знати, яких саме даних чекають від нього, не повинен замислюватися над тим, які висновки будуть зроблені на підставі зібраних ним даних. Вважалося, що поінформованість Спостерігача автоматично спотворює його бачення світу, хоч би як він намагався бути об'єктивним.

Та за теперішніх обставин невідання дратувало його.

У глибині душі Харлан був переконаний, що ці його Спостереження нікому не потрібні, а сам він — просто іграшка в руках Фінджі. Він і Нойс...

Харлан суворо глянув на своє тримірне зображення, відтворене Рефлектором за два фути попереду. Яскравий, без єдиного шва одяг у стилі 482-го, який щільно облягав тіло, як здалось Харланові, робив його смішним.

Харлан саме закінчив на самоті свій сніданок, який подав йому робот, коли до кімнати вбігла задихана Нойс Ламбент.

— Техніку Харлан, уже червень! — випалила вона.

— Не називайте мене тут Техніком, — суворо застеріг він. — Ну й що з того, що вже червень?

— Таж я в лютому перейшла на роботу... — вона затнулась у нерішучості, — туди, а це було всього місяць тому.

Харлан насупив брови.

— А який зараз рік?

— О, рік правильний.

— Ви певні?

— Цілком. Хіба може статися якась помилка?

Нойс мала дивну звичку: коли розмовляла з Харланом, то ставала зовсім близько до нього, майже впритул, і це його дратувало, а через легку шепелявість (притаманну всім жителям Сторіччя) мова її скидалася на дитячий лепет. Ні, він не клюне на цю принаду. Харлан відступив на крок назад.

— Помилки тут немає. Вас повернули саме цього місяця, бо він найсприятливіший. А фактично весь цей час ви прожили тут.

— Невже таке може бути? — вона злякано подивилася на нього. — Я нічого цього не пам'ятаю. Невже я роздвоювалася?

Харлан ще дужче роздратувався, хоч якоїсь видимої причини на те не було. Але як він міг пояснити їй існування мікрозмін, що зумовлюються будь-яким пересуванням у Часі і здатні змінити життя людини без помітних наслідків для Сторіччя взагалі. Навіть Вічні іноді забувають про різницю між мікрозмінами (пишеться з малої літери) і тими Змінами (пишеться з великої літери), які істотно впливають на Реальність.

— Вічність знає, що робить, і не ставте зайвих запитань. — Він промовив цю фразу так гордовито, мовби сам був Старшим Обчислювачем і особисто вирішив, що червень — найсприятливіший місяць року, а мікрозміна, викликана стрибком крізь три місяці, не може розвинутися в Зміну.

— Виходить, я втратила три місяці свого життя, — не вгавала Нойс.

Харлан зітхнув.

— Ваше пересування крізь Час аніскільки не вплинуло на ваш біологічний вік.

— То я втратила чи не втратила?

— Що саме?

— Три місяці життя.

— Присягаюсь Вічністю, жінко, ви не втратили жодної секунди свого життя. Ви не могли втратити, я ж вам пояснюю. — Останні слова він майже прокричав.

Вона злякано відступила назад і враз захихотіла.

— У вас кумедний акцент, — крізь сміх проказала вона. — Надто, коли гніваєтеся.

Нойс вийшла. Харлан розгублено дивився їй услід. Який може бути акцент? Він розмовляє мовою п'ятдесятого тисячоріччя не гірш за будь-кого в Секторі. А може, й краще.

Дурне дівчисько!

Він раптом помітив, що знову стоїть біля Рефлектора, дивиться на своє відбиття, а відбиття, наморщивши чоло, дивиться на нього. Харлан розгладив зморшки й подумав: "Вродливим мене не назвеш. Очі маленькі, вуха стирчать, підборіддя квадратне".

Досі він ніколи не замислювався над такими речами, але тепер йому чогось ураз спало на думку, що, мабуть, приємно бути вродливим.

Пізно вночі Харлан доповнив свої нотатки записами нещодавно почутих розмов, поки ще вони були свіжі в пам'яті. Як завжди в таких випадках, він послугувався молекулярним диктофоном, виготовленим у п'ятдесят п'ятому Сторіччі. То був невеличкий, нічим не примітний циліндрик бурого кольору — чотири з половиною дюйми завдовжки й один — у діаметрі. Його легко було сховати за вилогу рукава, в кишеню чи під підкладку, залежно від стилю одягу, або ж причепити до пояса, ґудзика чи браслета.

Хоч би де і як його носили із собою, диктофон міг записати понад двадцять мільйонів слів на кожному зі своїх трьох молекулярно-

енергетичних рівнів. Циліндрик був сполучений з крихітними навушниками та мікрофоном з допомогою хвильового зв'язку, й це давало змогу Харланові слухати й розмовляти водночас.

Зараз диктофон відтворював кожен звук, що пролунав під час "вечірки", а Харлан, уважно слухаючи, диктував свої враження, давав пояснення, зіставляв факти. Все це записувалося на другому рівні. По закінченні Спостереження він запише свій звіт уже на третьому рівні цього молекулярного диктофона; то будуть ретельно дібрані факти й стислі коментарі до них.

До його кімнати несподівано увійшла Нойс Ламбент. Вона не попередила про свій прихід, навіть не подзвонила в двері, й Харлан був невдоволений. Він зняв мікрофон та навушники, засунув їх усередину циліндрика, поклав диктофон у футляр і спересердя грюкнув покришкою.

— Чому ви завжди робитесь таким сердитим, коли бачите мене? — кокетно запитала Нойс. Її руки й плечі були оголені, а довгі ноги, обтягнуті пінолоном, світилися м'яким мерехтливим світлом.

— Я не сердитий, — відповів Харлан. — До вас у мене взагалі немає ніяких почуттів.

У цю мить він був переконаний, що каже правду.

— Ви й досі працюєте? Мабуть, утомилися?

— Я не можу працювати, поки ви тут, — пробурмотів він.

— Ні, ви на мене сердитеся! За весь вечір не сказали мені жодного слова.

— Я тут ні з ким не розмовляв. Мене сюди послали не для того, щоб теревені правити.

Всім своїм виглядом він виказував, що не може дочекатися, коли вже вона піде.

— Не сердьтеся. Випийте краще. Мені здалося, ніби вам сподобався на вечорі наш напій. Та одного келиха мало, особливо, коли ви збираєтеся ще працювати.

Він помітив, як позад неї з'явився маленький робот і "підплив" до нього по гладенькій поверхні силового поля з вечерею на таці.

За вечерею Харлан їв небагато, однак потроху скуштував кожної страви. Всі вони були знайомі йому з минулих Спостережень, але тоді він не їв їх (хіба що відкушував маленькі шматочки з дослідницькою метою). Харлан змушений був признатися собі, що всі наїдки йому сподобалися. Надто ж пінявий світло-зелений напій, що пахнув м'ятою (не алкогольний, ні, він діє якось інакше) й припав до смаку всім гостям. Два біороки тому, до останньої Зміни Реальності, цього напою в 482-му ще не було.

Робот подав йому другий келих; Харлан на знак подяки кивнув Нойс головою.

Цікаво, чому все-таки Зміна Реальності, яка практично не принесла фізичних змін у життя Сторіччя, сприяла появі нового напою? А втім, він не Обчислювач і не повинен ставити собі таких запитань. До того ж навіть найретельніше Обчислення не усуне всіх неясностей, випадкових ефектів. Коли було б не так, то нащо тоді здалися Спостерігачі?

Крім них, у домі не було нікого. Тільки він та Нойс. Останні два десятиріччя тут особливою популярністю користувалися роботи; вони витіснили слуг-людей, і, очевидно, мода на них у цій Реальності триматиметься ще років з десять.

Звичайно, в очах Нойс та її сучасників не було нічого "непристойного" в тому, що вони залишились удвох; жінка 482-го Сторіччя була так само економічно незалежна, як і чоловік, і могла при бажанні стати матір'ю, не народжуючи дитини.

І все-таки Харлан почувався незручно.

Дівчина лежала на канапі, спершись на лікоть. М'яке, мережане укривало вгиналося під нею, обгортало тіло, мовби жадібно обнімало його. Нойс роззула свої прозорі черевички й під пінолоном видно було, як вона стуляє й розтуляє пальці ніг, немов пещене котеня, граючись, то випускає, то ховає кігтики.

Вона мотнула головою, і вигадлива зачіска враз розсипалася, темне волосся хвилею спало на її оголені білі плечі, які стали ще привабливіші в такому чарівному обрамленні.

— Скільки вам років? — млосно прошепотіла вона.

Ні в якому разі він не повинен відповідати на це запитання. То не її діло. Він повинен сказати чемно й твердо: "Дозвольте мені, будь ласка, працювати далі". Та натомість вона почула зовсім інше:

— Тридцять два.

Звичайно, він мав на увазі біороки.

— Я молодша за вас. Мені двадцять сім. Та, на жаль, я не завжди виглядатиму молодшою за вас. Колись я стану зовсім старенькою, а ви залишитеся таким, як і тепер. Скажіть, а вам подобається ваш вік? Чому б вам не скинути кілька років? Хіба вам не хочеться бути молодшим?

— Про що це ви?

Харлан потер чоло, аби второпати, про що йдеться.

— Ви ніколи не помрете, — тихо сказала вона. — Адже ви Вічний.

Що це, запитання чи твердження?

— Ви з глузду з'їхали, — відповів він, — ми так само старіємо й помираємо, як і всі люди.

— Розказуйте, розказуйте, — промовила вона низьким глузливим голосом.

Як мелодійно звучала в її устах мова п'ятдесятого тисячоріччя, яка завжди здавалася Харлану грубою та неприємною! А може, добра вечеря й напоєне ароматом повітря притупили його слух?

— Ви можете побувати в усіх Часах, відвідати будь-який куточок Землі. Я так хотіла працювати в Вічності. Скільки довелося чекати, поки мені дозволили. Я все сподівалася, що й мене зроблять Вічною, а тоді довідалася, що там тільки самі чоловіки. Дехто навіть не хотів розмовляти зі мною лише тому, що я жінка. От і ви, наприклад, не хотіли зі мною розмовляти.

— Ми всі такі заклопотані, — пробурмотів Харлан, намагаючись подолати в собі заціпеніння, що охопило його. — Я завжди був дуже заклопотаний.

— А чому серед Вічних немає Жінок?

Харлан довіряв собі не настільки, щоб відповісти на це запитання. Та й що він міг сказати? Що членів Вічності добирають надзвичайно ретельно, виходячи з двох обов'язкових умов. По-перше, Вічні мають бути бездоганно підготовлені до майбутньої роботи, а, по-друге, вилучення їх з Часу не повинно зашкодити Реальності.

Реальність! Цього слова він мусив уникати тут за будь-яких обставин. Харлан ураз відчув запаморочення, все довкола пішло обертом, і він заплющив на мить очі, щоб зупинити круговерть.

Скільки чудових кандидатур не підійшло для Вічності тільки тому, що вилучення їх із Часу означало б, що хтось не народиться, хтось не помре, хтось не одружиться, щось не відбудеться і Реальність поверне в тому напрямку, якого Рада Часів ні за що не може допустити.

Чи міг він сказати їй, що жінки майже ніколи не відповідали обов'язковим умовам, бо з якихось незрозумілих для нього причин (може, Обчислювачі й розуміли їх, але він — ні) вилучення з Часу жінки спричиняло в сто разів гірші наслідки, ніж вилучення чоловіка.

Думки плуталися йому в голові, вони розбігалися, кружляли безладно й спліталися у вигадливі, майже фантастичні, чимось навіть приємні образи. Нойс була зовсім близько, й зараз вона всміхалася. Її голос долинав до нього, мов легкий подув вітру:

— Ох, ці Вічні! Всі ви такі потайні. Зайвого слова не скажете. Зроби мене Вічною.

Її слова зливалися й лагідно бриніли в його мозку однією протяжливою нотою.

Йому так хотілося сказати їй: "Люба леді, Вічність — не місце для розваг. Ми працюємо! Ми вивчаємо до найменших подробиць усі Часи з самого початку заснування Вічності й доти, поки житиме людство на Землі, і з нескінченного числа наявних можливостей намагаємося вибрати найкращі, потім вирішуємо, де в Часі можна зробити зовсім незначну Зміну, щоб перетворити ці можливості в реальність, а одержавши нову реальність, знову шукаємо можливостей для її поліпшення і так працюємо без кінця й краю ще відтоді, як Віктор Малансон відкрив у далекому первісному 24-му Сторіччі Темпоральне

Поле, після чого стало можливим заснування Вічності в 27-му; таємничий Малансон, який невідь звідки взявся і фактично заснував Вічність... і нові можливості... і знову й знову... й так без кінця й краю... завжди... вічно..."

Він труснув головою, але думки не переставали роїтися й вихоритися у шаленім танку, сплітаючись у дедалі вигадливіші образи, аж поки раптом у його мозку на якусь мить яскравим спалахом зблиснула здогадка... і згасла.

Ця мить повернула його до дійсності. Він ще намагався вхопитися за неї, але вона щезла.

— М'ятного напою?

Нойс була вже так близько, що її обличчя здалося йому невиразною плямою. Він відчував на своїх щоках легенький доторк її волосся, тепло її дихання. Він повинен був відсунутися, встати, але — дивно, просто неймовірно — йому не хотілося цього робити.

— От якби я стала Вічною... — прошепотіла вона так тихо, що він ледве розчув її слова через калатання власного серця.

Її вологі губи були ледь розтулені.

— Зроби мене Вічною.

Він не міг збагнути, що вона має на увазі, та раптом слова втратили для нього будь-яке значення.

Жагуче полум'я охопило його. Він незграбно простягнув до неї руки, так, ніби шукав її із зав'язаними очима, навпомацки. Вона не опиралася. Тільки враз обм'якла й покірно віддалася йому.

Усе сталося немовби уві сні, наче не з ним, а з кимось іншим. Це зовсім не було таким відразливим, як досі уявлялося йому, а швидше з'явилося потрясінням, якимсь радісним відкриттям.

А потім вона пригорнулася до Харлана й дивилася на нього ніжними, ледь усміхненими очима, а він невміло пестив її вогкувате волосся й аж тремтів і задихався від щастя.

Вона геть перемінилася в його очах. Вона вже не була для нього колишньою Нойс Ламбент, жінкою зі своїм окремішнім незрозумілим йому життям. Якось дивно й зовсім несподівано вона стала часточкою його самого.

Нічого такого не передбачала просторово-часова інструкція, але Харлан не відчував докорів сумління. Тільки думка про Фінджі пробудила в його грудях нестримне почуття. Але то не було почуття вини.

То було задоволення й навіть тріумф!

Харлан довго не міг заснути. Запаморочення минулося, але відчуття незвичності того, що відбувається, все ще не покидало його. Вперше за все своє доросле життя він лежав із жінкою в одному ліжку.

Він чув її тихе дихання, а в тьмяному відсвіті стін на стелі бачив невиразні обриси її тіла. Досить лише простягти руку й він відчує його тепло, але він не смів навіть поворухнутися, аби не розбудити її. Йому враз подумалось, ніби вона спить за них обох, за себе і за нього й тільки-но вона прокинеться, все, що сталося між ними, зникне.

Що за дивна гадка — вона немов відбилася від того чудернацького фантастичного вихору, що ще зовсім недавно проносився в його мозку...

Ці дивні думки межували з божевіллям. Він намагався пригадати їх — марна річ! І от для нього раптом стало дуже важливим — повернути ці

думки. Хоча він не пам'ятав усіх подробиць, однак був певний, що на якусь мить йому відкрилось щось дуже важливе.

Він не пам'ятав, у чому саме полягало це відкриття, але його охопило те відчуття полегкості, яке буває в напівсні, коли в мозку перед внутрішнім зором відкриваються неприступні наяву обрії.

Бажання щось пригадати дедалі посилювалося. Чому він не пам'ятає такої важливої здогадки?

В цю мить навіть думки про дівчину, що спала поруч, відійшли на задній план.

"Якби мені тільки вхопитися за ниточку... — міркував Харлан, — я думав про Реальність та Вічність... так, і ще про Малансона та Учня Купера!"

Харлан ураз завмер. Чому він згадав про Учня? До чого тут Купер? Він же тоді не думав про нього?

Тоді чому ім'я Брінзлі Шерідана Купера спало йому на думку тепер?

Харлан насупив брови. Яка істина зв'язує все це в один вузол? Що він силкується зрозуміти? Звідки в нього з'явилося непереборне бажання щось пригадати?

Харлан аж похолов увесь — ці запитання враз осяяли все довкола далеким одсвітом недавнього спалаху в його мозку, й він майже пригадав.

Він лежав, затамувавши подих, аби не сполохати думки, що вже зароджувалася в голові. Хай вона сама прийде.

Хай прийде сама!

І в тиші цієї ночі, яка вже й так стала найважливішою, найвизначнішою в його житті, йому з'явилася та думка, котру за інших, нормальних обставин він відкинув би без усяких вагань.

Він дав їй розбрунькуватися, розцвісти й дозріти, аж поки вона пояснила йому сотні дивних і незрозумілих речей, які інакше залишалися б просто дивними й незрозумілими.

Після повернення до Вічності він ще мусить дослідити все це, перевірити, але в глибині душі він уже був цілком переконаний, що розгадав страшну таємницю, яку не повинен був знати.

Таємницю, від якої залежало існування Вічності.

Розділ 6

РОЗРАХОВУВАЧ ЖИТТЯ

Минув місяць біологічного часу від тієї ночі в 482-му, коли Харлан пізнав багато нових для себе речей. Тепер, якщо брати звичайний вимір часу, його відділяли від тієї ночі майже дві тисячі Сторіч. Зараз, перебуваючи від Нойс Ламбент у далекому Майбутньому, він намагався вивідати з допомогою лестощів, підкупу й шантажу, — яку роль приготували для неї в новій Реальності?

Його поведінка була чимось гіршим, ніж просто порушенням професійної етики. Але це його не хвилювало. За цей біомісяць він уже став злочинцем у власних очах. Просто безглуздо приховувати від себе цей факт. Новий злочин уже нічого не змінював, зате, коли йому поталанить, він багато виграє.

І ось, унаслідок усіх цих злочинних маніпуляцій (йому й на думку не спадало добирати м'якших виразів), він стояв перед входом у 2456-е. Вхід у Час був набагато складнішою процедурою, ніж просто перехід між Вічністю й шахтою капсули. Для того щоб увійти в Час, слід з надзвичайною точністю встановити на шкалах приладів координати потрібної точки земної поверхні й відповідної миті Часу даного Сторіччя. Незважаючи на величезну внутрішню напругу, Харлан настроював прилади легко й упевнено — свідчення його великого досвіду та неабиякого таланту.

І ось він опинився в машинному відсіку космічного корабля, що його вперше колись побачив на екрані у Вічності. Мабуть, цієї біомиті Соціолог Вой у цілковитій безпеці сидить перед тим самим екраном і спостерігає, як Технік здійснює свій Акт Впливу.

Харлан не поспішав. Відсік буде порожній ще 156 хвилин. Щоправда, просторово-часова інструкція дозволяла йому використати тільки 110 хвилин, а решта — 46 хвилин — була звичайним сорокапроцентним "запасом". "Запас" давався на випадок крайньої потреби, і Технікам не рекомендувалося використовувати його. "Пожирачі запасів" недовго залишалися Спеціалістами.

А втім, Харлан мав намір використати не більше двох хвилин із ста десяти дозволених інструкцією.

Насаджений на зап'ясток генератор Поля окутував Харлана невидимим серпанком біочасу (це була своєрідна еманація Вічності) і в такий спосіб захищав його від будь-яких наслідків Зміни Реальності. Харлан ступив крок уперед, до стінки, зняв з полиці невеличку коробку і обережно переставив її на заздалегідь підготовлене місце на нижній полиці.

Зробивши своє діло, він повернувся у Вічність. Для нього це було так само просто, як увійти до кімнати через двері. Якби хтось із Часів'ян спостерігав його в цю мить, йому здалося б, що Харлан несподівано зник.

Невеличка коробка лежала тепер на новому місці. Вона не одразу відіграє свою роль у світовій історії. Мине кілька годин, і чоловіча рука простягнеться по неї, але не знайде її на місці. Півгодини буде згаяно на розшуки, а тим часом зникне силове поле й механікові машинного відсіку урветься терпець. Пойнятий гнівом, він прийме рішення, від якого утримався б у попередній Реальності. І як наслідок — важлива зустріч не відбудеться; чоловік, що мав померти, проживе ще один рік; другий — той, котрий повинен був жити, навпаки, помре дочасно.

Ця ланцюгова реакція поширюватиметься далі й далі й досягне своєї найвищої точки в 2481-му через двадцять п'ять Сторіч після Акту Впливу. Потім інтенсивність Зміни Реальності спаде. Теоретики стверджують, що вона ніколи не дорівнюватиме нулю, але вже через п'ятдесят Сторіч її не можна буде помітити навіть за найпильніших Спостережень.

Зрозуміло, що жодна людина в Часі ніколи не довідається про будь-яку Зміну Реальності. В таких випадках мозок людини, її пам'ять змінюється так само, як і матеріальні об'єкти, й тільки Вічні незворушно, мовби з іншого світу, стежать за перемінами.

Соціолог Вой пильно вдивлявся в голубий екран, де ще недавно вирувало напружене життя космічного порту. Він лише краєм ока глянув на Харлана, коли той увійшов, і пробурмотів кілька слів, які, очевидно, мали означати привітання.

Над космічним портом немов промчав ураган. Померкло світло; колишні грандіозні споруди скидалися на жалюгідні руїни. Від космічного корабля залишився іржавий кістяк. Людей ніде не було видно.

Харлан дозволив собі на мить усміхнутися самими куточками уст. То була чудова МБР — Максимальна Бажана Реакція. І відбулася одразу. Хоча Зміна не конче мала відбутися негайно після Акту Впливу. Коли розрахунки, що передують Акту Впливу, були не досить точні, доводилося чекати Зміни (за біологічним часом) цілі години, а то й дні. І тільки після того як зводилися до нуля всі ступені свободи, виникала нова Реальність. Коли ж залишалась бодай найменша ймовірність протидії, Зміна не відбувалася.

Харлан пишався тим, що коли він сам розраховував МНЗ, коли він сам, власними руками здійснював Акт Впливу, то ступені свободи вичерпувались одразу і Зміна наставала негайно.

— Чудовий був космопорт, — сумно промовив Вой.

Ця фраза боляче шпигнула Харлана; йому здалося, що вона принижує ефект його роботи.

— А мені його не шкода, — сказав він. — Як на мене, то космічні подорожі слід було б узагалі викреслити з реальності.

— Ви так вважаєте?

— А яка з них користь? Захоплення космосом ніколи не тривало більше тисячі, ну, хай двох тисяч років. Потім людям це набридає. Вони повертаються на Землю, а колонії на інших планетах вимирають. Минає п'ять чи там сорок або п'ятдесят тисячоріч, і все починається спочатку, щоб знову так само безславно закінчитися. Марна трата сил.

— А ви філософ, — сухо промовив Вой.

Харлан почервонів. "Який сенс із ним розмовляти? Всі вони однакові", — подумав він і, щоб змінити тему розмови, сердито буркнув:

— Що там чути від Розраховувача?

— А що ви маєте на увазі?

— Чи не час поцікавитися, як у нього справи? Повинен же бути хоч якийсь поступ.

По обличчю Соціолога промайнула тінь осуду.

— Ходімо зі мною. Ви його самі побачите, — сказав він.

Табличка на дверях кабінету повідомляла, що ім'я Розраховувача — Нерон Ферук. Воно вразило Харлана своєю схожістю з іменами двох середземноморських правителів, що жили за часів Первісної епохи (щотижневі заняття з Купером помітно поглибили Харланові знання в галузі Первісної історії).

Однак, наскільки міг судити Харлан, Розраховувач не скидався на жодного з тих правителів. Худючий, мов скіпка, туго обтягнутий шкірою горбуватий ніс, вузлуваті руки, довгі пальці. Натискуючи ними на кнопки невеличкого Аналізатора, він мовби зважував на своїх терезах людські душі.

Харлан жадібно дивився на Аналізатор. Ця машина була серцем і кров'ю Розраховувача Життя, його кістяком, м'язами, шкірою і ще чимось. Варто ввести в неї біографічні дані людини та рівняння Зміни Реальності, натиснути на кнопочку й машинка непристойно захихотить, а тоді за хвилину чи за день виплюне із себе стрічку з описом можливих вчинків людини в новій Реальності, ще й акуратно позначить, наскільки ймовірний той чи той вчинок.

Соціолог відрекомендував Харлана. Ферук, не приховуючи зневаги, глянув на емблему Техніка й сухо кивнув головою.

— Ви вже розрахували життя тієї молодої леді? — запитав Харлан.

— Ще ні. Як тільки буде готово, я повідомлю вас особисто.

Ферук був один з тих, у кого зневага до Техніків виливалась у неприховану зухвалість.

— Заспокойтесь, Розраховувачу, — докірливо мовив Вой.

У Ферука були світлі, майже безбарвні вії, і через те його обличчя нагадувало череп. Він люто поводив очима, які, здавалося, рухались у порожніх орбітах.

— Вже знищили космічні кораблі? — пробурмотів він.

— Викреслили із Сторіччя, — кивнув головою Вой.

Безгучно, лише самими губами Ферук промовив якесь слово.

Харлан схрестив руки на грудях і втупився в Розраховувача. Той ураз знітився й відвів очі.

"Розуміє, що і його рильце в пушку", — зловтішно подумав Харлан.

— Послухайте, — звернувся Ферук до Воя, — коли ви вже тут, то поясніть, що мені робити із заявками на протиракову сироватку? Вона є не лише в нашому Сторіччі. Чому ж тоді тільки нам шлють заявки?

— Всі інші Сторіччя також перевантажені. Ви самі знаєте.

— Хай тоді не надсилають усі заявки нам.

— Цікаво, як ми можемо змусити їх не надсилати?

— Дуже просто. Хай Рада Часів не приймає.

— Я не командую Радою.

— Зате ви командуєте старим.

Харлан мимоволі, без особливої цікавості прислухався до розмови. Принаймні це відвертало його увагу від "хихотіння" Аналізатора. Харлан знав, що "старий" — це Обчислювач, який стояв на чолі Сектора.

— Я вже розмовляв із старим на цю тему, — сказав Соціолог, — а він, своєю чергою, звернувся до Ради.

— Пусте! Він лише послав туди звичайну записку. А йому треба було грудьми стати, щоб домогтися свого. Час уже докорінно міняти нашу політику.

— Рада не має наміру найближчим часом докорінно міняти своєї політики. Сам знаєш, які ходять чутки.

— Ще б пак! Вони, мовляв, зайняті дуже важливою справою. Щоразу, як тільки вони починають хитрувати й викручуватись, виникають чутки, ніби вони зайняті дуже важливою справою.

Коли б Харлан був у доброму гуморі, він, либонь, засміявся б, почувши ці слова.

Ферук спохмурнів, на якусь хвилю задумався й раптом вибухнув:

— Коли вже ці телепні затямлять собі, що протиракова сироватка — це не саджанці й не хвильові двигуни! Я знаю, то навіть хвойна гілка може зашкодити Реальності, але ж від протиракової сироватки залежить людське життя, й тут усе в сотні разів складніше. Подивіться, скільки

людей щороку помирає від раку в тих Сторіччях, які не мають протиракової сироватки. А помирати, звісно, нікому не хочеться. І от уряди з кожного Сторіччя бомбардують Вічність проханнями: "Будь ласка, просимо, благаємо, надішліть сімдесят п'ять тисяч ампул сироватки заради врятування життя людей, чия смерть може стати непоправною втратою для науки, мистецтва, культури; біографічні дані додаються".

Вой квапливо кивав головою: мовляв, знаю, знаю, усе це відомо. Проте Ферук ще не вилив з душі усієї своєї гіркоти.

— Читаєш ці біографії і бачиш: кожна людина — герой. Кожна людина — непоправна втрата для світу. Починаєш міркувати, розраховувати. Спочатку дивишся, що станеться з Реальністю, коли вони виживуть поодинці, потім — що відбудеться, якщо вони — Час їх побери! — виживуть у різних поєднаннях.

Протягом минулого місяця я розрахував 572 заявки на протиракову сироватку. І що ж вийшло? Тільки сімнадцять з них — зауважте, тільки сімнадцять — не могли спричинити небажаної Зміни Реальності. І не було жодного випадку, коли розрахунки вказали б на можливість бажаної Зміни Реальності, але Рада ухвалила, що в нейтральних випадках слід все-таки видавати сироватку. Вони, бачте, гуманісти! І ось сімнадцять чоловік за цей місяць вилікувано.

А які наслідки? Може, Сторіччя хоч трохи стали щасливіші? А чорта з два! Одного вилікували, а десятьом у тій самій країні, в тому самому Часі дали померти. І всім, звичайно, цікаво: а чому саме того вилікували? Може, ті люди, що померли, були не гірші, їх усі любили й поважали за щирість і доброзичливість, а той один, врятований нами щасливчик, тільки те й робить, що б'є свою стареньку матір, а коли випаде вільна хвилина, лупцює своїх дітей. І люди нічого не підозрюють про Зміну Реальності, і ми не можемо сказати їм про неї.

Ми самі собі наробимо лиха, Вою, якщо Рада Часів не ухвалить рішення задовольняти заявки на протиракову сироватку тільки в тих випадках, коли внаслідок наставатиме бажана Зміна Реальності. Іншого виходу немає. Виліковування хворих на рак або поліпшує Реальність — а отже, робить добро для людства, — або погіршує. Третього не дано. А дехто меле дурниці, що, мовляв, "це не зашкодить".

Соціолог, що слухав із гримасою болю на обличчі, спробував заперечити:

— А уявіть собі, що це ви захворіли на рак...

— Ваше порівняння, Вою, безглузде. Хіба на сентиментальності повинні грунтуватися наші рішення? Та в такому разі ми не зробили б жодної Зміни Реальності. Адже завжди знайдеться один бідолаха, якому не поталанить. А що, якби ви опинились на його місці, га? І ще одне. Щоразу, коли ми здійснюємо Зміну Реальності, стає дедалі важче розрахувати наступну, щонайсприятливішу. З кожним біороком зростає ймовірність випадкової Зміни, яка призводить до небажаних наслідків. А це означає, що число вилікуваних від раку зменшуватиметься. Воно вже зменшується. Настане час, коли ми за біорік врятовуватимемо лише одного хворого. Пам'ятайте про це.

Харлану надокучив Феруків монолог. Подібна стурбованість породжувалась тут самою професійною діяльністю. Психологи та Соціологи в своїх рідкісних працях, присвячених Вічності, називали це "ототожненням". Вічні ототожнювали себе із Сторіччям, у якому вони працювали. І турботи Сторіччя дуже часто ставали їхніми власними турботами.

Вічність вела запеклу боротьбу, щоб вигнати біса ототожнення з душі своїх вихованців. Жодного Вічного не мали права призначити на роботу ближче, ніж за два Сторіччя до Часу, в якому він народився. Перевагу віддавали тим Сторіччям, де спосіб життя помітно відрізнявся від того,

який існував у рідному для спеціаліста Сторіччі. (Харлан подумав про Фінджі, який працював у 482-му). І навіть більше, як тільки Вічного запідозрювали в "ототожненні", його негайно переводили в інший Сектор. Харлан побився б об заклад, що Ферук не втримається на своєму місці більше як один біорік.

І все-таки люди нестримно прагнули знайти свою "домівку" в Часі. Одержимість Часом — хто про неї не знає? З якихось незбагненних причин аж надто вабили до себе Сторіччя з розвиненою космічною технікою. Ці причини давно вже слід було дослідити, й так і сталося б, коли б Вічність не потерпала від хронічної нехоті глянути збоку на саму себе.

Ще місяць тому Харлан зневажливо обізвав би Ферука сентиментальним слюньком, наївним телепнем, який розкисає тільки через те, що викреслили з нової Реальності електрогравітацію, й нападає на ті Сторіччя, які хочуть одержати протиракову сироватку.

Він міг би навіть доповісти про нього кому слід. Тим паче, що це належало до його обов'язків. Ясно, що цій людині більше не можна довіряти.

Однак тепер зробити так він уже не міг. Він навіть співчував Розраховувачеві. Його власний злочин був набагато страшніший.

І знову думками він полинув до Нойс.

Тієї ночі Харлан заснув пізно, а коли прокинувся — яскраве сонячне проміння вже пробивалося крізь напівпрозорі стіни, розсіюючись по кімнаті матовим світлом. Харланові здалося, ніби він лежить на хмарині, в туманному вранішньому небі.

Нойс, сміючись, термосила його:

— Господи, тебе не добудишся!

Харлан зробив гарячковий рух, щоб натягти на себе простирадло чи ковдру, та ні того, ні другого не було. Тоді він згадав, що відбулося між ними, і його обличчя спалахнуло рум'янцем. Що йому тепер робити?

Але тут нова думка осяяла його, й Харлан різко опустив ноги на підлогу.

— Вже перша година? Невже я проспав?

— Заспокойся, зараз тільки одинадцять. Тебе давно вже чекає сніданок.

— Дякую, — буркнув він.

— Іди вмивайся. Одежу я тобі приготувала.

— Дякую.

Він снідав, не підводячи очей. Нойс сиділа навпроти, спершись ліктем на столик і поклавши підборіддя на долоню. Її густе темне волосся було зачесане на один бік, а вії здавались неприродно довгими. Вона нічого не їла, тільки пильнувала кожен його рух.

— Де ти повинен бути о першій?

— На аероболі, — промимрив він, — я придбав квиток.

— Цікава гра. А я пропустила цілий сезон через той стрибок у Часі. Хто сьогодні виграє, як ти гадаєш, Ендрю?

Вперше почувши своє ім'я з її уст, Харлан геть збентежився; його аж замлоїло. Він заперечливо похитав головою й спробував надати своєму обличчю суворого, неприступного виразу. Досі йому так легко це вдавалося!

— Ти повинен знати. Адже ти вивчив весь наш період. Хіба не так?

Сказати правду, йому хотілося зберегти рівний, холодний тон, та ніяк не щастило позбутись ніяковості.

— Стільки подій відбувається в Часі і в Просторі. Хіба запам'ятаєш таку дрібницю, як рахунок матчу?

— Ти просто не хочеш сказати мені, — вередувала вона.

Харлан не відповів. Він наштрикнув на виделку маленький соковитий плід і вкинув у рот.

Помовчавши трохи, Нойс заговорила знову:

— А хіба ти не бачив, що робилося в цих краях перед тим, як ти сюди прибув?

— Не розпитуй мене, Н-нойс. — Йому було важко вимовити її ім'я.

— Хіба ти не бачив нас? Хіба ти не знав із самого початку, що ми...

Голос Нойс звучав тихо й лагідно.

— Ні, ні, я не можу побачити себе, — затинаючись проказав Харлан. — Адже я не належу до Реаль... Мене тут не було, поки я сюди не прибув. Я не можу тобі цього пояснити.

Харлан украй збентежився й розгубився. Одне те, що вона завела розмову про такі речі, а друге — він сам міг потрапити в пастку, якби повністю вимовив слово "Реальність" — найбільш заборонене слово в розмовах із Часів'янами.

Вона здивовано звела брови, й очі її зробилися геть круглі, в них затанцювали лукаві бісики.

— Тобі соромно?

— Нам не слід було цього робити.

— Чому? — З погляду 482-го Сторіччя її запитання було зовсім невинним. — Хіба Вічним це не дозволяється?

В її голосі вчувалися жартівливі нотки, мовби вона запитувала, чи дозволяється Вічним їсти.

— Не називай мене Вічним, — сказав Харлан. — А коли тебе так цікавить: здебільшого — ні.

— Ну то не кажи їм. І я не скажу.

Вона підійшла до нього, відштовхнувши з дороги плавним рухом стегон маленький столик, що стояв між ними, й сіла йому на коліна.

На якусь мить він заціпенів з простягнутими вперед руками, немов хотів зупинити її. Та марне. Нагнувшись, вона поцілувала його в уста, й від того поцілунку сором і збентеження безслідно зникли. На всім світі вони були тільки вдвох — він та Нойс.

Харлан не помітив, коли вперше ступив на шлях, заборонений професійною етикою Спостерігача, — почав замислюватися над проблемами даної Реальності й природою Зміни, що саме планувалася.

Майбутня Зміна не торкнеться болючих проблем Сторіччя: ні вільної моралі, ні штучного вирощування людського плоду, ні матріархату. Все це було в попередніх Реальностях і Рада Часів спокійно й незворушно дивилася на такі речі. Фінджі сказав, що Зміна буде майже непомітна.

Скидалося на те, що майбутня Зміна Реальності стосуватиметься групи людей, яких він спостерігав. Вона зачепить привілейовані класи, аристократію, багатіїв, так звані "вершки суспільства". Найбільше його хвилювало те, що Зміна, мабуть, зачепить Нойс.

Останні три дні був немов у тумані, невеселі думки затьмарювали навіть радість зустрічей з Нойс.

— Що сталося? — стурбовано запитувала вона. — Досі ти був зовсім не такий, як там, у Вічн... у тому місці. Тебе нічого не гнітило. А тепер ти такий сумний. Це через те, що треба повертатися назад?

— І через те також, — відповів Харлан.

— Тобі обов'язково повертатися?

— Авжеж.

— А що буде, коли запізнишся?

Харлан мало не всміхнувся.

— Їм не сподобалося б моє запізнення, — сказав він, сумно подумавши про два запасні дні, передбачені інструкцією.

Вона ввімкнула музичний інструмент, і полилася ніжна мелодія; хаотичні звуки, що народжувалися в творчій його утробі, фільтрувалися з допомогою складного математичного пристрою і сполучалися в приємні музичні комбінації. Вони повторювалися не частіше, ніж мереживо сніжинок, і були не менш прекрасні своєю довершеністю.

Зачарований музикою, Харлан не зводив з Нойс очей; його тривожні думки снували довкола неї. Ким вона стане в новій Реальності? Рибною торговкою? Фабричною робітницею? Огрядною, змарнілою, вічно хворою матір'ю шістьох дітей? Хоч би ким вона стала, вона забуде Харлана. В новій Реальності він уже не буде часточкою її життя. І хоч би ким вона стала, вона вже не буде колишньою Нойс.

Він не просто закохався. (Дивна річ: уперше в житті він подумки вимовив це слово й воно не вразило його). Він закохався в Нойс безмежно. Закохався в її манеру одягатися, ходити, розмовляти і навіть — у її кокетування. Двадцять сім років, прожиті нею в цій Реальності, її досвід зробили Нойс саме такою. В попередній Реальності, біорік тому, вона не була його Нойс. Не буде вона його Нойс і в наступній Реальності.

Може, та нова Нойс, буде краща з усіх поглядів. Але він достеменно знав одне: йому потрібна саме ця Нойс, яка сидить навпроти нього, яку він бачить у цю мить, у цій Реальності. І якщо в неї є вади, то вона йому потрібна разом з ними.

Що йому робити?

Різні плани народжувалися в його уяві, але всі вони були протизаконні. Один з них — з'ясувати характер майбутньої Зміни й передовсім довідатися, як вона вплине на Нойс. Та, зрештою, не можна бути впевненим у тому, що...

Мертва тиша вивела Харлана із задуми. Він знову сидів у кабінеті Розраховувача. Соціолог Вой скоса поглядав на нього. А поряд з Харланом стояв Ферук, схиливши до нього свою голову мертвяка.

Від тиші аж дзвеніло у вухах.

Всього одна мить потрібна була Харлану, щоб збагнути, в чім річ. Урвав своє "хихотіння" Аналізатор.

Харлан схопився з місця.

— Є відповідь?

Ферук глянув на плівки, затиснені в його руці.

— Є, звичайно. Тільки якась дивна.

— Дайте я подивлюсь. — Простягнена Харланова рука помітно тремтіла.

— Нема на що дивитися. Тут щось незрозуміло.

— Тобто як — незрозуміло? — Харлан утупився в Ферука тривожним поглядом і дивився доти, аж поки постать Розраховувача розпливлася в його очах невиразною плямою.

— Та жіночка не існує в новій Реальності. — Голос Розраховувача долинув звідкись здалеку. — Ні, це не зміна особистості. Вона зникла зовсім. Щезла. Випарувалася. Я обрахував усі змінні аж до значення ймовірності 0,0001. Розрахунки показують, що її немає ніде. Скажу вам більше, — він потер підборіддя своїми довгими худими пальцями, — зважаючи на те поєднання чинників, які ви мені дали, я не зовсім розумію, як вона могла існувати в попередній Реальності?

Харлан ледве чув його, він був немов у тумані.

— Але ж... але ж Зміна така незначна.

— Я знаю. Просто дивний збіг обставин. То ви візьмете плівки?

Харлан машинально взяв їх і навіть сам того не помітив. Нойс зникне? Її не буде в новій Реальності? Невже це можливо?

Він відчув, як чиясь рука лягла на його плече; у вухах пролунав Воїв голос:

— Ви нездужаєте, Техніку? — Рука враз відсмикнулася, немов пошкодувала, що так необачно доторкнулася до Технікового тіла.

Харлан ковтнув слину й зусиллям волі надав обличчю спокійного виразу.

— Все гаразд, я цілком здоровий. Чи не могли б ви мене провести до капсули?

Він не повинен так відверто виказувати свої почуття. Він мусить поводитися так, ніби всі ці дослідження мають для нього суто академічний інтерес. Мусить будь-що приховати ту величезну, невимовну радість, що переповнила його, коли він дізнався, що Нойс не існуватиме в новій Реальності.

Розділ 7

ПРЕЛЮДІЯ ДО ЗЛОЧИНУ

Харлан увійшов у капсулу в 2456-му й озирнувся, аби пересвідчитися, що завіса Темпорального Поля надійно відділяє шахту Часу від Вічності.

Соціолог Вой не стежив за ним. За ці кілька тижнів у Харлана вже стало звичкою озиратися через плече: чи не ховається хтось у нього за спиною? Рух зробився майже автоматичний.

Харлан спрямував капсулу в Майбутнє і став дивитися, як часометр відлічує номери Сторіч. Цифри змінювали одна одну так швидко, що важко було розгледіти кожну окремо.

Як багато чого змінило Ферукове відкриття! Навіть характер Харланового злочину перемінився!..

Всі шляхи ведуть до Фінджі. Ця фраза з якоюсь безглуздою алітерацією прив'язалася до нього й безнастанно билась і відлунювала передзвоном у мозку: ведуть до Фінджі, ведуть до Фінджі...

Повернувшись у Вічність після днів, проведених з Нойс у 482-му, Харлан намагався всіляко уникати зустрічі з Фінджі. Як тільки Вічність прийняла його в свої обійми, почуття власної провини спалахнуло з новою силою. Порушення присяги, на яке він так легко зважився в Часі, сприймалося ним тут, у Вічності, як тяжкий злочин.

Він надіслав звіт про Спостереження безособовим пневматичним каналом, а сам зачинився у своїй кімнаті. Йому потрібен був час, аби зібратися з думками, оговтатися, звикнути до нових обставин.

Та Фінджі не дав йому спокою. Через годину після того як відіслали звіт, він зв'язався з Харланом з допомогою відеофону.

Пухка фізіономія Обчислювача дивилася на нього з екрана.

— Я сподівався застати вас у вашому кабінеті, — пролунав голос Фінджі.

— Я надіслав вам свій звіт, сер. Хіба не однаково, де я чекатиму нового призначення?

— Ви так гадаєте? — Фінджі підозріливо глянув на затиснений у руці згорток перфострічок, тоді підніс його ближче до очей і почав удивлятися в мереживо перфорацій. — Навряд чи ваш звіт можна назвати вичерпним. До вас можна зайти?

Харлан на мить завагався. Фінджі був його начальник, і відмова непроханому гостеві скидалася б на непокору. То була б реклама його власної провини, а цього не могло допустити уражене Харланове сумління.

— Буду радий бачити вас, Обчислювачу, — сказав він здавленим голосом.

Випещена, тілиста постать Фінджі здавалася чужорідним епікурейським елементом серед простої невибагливої обстановки Харланової квартири. Його рідне 95-е Сторіччя тяжіло до спартанського стилю в домашньому умеблюванні, й він назавжди зберіг смак до простоти. Кілька стільців з гнутого трубчастого металу, сидіння й спинки яких не дуже вдало були зроблені "під дерево". В кутку стояв предмет, що цілком вибивався із звичайного для цього Сектора стилю.

Фінджі так і вп'явся в нього очима. Він провів пухкеньким пальчиком по гладенькій поверхні, неначе перевіряв, з чого ця річ виготовлена.

— Що за матеріал?

— Дерево, сер, — сказав Харлан.

— Хіба? Справжнє дерево? Дивовижно! У вашому рідному Сторіччі, очевидно, користуються деревом?

— Авжеж.

— Розумію. Правилами це не забороняється. — Він потер палець, яким торкався дерева, об штани. — Але не знаю, чи треба сюди вкраплювати елементи культури рідного Сторіччя. Справжній Вічний пристосовується до будь-якого оточення, будь-якого середовища. От мені, наприклад, за п'ять років жодного разу не довелося їсти з енергетичного посуду. — Він зітхнув. — Мені завжди здається, ніби їжа, яка торкається речовини, не зовсім чиста. Але я терплю. Терплю.

Він глянув на дерев'яний предмет і, сховавши руки за спину, запитав:

— Що це таке? Для чого воно?

— Книжкова шафа, — відповів Харлан.

Йому закортіло спитати Фінджі, як той почуває себе, коли його руки торкаються зараз речовини власної сідниці? І чи не хотілося б йому мати одяг та деякі частини тіла з чистого, шляхетного енергетичного поля?

— Книжкова шафа? — Фінджі здивовано звів брови. — А он ті штуки на полицях, певно, книги? Так?

— Так, сер.

— Оригінальні примірники?

— Тільки оригінальні, Обчислювачу. Я зібрав їх у 24-му. Кілька з них видані в 20-му Сторіччі. Якщо захочете глянути на них, будьте обережні. Сторінки реставровані, просочені спеціальним розчином, однак ламаються. Їх треба перегортати дуже акуратно.

— Я навіть не хочу їх до рук брати. Не маю такого бажання. Уявляю собі, на них збереглася справжня пилюка 20-го Сторіччя. Справжні книги! — Він захихотів. — А сторінки з целюлози? Ви цього не заперечуєте?

Харлан кивнув головою:

— З целюлози. Обробленої для довговічності спеціальним розчином. — Він глибоко вдихнув повітря, намагаючись зберегти спокій. Було б просто смішно ототожнювати себе з цими книжками, сприймати глузування над ними, як глум над собою.

— Я вважаю, — стояв на своєму Фінджі, — що весь зміст цих книг можна зняти на двох метрах плівки й вмістити на кінчику пальця. Про що вони?

— Це оправлені томи журналів 20-го Сторіччя.

— Ви читали їх?

— Тут лише кілька томів з мого повного зібрання, — гордо сказав Харлан. — Жодна бібліотека в Вічності не має такої колекції.

— Пригадую, це ваше хобі. Колись ви мені казали, що захоплюєтесь Первісною історією. Дивуюсь, як тільки ваш Наставник дозволяє вам займатися такими дурницями. Марна трата енергії.

Харлан стиснув губи. Він зрозумів, що Фінджі зумисне хоче роздратувати його, вивести з рівноваги. Цього допускати не можна ні в якому разі.

— А я думав, ви прийшли побалакати зі мною про мій звіт, — байдужим тоном промовив Харлан.

— Саме так. — Обчислювач розгледівся довкола, вибрав стілець і обережно сів. — Як уже я вам сказав, ваш звіт не повний.

— Що ви маєте на увазі, сер?

"Спокійно! Спокійно!" — подумки стримував себе Харлан.

Фінджі криво посміхнувся.

— Ви не про все згадали в звіті. Що сталося, Харлане?

— Нічого, сер. — Хоча Харлан твердо вимовив ці слова, вигляд у нього був винуватий.

— Неправда, Техніку. Ви провели чимало часу в товаристві молодої особи. Принаймні мали це зробити згідно з просторово-часовою інструкцією. Сподіваюсь, ви дотримувалися інструкції?

Відчуття власної провини довело Харлана до такого душевного стану, що його навіть не уразив неприхований сумнів у його професійній чесності.

— Я дотримувався інструкції, — тільки й зміг вимовити він.

— Тоді чому ви нічого не сказали про свої приватні розмови з тією жінкою. Що все-таки сталося?

— Нічого важливого не сталося. — Губи в Харлана пересохли.

— Це просто смішно! У вашому віці, з вашим досвідом слід було б знати: не Спостерігач вирішує, що важливо, а що — ні.

Фінджі вп'явся очима в Харлана. Цей пронизливий пильний погляд аж ніяк не в'язався з м'яким тоном його слів.

Харлан чудово все помічав, і лагідний голос Фінджі не ввів його в оману, та звичне почуття обов'язку перемогло. Спостерігач зобов'язаний був повідомляти про все. Він був всього-на-всього хоботком, запущеним з Вічності в Час. Він вбирав у себе все, що його оточувало, і втягувався назад. Він мав тільки виконувати функції Спостерігача й забути про власне "Я". Фактично він не був людиною.

Харлан автоматично почав свою розповідь про події, не включені у звіт. Тренована Спостерігачева пам'ять допомогла йому повторити розмови слово в слово, відтворити інтонацію голосів, вирази облич. Він розповідав жваво, зацікавлено, мовби переживав усе заново й, захопившись, не зогледівся, як каверзні запитання Фінджі й власне хворобливе почуття обов'язку завели його в глухий кут.

Дійшовши до найголовнішого в своїй довгій розповіді, Харлан зненацька затнувся, й оболонка об'єктивності Спостерігача луснула.

Фінджі виручив його із скрутного становища. Він несподівано підняв руку й мовив різким, глузливим тоном:

— Дякую. Цього досить. Ви хотіли розповісти, як переспали з тією жінкою.

Харлана пойняла лють. Слова Фінджі в своєму буквальному розумінні відповідали істині, але в устах Обчислювача вони звучали грубо, вульгарно, ба навіть непристойно. Хоч би там що було чи могло бути, але в їхніх взаєминах із Нойс Харлан нічого непристойного не вбачав.

Він мав своє пояснення поведінки Фінджі, його занепокоєних розпитів, несподіваної відмови дослухати до кінця: Фінджі мордували

ревнощі! Йому самому Нойс давно вже впала в око, а Харлан вихопив дівчину в нього з-під самісінького носа.

Гнів змінився солодким відчуттям тріумфу. Вперше в житті в нього з'явилася мета, яка означала для нього набагато більше, ніж самовіддане служіння Вічності. Фінджі доведеться ревнувати й далі, бо Нойс Ламбент завжди належатиме Харланові.

Перебуваючи в піднесеному настрої, Харлан зважився висловити Фінджі своє прохання, з яким досі через свою обачність збирався зачекати ще кілька днів.

— Я маю намір просити у вас дозволу на любовні взаємини із Часів'янкою.

Ці слова вивели Фінджі із задуми.

— З Нойс Ламбент, якщо не помиляюсь?

— Так, сер. Оскільки ви очолюєте Сектор, то моє клопотання неодмінно потрапить до вас...

Харлан і сам хотів, щоб його клопотання про дозвіл потрапило до Фінджі. Хай помордується. І якщо він мріє про Нойс, то йому доведеться сказати про це вголос, а Харлан тоді наполягатиме, щоб Нойс надали право вибору. Харлана аж сміх розбирав. Він був певен, що дійде до цього. Отоді буде справжній тріумф!

Зрозуміло, що за звичайних обставин Технік не насмілився б стати Обчислювачеві поперек дороги, та Харлан сподівався на підтримку Твісела, а Фінджі проти Твісела просто дрібнота.

Однак Фінджі був незворушний.

— Мені здається, що ви вже й без дозволу вступили в протизаконні любовні взаємини з тією дівчиною.

Харлан почервонів і, мов школяр, почав виправдовуватися:

— Просторово-часова інструкція наполягала на тому, щоб ми з Нойс залишалися наодинці. Оскільки нічого такого, що спеціально заборонялося б, між нами не відбулося, я не відчуваю за собою провини.

То була неправда, і з напівглузливого виразу обличчя Фінджі було видно, що той знає про це.

— Пам'ятайте, незабаром там відбудеться Зміна Реальності, — сказав Фінджі.

— В такому разі я проситиму дозволу на шлюб з міс Ламбент у новій Реальності.

— Я не думаю, що це буде мудрий вчинок. Не будьте самовпевнені. В новій Реальності міс Ламбент може виявитись заміжньою або втратить свою вроду. В одному я цілком певний: у новій Реальності вона вас і знати не захоче. Ви їй не будете потрібні.

Харлан аж здригнувся від цих слів.

— Ви ще самі не знаєте, як там буде.

— Не знаю? Ви гадаєте, що велике кохання — це злиття двох людських душ, непідвладне будь-яким зовнішнім змінам? Ви, мабуть, начиталися любовних романів.

Харлана немов біс штрикнув у ребро, й він утратив обережність.

— По-перше, я не вірю жодному вашому слову.

— Тоді вибачте, — холодно промовив Фінджі.

— Ви брешете! — Харланові на все було начхати, і він не добирав слів. — Ви ревнуєте! Цим усе й пояснюється. Ви — ревнивець. Ви самі увивалися біля неї, тільки вона вибрала мене.

— Та ви хоч розумієте… — почав Фінджі.

— Розумію. Я не дурень. Щоправда, я не Обчислювач, але й не якийсь там неук. От ви щойно сказали, нібито в новій Реальності вона не захоче мене знати. А звідки це вам відомо? Адже ви ще не знаєте, якою буде нова Реальність. Ви ще не знаєте, чи взагалі потрібно робити Зміну Реальності. Ви щойно одержали мій звіт. Його треба скрупульозно проаналізувати, перш ніж робити обчислення Зміни, не кажучи вже про те, що необхідно буде одержати схвалення Ради. Отже, коли ви корчите із себе неперевершеного знавця характеру майбутньої Зміни, ви просто брешете.

У Фінджі було багато способів відповісти на подібне звинувачення. В розпаленілій Харлановій уяві одна за одною вимальовувались жахливі дії Фінджі. Як він поведеться? Фінджі міг просто вийти з кімнати з обуреним виглядом; він міг викликати працівника служби безпеки й заарештувати Харлана за непокору; міг спересердя нагримати на Харлана; міг негайно покликати його до Твісела й при ньому висловити своє незадоволення; він міг…

Але Фінджі нічого цього не зробив. Він лише промовив лагідним, спокійним тоном:

— Сідайте, Харлане, і вислухайте мене.

Від такої несподіваної відповіді в Харлана одвисла нижня щелепа, і він сів, украй розгублений. Всю його рішучість мов рукою зняло. Що це все означає?

— Ви, очевидно, пам'ятаєте, — почав Фінджі, — нашу з вами розмову про проблеми, що виникли в 482-му в зв'язку з небажаним ставленням частини населення існуючої Реальності до Вічності Пригадуєте?

Він говорив м'яким, повчальним тоном шкільного вчителя, що пояснює урок тупенькому учневі, але Харланові здалося, ніби він помічає в очах Фінджі лиховісні вогники.

— Авжеж, пригадую, — сказав Харлан.

— Тоді ви повинні пам'ятати мої слова про те, що Рада Часів не погодилася з моїм аналізом ситуації й наполягала на його підтвердженні прямим Спостереженням. Хіба ви не зрозуміли, що я вже тоді зробив усі необхідні Обчислення майбутньої Зміни Реальності?

— А мій звіт підтверджує ваші Обчислення?

— Цілком.

— Але ж потрібен час, щоб його проаналізувати.

— Дурниці! Ваш звіт і ламаного шеляга не вартий. Ви усно підтвердили мої висновки кілька хвилин тому.

— Я вас не розумію.

— Тоді я дозволю собі відкрити вам, що саме непокоїть нас у 482-му. Серед привілейованих верств цього Сторіччя, надто серед жінок, поширилася думка, що Вічні є справді вічними в буквальному розумінні

цього слова, тобто, що вони безсмертні... Нойс Ламбент сама сказала вам про це. Ви повторили мені її слова двадцять хвилин тому.

Харлан утупився в Фінджі невидющим поглядом. Він пригадав, як вона, схилившись над ним, дивилася на нього темними, ніжними очима й шепотіла чарівним, безтурботним голосом: "Ти житимеш вічно. Адже ти Вічний".

— Таке переконання, — провадив далі Фінджі, — саме собою небажане, хоч нічого жахливого в ньому немає. Воно може лише створити деякі незручності, викликати певні труднощі в діяльності Сектора, однак Обчислення показують, що навіть з цієї незначної причини Зміна необхідна. А коли в цьому випадку Зміна бажана, то хіба вам неясно, кого із жителів Сторіччя вона має торкнутися насамперед? Звичайно, тих, хто заражений такими забобонами. Інакше кажучи — аристократії, в тім числі і Нойс.

— Нехай буде так, але я спробую свій шанс, — не відступав Харлан.

— У вас немає жодного шансу. Невже вам справді здається, що своєю чарівністю ви полонили зніжену аристократку й змусили її кинутися в обійми Техніка? Опам'ятайтесь, Харлане, подивіться правді в очі.

Харлан уперто заціпив уста й промовчав.

— Хіба ви не могли здогадатися, який висновок зробили ці люди з повір'я про безсмертя Вічних? А жаль, Харлане! Так от, знайте. Більшість жінок вважає, що інтимні стосунки з Вічним зроблять безсмертними їх самих.

Харлан хитнувся. Він знову виразно почув голос Нойс: "Зроби мене Вічною"... — і потім її поцілунки.

— Важко було повірити в існування цих забобонів серед цивілізованих людей, — провадив далі Фінджі. — З таким ми ще не зустрічалися. Подібні хибні судження належать до галузі випадкових помилок, імовірність їх надзвичайно мала, а тому обчислення за даними попередньої Зміни ніякої інформації з цього приводу не дали. Саме тому Рада Часів вимагала прямих доказів, обгрунтованих підтверджень. І я обрав міс Ламбент, як чудовий екземпляр жінок її кола, для проведення експерименту.

Другим об'єктом я вибрав вас...

Харлан схопився зі стільця.

— Ви обрали мене? Об'єктом експерименту?

— Перепрошую, — холодно сказав Фінджі, — але це було конче потрібно. З вас вийшов чудовий об'єкт.

Харлан уп'явся очима в Обчислювача. Фінджі аж знітився під цим важким, німим поглядом.

— А хіба ви й досі цього не зрозуміли? Подивіться на себе, Харлане, ви — холодна риба, продукт Вічності. Ви байдужі до жінок. Все пов'язане з ними ви вважаєте аморальним. Ні, не те, є краще слово: гріховним! У цьому ви весь через те в очах будь-якої жінки ваша привабливість може зрівнятися хіба що з протухлою макреллю.

А поряд — вродлива, розпещена жінка, продукт гедоністичної доби, і ця жінка першого ж вечора зваблює вас, а, точніше, сама напрошується до вас в обійми. Хіба не зрозуміло, що вся ця ваша любовна сцена була б просто смішною і, зрештою, неможливою, якби... якби не підтверджувала того, що ми шукаємо.

— Ви хочете сказати, що вона продалась... — Харлан затнувся.

— Для чого такі гучні слова? В цьому Сторіччі жінки не соромляться таких речей. Тут інша мораль. Дивно тільки, що вона обрала вас як партнера, та чого не зробиш заради безсмертя. Все це зрозуміло.

Харлан раптом простягнув уперед руки з розчепіреними пальцями й кинувся до Фінджі з єдиним лише бажанням: задушити його.

Фінджі квапливо відступив на кілька кроків, тремтячою рукою дістав з кишені анігілятор.

— Не чіпайте мене! Відійдіть!

У Харлана вистачило здорового глузду, щоб змусити себе зупинитися. Він важко дихав, волосся скуйовдилося, сорочка змокріла від поту.

— Як бачите, я непогано вас вивчив, — сказав Фінджі тремтячим голосом. — Я передбачив вашу бурхливу реакцію. Тільки підійдіть — і я розщеплю вас на атоми.

— Геть звідси! — закричав Харлан.

— Я піду. Та спершу ви вислухаєте мене. За напад на Обчислювача вас можна було б розжалувати, але ми поки що утримаємося. Однак ви повинні зрозуміти, що я не брехав. Хоч би ким стала Нойс Ламбент у новій Реальності, вона позбудеться своїх забобонів. Основна мета Зміни — стерти ці хибні уявлення. А без них, Харлане, — в голосі його почулася неприхована зловтіха, — для чого потрібен такий чоловік, як ви, такій дівчині, як Нойс?

Після цих слів опецькуватий Обчислювач позадкував до виходу, все ще тримаючи анігілятор націленим на Харлана.

Біля дверей він загаявся й додав з похмурою іронією:

— Ну що ж, поки вона ваша, то навтішайтесь нею. Підтримуйте з нею любовні стосунки, можете навіть офіційно їх оформити. Але пам'ятайте, це триватиме до пори до часу. Незабаром настане Зміна і ви Нойс більш не побачите. Як жаль, що навіть у Вічності не можна продовжити мить. Правда, Харлане?

Харлан навіть не глянув на нього. Фінджі, зрештою, виграв поєдинок і покинув поле бою як переможець. Харлан схилив голову й невидющим поглядом уткнувся в свої черевики. Коли він знову підвів очі, Фінджі вже не було. Скільки минуло часу відтоді, як він пішов — п'ять секунд чи п'ятнадцять хвилин, — Харлан сказати не міг.

Кілька годин Харлан немов перебував у маячні. Все, що сказав Фінджі, було правда — гірка, очевидна правда. Непомильна пам'ять професійного Спостерігача щоразу повертала Харлана до його зустрічей з Нойс — таких коротких і таких незвичайних, — вони сприймались тепер зовсім в іншому світлі.

Ніякого раптового спалаху кохання в неї не було. Як він міг повірити в це? В кохання до такого чоловіка, як він?

Атож, кохання не було! Пекучі сльози сорому й каяття застилали йому очі. Як він не міг збагнути, що то був лише холодний розрахунок! Дівчисько, яке, безперечно, має принадливу зовнішність і геть позбавлене моральних засад, що могли б їй перешкодити скористатися своєю принадністю. Й вона скористалася нею і легко домоглася свого. В її очах Ендрю Харлан не людина. Він усього-на-всього об'єкт хибного уявлення про Вічних.

Довгі Харланові пальці машинально погладжували корінці книг, що стояли на невеличкій полиці. Він узяв один том і навмання розгорнув.

Літери розпливалися в очах. Бляклі ілюстрації здавалися потворними, безглуздими плямами.

Для чого Фінджі потрібно було розкривати перед ним усі карти? Відверто кажучи, він не мав такого права. Спостерігач ніколи не повинен дізнатися про наслідки своїх Спостережень. Такі знання могли б позбавити Спостерігача його ідеальної, бездушної об'єктивності.

Відповідь напрошувалася сама: ревнощі, жадоба помсти, прагнення розчавити його.

Харлан задумливо погладжував пальцями розгорнену сторінку. Раптом його увагу привернуло рекламне зображення червоного наземного екіпажу, схожого на ті, якими послуговувалися в 45-му, 182-му, 590-му і 984-му Сторіччях, а також у пізніший період Первісної ери. Це був досить простий тип транспорту з двигуном внутрішнього згорання. За Первісної ери продукти з природної нафти використовували як джерело енергії, а колеса робили з натуральної гуми. Звичайно, в пізніших Сторіччях екіпажі були досконаліші.

Харлан колись розповідав про все це Куперові. Він тоді прочитав йому цілу лекцію і тепер поринув у спогади, аби хоч якось погамувати свій душевний біль, відірватися від гірких думок.

— Рекламні оголошення, — пояснював тоді Харлан, — розповідають нам про Первісну історію набагато більше, ніж так звана хроніка, вміщена в тому самому часописові. Інформаційні замітки розраховано на читачів, добре знайомих із навколишнім світом, у якому вони живуть. В них ніколи не пояснюються терміни, призначення предметів, оскільки немає в тому потреби. От, наприклад, що таке "м'яч для гри в гольф"?

Купер відверто признався в своєму неуцтві.

Харлан повів урок далі своїм звичним повчальним тоном:

— З випадкових повідомлень можна дійти висновку, що це невеличка кулька, зроблена з невідомого нам матеріалу. Відомо також, що вона

застосовувалася в спортивній грі, хоча б тому, що про неї згадується в розділі "Спорт". З окремих заміток доходимо висновку, що мета цієї гри — з допомогою довгої ключки загнати кульку в лунку на грунті.

Та навіщо даремно сушити собі голову? Подивись на рекламну картинку! Вона не лише закликає купити м'яча, а й подає нам чудове його зображення і навіть окремо показує зріз предмета, щоб дати уявлення про його будову.

Проте Куперові, який прибув до Вічності з того Сторіччя, де реклама ще не набула розвитку, було важливо оцінити її значення.

— Просто бридко стає від таких самовихвалянь, — сказав він. — Який дурень повірить тому, хто на всі лади розхвалює власну продукцію! Хіба така людина скаже про вади своїх виробів? Або хіба утримається від перебільшення?

Харлан у своєму рідному Сторіччі був свідком розквіту реклами, через те він поблажливо звів брови.

— З цим треба миритися. Такий був їхній спосіб життя, а ми ніколи не втручаємося в спосіб життя суспільства, якщо тільки він не завдає серйозної шкоди людству в цілому.

Розглядаючи крикливі рекламні оголошення, Харлан знову повернувся думками в сьогоднішній день. Його охопило несподіване хвилювання. Чи справді щойно пережитий спомин випадковий? Чи, може, то були болісні пошуки виходу з мороку, пошуки шляху до серця Нойс?

Реклама! Спосіб привернути увагу, заохотити. Хіба для фабриканта, який виробляє оці екіпажі, важливо, чи хтось давно вже хотів купити його товар, чи таке бажання виникло під впливом реклами? Якщо йому вдавалося запопасти клієнта (було таке слово) і той врешті-решт зробив покупку, то хіба не однаковий наслідок?

А коли так, то хіба має значення, чим керувалася Нойс, — почуттями чи розрахунком? Важливо, щоб вони були вкупі й тоді вона покохає його. Він усе зробить для цього і, зрештою, не матиме значення, що стало поштовхом для її кохання. Харлан навіть пошкодував, що не читав любовних романів, про які так зневажливо відгукнувся Фінджі.

І раптом в голові Харлана зблиснув здогад. Із несподіванки Харлан аж стиснув кулаки. Якщо Нойс прийшла до нього, до Харлана, по безсмертя, то це означає тільки одне: доти вона ні від кого не одержувала такого дарунку. Це означає, що до того дня вона не була коханкою жодного з Вічних. Виходить, у Фінджі вона була тільки секретаркою. Інакше для чого тоді їй потрібен був Харлан?

Однак Фінджі напевно робив спроби, напевно намагався... (Харлан навіть подумки не зміг закінчити фрази). Фінджі й сам, особисто, мав змогу довести існування такого забобону. Щодня зустрічаючись із Нойс, він не міг утриматися від спокуси, не міг не зробити спроби. Отже, вона йому відмовила.

Тоді йому довелося використати Харлана, і Харлан домігся успіху. Ось через що в Фінджі заграли ревнощі. Щоб помститися, він намагався переконати Харлана, нібито Нойс мала суто практичні наміри й ніколи не буде його.

Хоч би там як, але Нойс відмовила Фінджі, незважаючи на свою мрію жити вічно, й прийшла до Харлана. В неї був великий вибір, але вона обрала Харлана. Отож нею керував не тільки холодний розрахунок. Якусь роль тут зіграло почуття.

З кожною секундою в Харлановій голові народжувалися дедалі сміливіші думки, виникали дедалі відчайдушніші наміри.

Вона повинна належати йому. І вже тепер! До Зміни Реальності! Як, хай йому грець, сказав Фінджі, ніби збиткуючись над ним: мить не можна продовжити навіть у Вічності.

— А коли все-таки можна?

Харлан уже достеменно знав, що він має робити. Ущипливі насмішки Фінджі довели Харлана до такого стану, що він ладен був піти на будь-який злочин, а пущена Обчислювачем шпилька на прощання підказала Харлану характер його майбутнього злочину.

Після цього він уже не гаяв часу. В радісному збудженні він мерщій вибіг із кімнати, аби здійснити свій перший злочин проти Вічності.

Розділ 8

ЗЛОЧИН

Ніхто не поцікавився, куди він поспішає. Ніхто не зупинив його. Все-таки в соціальній ізоляції Техніків були свої переваги. Він підійшов до виходу в Час і настроїв прилади управління на відповідні координати. Харлан побоювався, що колись потрібно буде на законних підставах скористатися цим самим виходом і хтось зацікавиться, чому він зайнятий. Харлан трохи повагався і опечатав двері особистою печаткою. Це відвертатиме увагу. Неопечатаний вихід став би темою пересудів на цілий тиждень.

Звичайно, міг би щось запідозрити і сам Фінджі, якби наштовхнувся на двері. Доводилося ризикувати.

Нойс стояла на тому самому місці, де Харлан її залишив. Відколи він покинув 482-е й вернувся у Вічність, минуло кілька нестерпних годин (за біологічним часом), але для Нойс він з'явився через кілька секунд після свого зникнення. Жоден волосок не встиг поворухнутися на її голові.

— Ти щось забув, Ендрю? — злякано запитала вона.

Харлан жадібно дивився на жінку, але й з місця не зрушив, щоб хоч доторкнутися до неї.

Він пам'ятав слова Фінджі. Й не ризикував наразитися на холодну байдужість.

— Нойс, ти повинна зробити те, що я тобі скажу, — промовив він хрипким голосом.

— Все-таки щось сталося? Адже й хвилини не минуло, як ти вийшов.

— Не хвилюйся, — відповів Харлан.

Він ледь поборов у собі бажання взяти її за руку й заспокоїти. Адже його слова тільки стривожили її. Немов злий демон підбивав його на необачні вчинки. Навіщо він вернувся сюди першої ж хвилини, як тільки випала нагода? Він лише розтривожив дівчину своєю несподіваною появою.

Та в глибині душі він добре знав, для чого був потрібен такий поспіх. Він мав ще два дні, передбачених просторово-часовою інструкцією. Що менше часу він використає із свого запасу, що раніше вернеться, то менше буде шансів викрити його. З другого боку, такий поспіх був пов'язаний з ризиком. Він міг легко припуститися помилки в розрахунках й увійти в Час раніше тієї миті, коли покинув його. Що тоді? Перше правило, яке він вивчив ще коли працював Спостерігачем, застерігало: той, хто вдруге потрапляє в той самий відтинок Часу в тій самій Реальності, ризикує зустріти самого себе.

Чомусь цього слід було уникати. Чому? Харлан не знав. Він тільки знав, що в нього немає аніякісінького бажання зустрічати самого себе. Йому не хотілося дивитися в очі тому другому Харланові, який прибув

сюди раніше (чи пізніше). Ба, це було б парадоксом, а Твісел завжди любив повторювати: "В Часі немає нічого парадоксального, але тільки тому, що сам Час всіляко уникає парадоксів".

Увесь час, поки ці плутані думки снували Харланові в голові, Нойс не зводила з нього своїх великих осяйних очей. Тоді підійшла до нього, приклала свої прохолодні долоні до його розпашілих щік і тихо спитала:

— В тебе неприємності?

Її погляд здавався Харланові сповненим ніжності й кохання. Невже так воно і є? Адже вона домоглася свого. Що їй іще потрібно? Він узяв її за руки й хрипко сказав:

— Ти підеш зі мною? Тільки зараз. І не питай мене ні про що.

— Так треба? — запитала вона.

— Треба, Нойс. Це дуже важливо.

— Ходімо, — промовила вона так просто й буденно, немов їй щодня доводилося виконувати подібні прохання.

Повагавшись якусь мить, Нойс увійшла в капсулу.

— Ми рушимо за плином Часу, Нойс, — сказав Харлан.

— Це означає — в майбутнє, так?

В капсулі вже чулося тихе дзижчання ввімкнених приладів; як тільки Нойс сіла, Харлан непомітно натиснув ліктем на пусковий важіль.

Незрівнянне відчуття "руху" крізь Час не викликало в Нойс "морської хвороби", як того боявся Харлан. Вона сиділа притихла, спокійна й така вродлива, що в Харлана аж серце завмирало, коли він дивився на неї, і йому було начхати на те, що, привівши Часів'янку до Вічності без спеціального на те дозволу, він скоїв тяжкий злочин.

— Ендрю, цей прилад відлічує роки? — запитала вона.

— Ні, Сторіччя.

— Ти хочеш сказати, що ми перестрибнули в майбутнє через тисячі років? Уже?

— Атож.

— А я цього не відчула.

— Я знаю.

Вона роззирнулася довкола.

— А як ми рухаємося?

— Не знаю, Нойс.

— Не знаєш?

— У Вічності є багато важких для розуміння речей. Харлан підштовхнув ліктем важіль, прискоривши "рух" капсули.

Цифри на часометрі змінювалися дедалі швидше й швидше, аж поки злились у суцільну пляму. Посилене витрачання енергії могли помітити на енергопідстанції, однак Харлан сумнівався, щоб там це викликало

підозру. Ніхто не чекав його біля входу у Вічність, коли він повернувся разом із Нойс, і це вже було дев'ять десятих успіху. Тепер залишалось тільки заховати її у надійному місці.

Харлан знову глянув на Нойс.

— Вічні не все знають, — промовив він, вертаючись до перерваної розмови.

— А я не Вічна, — тихо сказала Нойс. — Я так мало знаю.

В Харлана закалатало серце. Досі не вважає себе Вічною? Таж Фінджі казав...

"Облиш усе це, — подумки просив він себе. — Облиш, не копирсайся. Вона пішла за тобою. Вона всміхається тобі. Чого ти ще хочеш?"

І все-таки він запитав:

— Ти віриш у безсмертя Вічних?

— Адже вони самі називають себе Вічними, й усі кажуть, що вони безсмертні. — Вона весело всміхнулася йому. — Однак це не так. Правда ж?

— Отже, ти не віриш?

— Після того як я попрацювала у Вічності — не вірю. Безсмертні так не розмовляли б, і ще там були старі люди.

— Але ж тієї ночі ти казала, що я ніколи не помру. Ще всміхаючись, вона підсунулася ближче до нього.

— А я подумала: хтозна!

— А як ставляться Часів'яни до того, щоб стати Вічним? — В Харлановому голосі пролунали напружені нотки.

Усмішка її миттю згасла. Чи то здалось йому, чи й справді вона почервоніла?

— Навіщо ти про це питаєш?

— Просто цікаво.

— То все дурниці, — відповіла вона. — Не хочу й говорити про це.

Нойс опустила голову й заходилася розглядати свої тендітні пальці з доглянутими нігтями, що тьмяно поблискували в матовому світлі капсули. В м'якому ультрафіолетовому промінні, що невидимо сіялося зі стін, вони раз по раз міняли свій колір залежно від того, під яким кутом Нойс повертала долоні. Нігті відсвічували різними барвами — від жовто-зеленої до яскраво-червоної і, здавалось, кожна з них відбиває настрій Нойс. Блакитний колір — покору, жовтогарячий — сміх, фіолетовий — сум, шарлатовий — пристрасть.

— Для чого тобі потрібне було моє кохання? — запитав Харлан.

Вона зблідла, відкинула назад волосся й глянула на нього серйозними очима.

— Якщо ти хочеш знати, одна з причин — повір'я, що дівчина, яку покохає Вічний, може стати безсмертною. А я не проти того, щоб жити вічно.

— Ти ж сказала, що не віриш у ці дурниці?

— А я й не вірю. Але чому б дівчині не спробувати свого щастя? Надто...

Він суворо й осудливо подивився на неї, шукаючи порятунку від болю та розчарування на неприступних висотах моралі свого рідного Сторіччя.

— Надто що?

— Надто, коли мені самій того хотілося.

— Ти хотіла, щоб я покохав тебе?

— Атож.

— Але чому саме я?

— Тому, що ти мені сподобався. Ти був такий кумедний.

— Кумедний?

— Ну, дивний, якщо це слово тобі більше до вподоби. Ти з усієї сили намагався не дивитися на мене, а сам з мене очей не зводив. Ти намагався ненавидіти мене, але я бачила, що тебе вабить до мене. І мені стало тебе трохи шкода.

— Чого тобі стало шкода мене? — Харлан відчув, що червоніє.

— Ти так страждав, так потерпав. А в коханні все просто. Треба тільки запитати дівчину. Це ж так легко бути невимушеним. Навіщо страждати?

Харлан похитав головою. Ох і мораль у 482-му!

— Тільки запитати, — пробурмотів він. — Так просто? І нічого більше не треба?

— Ну, звичайно, треба ще й сподобатись дівчині. І вона відповість взаємністю. А чому б і ні, коли вона вільна? Це ж так просто.

Тепер настала черга Харланові опустити очі. Авжеж, усе дуже просто. Нічого непристойного. Принаймні з погляду 482-го Сторіччя. Хто у Вічності мав про це знати краще за нього? Він був би несосвітенним дурнем, якби почав допитуватися у Нойс про її колишні любовні інтрижки. Це однаково, що розпитувати дівчину зі свого рідного Сторіччя, чи не траплялось їй обідати в присутності чоловіків і як вона могла зважитися на таке?

— А що ти думаєш про мене? — сором'язливо запитав Харлан.

— Ти дуже милий, — ніжно сказала вона. — От якби ще ти завжди був веселий... Чому ти не всміхаєшся?

— Мені не смішно, Нойс.

— Будь ласка, прошу тебе. Я хочу побачити, чи можуть твої губи розтягуватися. Нумо спробуємо.

Вони притисла своїми пальцями куточки його уст і легенько розтягла їх. Він відсмикнув голову й не зміг утриматись від усмішки.

— От бачиш. Твої щоки навіть не потріскалися. Ти вже майже вродливий. Якщо ще трохи попрактикуєшся перед дзеркалом, навчишся усміхатися, пускати бісики очима, то й зовсім станеш вродливим.

Але його й так ледь помітна усмішка враз згасла.

— На нас чекають прикрощі?

— Так, Нойс, великі прикрощі.

— Через те, що було між нами? Тоді, того вечора?

— Не зовсім через те.

— Але ж ти знаєш, що винна в усьому тільки я. Якщо хочеш, я їм так і скажу.

— Ні в якому разі! — енергійно запротестував Харлан.

— Не треба брати на себе провину. За тобою ніякої, ніякої провини немає. Тут річ в іншому.

Нойс тривожно глянула на шкалу часометра.

— Де ми? Я не бачу цифр.

— Коли ми? — машинально поправив її Харлан. Він зменшив швидкість, і на шкалі вже можна було розгледіти номери Сторіч.

Її великі гарні очі враз округлились і зачудовано дивилися на прилад.

— Невже це правда?

Харлан ковзнув поглядом по часометру. На шкалі з'явилась цифра 72 000.

— Безперечно.

— А де ж ми зупинимося?

— Коли ми зупинимося? В далекому-далекому майбутньому, — відповів він похмуро, — там, де вони тебе ніколи не знайдуть.

Вони мовчки дивилися, як наростають цифри лічильника. В цій тиші Харлан подумки знову й знову повторював собі, що дівчина чиста і Фінджі даремно обвинувачував її. Звичайно, з її щирого зізнання видно було, що в тому звинуваченні була часточка правди, але ж Нойс йому так само щиро сказала, що він їй не байдужий.

Раптом Нойс встала, підійшла до Харлана й рішуче зупинила капсулу. Від різкого темпорального гальмування Харланові до горла підступила нудота.

Він заплющив очі, кілька разів ковтнув слину, й нудота минулася.

— В чім річ? — запитав він.

Обличчя Нойс стало сірим, мов попіл; якусь мить вона не могла вимовити слова.

— Я не хочу далі. Цифри такі великі. Часометр показував: 111 394.

— Досить, — сказав Харлан. — Він простягнув їй руку й поважно додав: — Ходімо, Нойс. Тут буде твій дім.

Вони простували порожніми приміщеннями, побравшись за руки, мов діти. Основний коридор освітлювався, а в темних кімнатах спалахувала ілюмінація одразу, як тільки вони переступали поріг. Повітря було свіже та чисте, що свідчило про чудову вентиляцію.

— Невже тут нікого немає? — прошепотіла Нойс.

— Жодної живої душі, — озвався Харлан. Він хотів відповісти їй голосно й упевнено, щоб розвіяти страх перед "Прикованими Сторіччями", але з його уст зринув тільки шепіт.

Вони забралися так далеко, що Харлан навіть не знав, як називати це Сторіччя. Казати: сто одинадцять тисяч триста дев'яносто четверте — просто смішно. Дехто називав цей період просто й невизначено — "Стотисячні Сторіччя".

Безглуздо сушити собі голову ще й над такою проблемою, однак тепер, коли збудження від утечі крізь Час трохи вляглося Харлан раптом збагнув кожним своїм фібром, що опинився в тій частині Вічності, куди ще не ступала людська нога, і йому стало моторошно. Харланові було соромно за свій страх, соромно вдвічі від того, що Нойс — свідок його страху, якого він не міг у собі побороти.

— Як тут чисто, — сказала Нойс. — Жодної порошинки.

— Самоприбирання, — відповів Харлан. Йому здавалося, що він аж надриває голосники від крику, а насправді він говорив дуже тихо. — І немає жодної людини на тисячі Сторіч ні в минуле, ні в майбутнє, — додав він.

Нойс, здавалося, сприйняла його повідомлення спокійно.

— І скрізь так, як тут? Ти звернув увагу на продуктові склади, бібліотеки фільмокниг?

— Авжеж. Тут повно всіляких припасів. І так у кожному Секторі.

— Але для чого це все, як навкруги нікого немає?

— Тут є своя логіка. — Коли він заговорив про це, йому стало не так моторошно. Висловлював уголос те, про що досі міг тільки думати, й воно

одразу робилося прозаїчним, буденним. — Ще на ранній стадії існування Вічності, в одному з 300-х Сторіч, винайшли дублікатор речовини. Ти мене розумієш? З допомогою резонансного поля можна перетворити енергію на речовину, де атомні частки розташовані так само — в межах невизначених умов, — як і у висхідній моделі. Внаслідок виходить точна копія предмета.

Вічність вилучила дублікатор із Часу й пристосувала його до власних потреб. На той час було збудовано всього шістсот чи сімсот Секторів. Ми, звичайно, планували розширити свої зони впливу. "Десять нових Секторів за один біорік" — ось провідне гасло того часу. Дублікатор зробив усі ці зусилля непотрібними. Ми побудували один новий Сектор, забезпечили його необхідним запасом харчів, води, енергії, начинили найдосконалішою автоматикою. Після цього ввімкнули дублікатор й одержали по точній копії цього Сектора в кожному Сторіччі Вічності. Я навіть не знаю, наскільки далеко вони простяглись у майбутнє — очевидно, на мільйони Сторіч.

— І всі вони схожі на цей, Ендрю?

— Як дві краплини води. З розширенням Вічності ми просто займаємо черговий Сектор і переобладнуємо його за модою відповідного Сторіччя. Постають труднощі лише в енергетичних Сторіччях. Але ми до того Сектора ще не дістались.

Він не сказав їй, що Вічні не можуть проникнути в Час звідси — з "Прихованих Сторіч". Що від цього зміниться?

Нойс глянула на Харлана, й здавалось, у її очах зблиснула тривога. Помітивши той погляд, він поквапливо додав:

— Не подумай, що будівництво Секторів було марною справою. Для цього потрібна була тільки енергія, а ми її брали від спалаху Нової зірки...

Вона перебила його:

— Ні, річ не в тім. Просто я ніяк не можу згадати...

— Про що?

— Ти сказав, що дублікатор винайшли в 300-х. Але в нас в 482-му його немає. І я не пригадую, щоб про це йшлося в історичних фільмокнигах.

Харлан замислився. Хоча Нойс була нижча за нього зростом усього на два дюйми, він ураз відчув себе поряд з нею велетнем. Вона здавалась йому малою, безпорадною дитиною, а він, напівбог Вічності, повинен настановляти її на шлях істини, поступово відкривати перед нею правду.

— Нойс, люба моя, — сказав він, — давай де-небудь сядемо, і я тобі все поясню.

Уявлення про змінність Реальності, про те, що вона не є чимось усталеним і вічним, не завжди легко вкладається в свідомості людей.

В тиші безсонних ночей Харлан іноді згадував перші дні свого Учнівства і свої відчайдушні намагання порвати з рідним Сторіччям і з Часом взагалі.

Простому Учневі потрібно було півроку, щоб узнати правду, збагнути, що він уже ніколи не повернеться додому в буквальному розумінні цього слова. І річ не тільки в суворих законах Вічності, які прирікали його на блукання в чужих світах, а й у тому беззаперечному факті, що рідного дому могло вже не бути і в певному розумінні слова його взагалі й не було.

Це відкриття по-різному діяло на Учнів. Харлан пам'ятає, як спохмурніло й зблідло обличчя його однокурсника Бонкі Латурета, коли Наставник Ярроу розповів їм усю правду про Реальність.

Того вечора ніхто й не доторкнувся до їжі. Вони всі з'юрмилися докупи, мовби хотіли зігріти один одного теплом своїх тіл. Не було серед них тільки Латурета, ніхто й не помітив, коли він зник. Лунали жарти, сміх, але жарти виходили банальні, а сміх звучав фальшиво.

Хтось тоді сказав невпевненим тремтячим голосом:

— Виходить, у мене й матері не було. І коли я повернусь своє рідне 95-е, мені скажуть: "Хто ти такий? Ми тебе не знаємо. Ми тебе не пам'ятаємо. Тебе взагалі немає на цьому світі"...

Всі засміялися, закивали головами, осиротілі хлопчаки, які не мали нічого, крім Вічності.

Латурета знайшли в ліжку. Він міцно спав, проте дихання його було уривчасте, а на лівій руці виднілася червона цяточка від уколу шприца. На щастя, її одразу помітили. Викликали Наставника Ярроу, і всі вже думали, що в їхньому класі на одного Учня поменшає. Однак усе обійшлося. Через тиждень Бонкі знову сидів за партою. Але Харлан дружив з ним і знав, що рана, залишена в його душі тієї страшної ночі, так і не загоїлася.

А тепер Харлан мав пояснити, що таке Реальність, дівчині, яка була не набагато старша за тих Учнів, і пояснити все до решти, нічого не приховуючи. Він мусив так зробити. В нього не було вибору. Нойс достеменно має знати, що на неї чекає і що вона повинна робити.

Він почав свою розповідь. Вони сиділи в конференц-залі за довгим столом, розрахованим чоловік на двадцять, їли консерви, заморожені фрукти, пили молоко, і Харлан розповідав.

Він намагався пом'якшити ситуацію, обережно добирав виразів, але, як з'ясувалося, в цьому потреби не було. Нойс швидко схоплювала кожне його слово і, ще не дійшовши середини своєї лекції, Харлан з подивом відзначив, що вона його чудово розуміє. Нойс не злякалась і не розгубилась, а тільки розгнівалася.

Її щоки аж розчервонілись від гніву, а темні очі стали ще темніші.

— Але ж це злочин! — вигукнула вона. — Хто дав Вічним право вирішувати чужу долю?

— Це робиться для добра людства, — пояснив Харлан.

Звісно, їй важко зрозуміти такі речі. Вона — Часів'янка й не бачить далі свого Сторіччя. Йому аж стало жаль Нойс за її обмежений кругозір.

— Для добра людства? А дублікатор ви також знищили для нашого добра?

— Хай тебе це не хвилює. Ми зберегли дублікатор у себе.

— Ви зберегли його в себе, а як бути з нами? Адже ми в 482-му могли б також його мати.

Вона схвильовано розмахувала в повітрі двома стиснутими п'ястучками.

— Від нього годі було чекати вам добра. Заспокойся, люба, й вислухай мене до кінця.

Різким, майже судомним рухом — йому ще треба навчитися доторкатися до неї, не боячись, що це для неї буде неприємно, — він міцно схопив її за руки.

Кілька секунд вона пручалася, намагаючись вивільнити руки, а тоді засміялася.

— Кажи далі, дурненький ти мій, і не будь таким похмурим. Я не звинувачую тебе.

— Тут нема кого звинувачувати. В цьому ніхто не винен. Ми мусили так зробити. Випадок із дублікатором — класичний приклад. Я це вивчав ще в школі. Дублюючи предмети, він може дублювати і людей. І тут постають дуже складні проблеми.

— А хіба суспільство не може саме розв'язувати свої проблеми?

— Не завжди. Ми уважно вивчили цю епоху й пересвідчилися, що Часів'яни не знайшли задовільного розв'язку цієї проблеми. Не забувай, що невдачі позначаються не лише на самому суспільстві, а й на майбутніх його поколіннях. Скажу більше, проблема дублікатора взагалі не може мати розв'язку. Це така сама пошесть, як атомна війна й наркоманія, які просто не мають права на існування. Отже, дублікатор необхідно було вилучити з Часу.

— Чому ти такий упевнений?

— Зрозумій, Нойс, ми маємо чудові Обчислювальні машини. Можливості Кібермозку значно вищі, ніж у будь-якої подібної машини, створеної у будь-якій Реальності. Він може проаналізувати, наскільки бажана чи небажана та чи та Реальність з урахуванням тисяч і тисяч змінних величин.

— Машина! — зневажливо кинула Нойс.

Харлан насупив брови, але за мить обличчя його проясніло.

— Не будь такою впертою, Нойс. Я розумію, тебе обурює, що світ не такий міцний і сталий, як ти думала. Ти сама, світ, у якому ти живеш, рік тому, до Зміни Реальності могли бути лише тінню ймовірності, але яка різниця? Адже в твоїй пам'яті збереглося все прожите тобою життя, байдуже, було воно лише тінню ймовірності чи справжнім. Ти пам'ятаєш своє дитинство, своїх батьків, правда ж?

— Аякже.

— Отже, це все одно, що ти прожила таке життя, яким ти зараз пам'ятаєш його, правда ж? Я хочу сказати, що немає значення, прожила ти його насправді чи ні.

— Не знаю. Мені треба подумати. А що, коли мій завтрашній день також стане лише сновидінням, тінню чи як ти там його назвав?

— Що ж, тоді буде нова Реальність і нова Нойс із своїми новими спогадами. Все буде так, ніби нічого й не відбулося, хіба що знову зросте загальна сума людського щастя.

— Мене все це якось не задовольняє.

— Крім того, — поквапливо додав Харлан, — тепер з тобою вже нічого не скоїться. Там, у твоєму Сторіччі, з'явиться нова Реальність, але ти зараз перебуваєш у Вічності і тебе Зміна не зачепить.

— Але коли, як ти стверджуєш, немає ніякої різниці, — похмуро сказала Нойс, — то для чого тоді була вся ця морока зі мною? Навіщо ти забрав мене з Часу?

— Тому, що ти мені потрібна такою, як ти є, — з несподіваним запалом вигукнув Харлан. — Я не хочу, щоб ти змінилася. Ні на йоту.

Він мало не проговорився, що якби не її забобон щодо Вічних і вічного життя, то вона й не глянула б на нього.

Вона розгублено роззирнулася.

— Невже мені доведеться залишитися тут на все життя? Мені буде так... самотньо.

— Ні, ні. Не бійся! — палко вигукнув він і так міцно стис її руки, що вона аж поморщилася від болю. — Я лише з'ясую, що на тебе чекає в новій Реальності, і ти повернешся назад у 482-е, тільки, так би мовити, під маскою. Я потурбуюсь про тебе. Ми одержимо офіційний дозвіл на взаємини, і я простежу, щоб тебе не зачепила жодна майбутня Зміна. Я Технік і, кажуть, Технік непоганий, отже, я трохи розуміюся на Змінах. І ще дещо знаю, — додав він загрозливо і враз осікся.

— А хіба це дозволяється? — запитала Нойс. — Я маю на увазі забирати людей у Вічність, щоб урятувати їх від Змін? Це якось не в'яжеться з тим, про що ти мені розповідав.

На якусь мить Харлан уявив собі страшну порожнечу тисяч і тисяч безлюдних Сторіч, що оточували його звідусіль, і йому аж мороз пішов поза шкірою. Він відчув себе відрізаним від Вічності, яка досі була для нього єдиною домівкою і єдиною вірою, і навіть більше, він відчув себе викинутим і з Часу, і з Вічності. Поряд з ним тільки жінка, заради якої він зрікся всього.

— Ні, не дозволяється, — мовив пригнічено Харлан. — Це злочин. Великий злочин. Мені соромно за свій вчинок. Але якби було потрібно, я повторив би його ще раз і ще раз.

— Заради мене, Ендрю? Заради мене?

— Ні, Нойс, — озвався він, не підводячи очей. — Заради себе. Я не можу втратити тебе.

— А якщо вони нас упіймають?..

Харлан знав відповідь на це запитання. Знав ще з тієї самої ночі в 482-му, коли його осяяв несподіваний здогад. Однак він і тепер не наважувався навіть уявити собі цю страшну правду.

— Я нікого не боюсь, — сказав він. — Я буду захищатися. Вони й не підозрюють, як багато я знаю.

Розділ 9

ІНТЕРЛЮДІЯ

Їхнє життя тут здалося потім Харланові справжньою ідилією. За ці біотижні відбулося стільки подій, вони так змішалися й переплелись у його пам'яті, що йому здавалось, ніби цей період тривав набагато довше, ніж було насправді. А втім, єдиною ідилією були години, проведені разом із Нойс. Вони мовби освітили рожевим світлом усі інші події.

Епізод перший. Повернувшись у Сектор 482-го, він неквапом спакував свої пожитки — переважно одяг та плівки, особливо подбавши про оправлені томи Первісного журналу. Збираючись на свою постійну базу в 575-е, він ревно стежив, щоб бодай не забути чогось із своєї цінної колекції.

Помічник вже закінчував переносити його речі до вантажної капсули, коли надійшов Фінджі.

— Бачу, ви нас покидаєте. — Як завжди, Фінджі непомильно добирав найбанальніших фраз. Він посміхався, майже не розтуляючи уст. Руки

його були закладені за спину, а опецькуватий корпус погойдувався, немов м'ячик, на пухкеньких ніжках.

Харлан навіть не глянув на свого начальника. Він лише сухо кинув:

— Так, сер.

— Я доповів Старшому Обчислювачеві Твіселові, що ви цілком задовільно провели своє Спостереження в 482-му.

Харлан не міг пересилити себе, щоб подякувати Фінджі. Він промовчав.

— Я поки що не доповідав про ваш напад на мене, — провадив далі Фінджі, несподівано стишивши голос.

І хоча на його обличчі все ще блукала солодкава посмішка, а очі дивилися лагідно, в голосі відчувалася зловтіха.

Харлан пильно глянув на нього і сказав:

— Як собі хочете, Обчислювачу.

Епізод другий. Харлан знову оселився в 575-му. Невдовзі після свого повернення він зустрів Твісела. Харлан просто був щасливий знову побачити цю маленьку постать із зморшкуватим личком гнома. Йому було приємно бачити навіть білий циліндрик, що димів між двома жовтуватими від тютюну пальцями.

— Обчислювачу, — звернувся до нього Харлан.

Твісел, що саме виходив зі свого кабінету, зупинився й кілька секунд дивився на Харлана, немов не впізнавав. Вигляд у нього був стомлений; обличчя змарніло, очі почервоніли й позападали.

— Ой, то це ж Технік Харлан! — нарешті вигукнув він. — Ви вже закінчили свою роботу в 482-му?

— Так, сер.

Реакція Твісела була дивною. Він глянув на свій годинник, що, як і всі годинники Вічності, показуючи біочас, був заодно календарем, і сказав:

— Тепер уже недовго чекати, мій хлопчику. Вже скоро. Все йде як по маслу. Просто чудово!

У Харлана тьохнуло серце. Під час минулої зустрічі з Твіселом ці слова не мали б для нього ніякого значення. Але тепер Харланові здавалося, що за ними криється глибокий зміст. Твісел, мабуть, дуже вморився, інакше не говорив би так відверто. А може, Обчислювач вважає, нібито достатньо завуалював свою фразу й не боїться, що Харлан зрозуміє її справжній зміст.

— Як поживає мій Учень? — Харлан постарався говорити невимушено, аби в запитанні не відчувалося зв'язку з словами Твісела.

— Чудово, чудово! — відповів Обчислювач, але думки його тим часом ширяли десь далеко.

Він поквапливо зробив останню затяжку, відпустив Харлана коротким кивком голови, а сам швидкою ходою попростував своєю дорогою.

Епізод третій. Учень.

На вигляд він здавався старшим. Його зрілість відчувалась у кожнім русі і навіть у тому, як він подав Харланові руку і сказав:

— Радий, що ви повернулися, Харлане.

А може, йому тільки так здалося, адже тоді Купер був для нього всього-на-всього Учнем, а тепер він — потужний інструмент у руках Вічних. Хай би там як, але Купер помітно виріс в Харланових очах.

Харлан намагався не виказувати свого враження. Вони сиділи в Харлановій кімнаті, де молочна білизна порцелянових стін тішила Технікове око після строкатих барв 482-го. Хоч як він прагнув поєднати буйну пишноту барокко 482-го зі спогадами про Нойс, у нього нічого не виходило; цей недоладний стиль пов'язувався в нього тільки з образом Фінджі. А Нойс у його пам'яті асоціювалася з атласно-рожевим присмерком і, як не дивно, із суворим аскетизмом Секторів "Прихованих Сторіч".

Він поквапно заговорив, мовби хотів приховати свої небезпечні думки.

— Ну, Купере, що ти тут робив без мене?

Купер засміявся, зніяковіло погладив пальцем підкову своїх вусів й сказав:

— Учив математику. Тільки математику.

— Так? І далеко забрався?

— Далеченько.

— А як успіхи?

— Поки що все гаразд. Мені математика дається легко. Вона мені до вподоби. От тільки задачі стають з кожним днем дедалі складніші.

Харлан кивнув головою, відчуваючи задоволення.

— Матриці Темпоральних Полів і таке інше?

Купер зашарівся, повернув обличчя до книжкових полиць і ухилився від відповіді.

— Побалакаймо про Первісну історію, — запропонував він. — У мене є до вас кілька запитань.

— Яких?

— Мене цікавить життя городян у 23-му Сторіччі. Особливо — в Лос-Анджелесі.

— Чому саме в Лос-Анджелесі?

— Дуже цікаве місто. Вам так не здається?

— Чому ж? Я з вами згоден. Але чи не краще тоді почати вивчення з 21-го Сторіччя, пори найвищого розквіту згаданого міста?

— Все-таки спробуймо з 23-го.

— Гаразд. Я не заперечую.

Харланове обличчя здавалося безтурботним. Але коли б можна було зішкребти зовнішню безтурботність, під нею проступив би вираз похмурої впевненості. Його страшний, інтуїтивний здогад тепер був не тільки здогадом. Все підтверджувало його.

Епізод четвертий. Пошуки. Подвійні пошуки.

По-перше, треба мати точну інформацію. Щодня жадібними очима він переглядав усі повідомлення, що лягали на Твіселів стіл. То були копії проектів імовірних або вже запланованих Змін Реальності в різних Сторіччях. За давно заведеним порядком ці копії неодмінно надсилали Твіселові як члену Ради Часів, і Харлан був певен, що нічого не пропустить. Передовсім його цікавив характер Зміни в 482-му, а ще він прагнув одержати відомості про будь-які інші Зміни, в будь-яких Сторіччях, що мали б у собі якусь ваду, помилку, найменше відхилення від довершеності, помітні для натренованого ока талановитого Техніка.

Власне кажучи, Харлан не мав права читати ці повідомлення, але Твісел тепер рідко бував у своєму кабінеті, а більше ніхто не насмілився, б утручатися в справи його особистого Техніка.

То була перша частина його пошуків. Друга здійснювалася у філіалі центральної бібліотеки, що розташувався в Секторі 575-го.

Вперше він зважився вийти за межі тих бібліотечних відділів, які досі цілком поглинали його увагу. В минулому він найчастіше навідувався у відділ Первісної історії — бідненький на першоджерела, а тому Харланові доводилося виписувати їх з далекого минулого, переважно з третього тисячоріччя. Тепер його понад усе цікавили полиці з матеріалами, присвяченими власне Зміні Реальності — її теорії, методам, історії. Тут, до речі, завдяки Твіселові, було зібрано найкращу колекцію у Вічності.

Харлан з цікавістю никав серед полиць з фільмокнигами. Вперше він почав вивчати 575-е Сторіччя: його географію, яка майже не змінювалася від Реальності до Реальності, історію, яка змінювалася трохи помітніше, і соціологію, яка зазнала найбільших змін. То були не звіти Спостерігачів чи висновки Обчислювачів (з тими матеріалами Харлан почасти був знайомий), а книги, написані самими Часів'янами.

Тут зберігалися й художні твори 575-го. Вони сколихнули в Харлановій пам'яті палкі дискусії про вплив Змін Реальності на духовні цінності. Чи вплине Зміна на той чи той шедевр? Якщо вплине, то як? Якою мірою минулі Зміни завдали шкоди мистецтву? Такі запитання Харланові доводилося чути не раз.

І взагалі, чи може бути єдиний погляд на мистецтво? Чи можна вбгати мистецтво в прокрустове ложе кількісних показників, які піддаються механічній обробці на Обчислювальних машинах?

Головним опонентом Твісела в дискусії з цих питань був Обчислювач на ім'я Огест Сеннор. Твісел запально критикував погляди Сеннора, й ця критика пробудила в Харлана бажання прочитати Сеннорові праці. Він був вражений прочитаним.

На превеликий Харланів подив, Сеннор поставив запитання відкрито: чи не може з'явитися в новій Реальності особа, аналогічна тій, яку взяли у Вічність із попередньої Реальності? Відтак він проаналізував можливість зустрічі Вічного зі своїм аналогом у Часі, в тих випадках, коли той знає і коли не знає про це, і висловив припущення щодо можливих наслідків у кожному випадку. (Тут він зовсім близько підійшов до того, чого найбільше боявся в душі кожен Вічний, і Харлан, стрепенувшись, поквапливо пропустив це місце у фільмокнизі. І, звичайно, Сеннор у своїх дискусіях приділяв чимало уваги долі літератури та мистецтва за найрізноманітніших Змін Реальності.

Твісел не сприймав Сеннорових поглядів.

— Якщо мистецтво не піддається Обчисленню, — кричав він Харланові, — тоді на якого біса оті безконечні дискусії?!

Харлан знав, що думку Твісела поділяє переважна більшість членів Ради Часів.

А тепер Харлан стояв перед полицями з романами Еріка Лінколью, якого називали найвидатнішим письменником 575-го Сторіччя, і дивувався. Він налічив п'ятнадцять різних "Повних зібрань творів", узятих, безперечно, з різних Реальностей. Було очевидно, що вони відрізняються одне від одного. Один комплект, наприклад, був менший, ніж. решта. Либонь, добра сотня Соціологів, подумалось Харланові, заробили собі звання, проаналізувавши різницю між ними з погляду соціологічного тла кожної Реальності.

Харлан пройшовся тим крилом, де експонувалися прилади й механізми з різних Реальностей 575-го. Він знав, що багато з них вилучено з Часу й збережено тільки у Вічності як зразки людської винахідливості. Вічність оберігала людину від наслідків її власної, надміру жвавої технічної уяви. То була найголовніша турбота Вічності. Не минало й біороку, як десь у Часі ядерна технологія підходила так близько до небезпечної точки, що Вічності доводилося зупиняти її.

Харлан вернувся до бібліотеки й підійшов до полиць з фільмокнигами з математики й математичної історії. Він пройшовся пальцями по кількох назвах, трохи подумавши, відібрав п'ять плівок і розписався за них.

Епізод п'ятий. Нойс.

То була найважливіша частина інтерлюдії, по-справжньому ідилічна частина.

У вільні години, коли не було Купера, коли Харлан міг їсти на самоті, на самоті читати, на самоті спати, на самоті чекати завтрашнього дня, він пробирався до капсул. Він був щиро вдячний особливому становищу Техніка в суспільстві. Йому й не снилося, що можна бути таким вдячним людям за те, що вони всіляко уникають тебе.

Ніхто не запитав у нього, чи має він право сідати в капсулу, ніхто не поцікавився, куди він зібрався — в минуле чи в майбутнє, — нічиї

допитливі очі не пильнували за ним, нічиї дбайливі руки не пропонували йому допомоги, нічий балакучий рот не намагався перекинутися з ним бодай словом.

Він міг робити все, що тільки заманеться.

— Ти так змінився, Ендрю, — сказала йому Нойс. — Боже мій, як ти змінився!

Він дивився на неї і всміхався.

— В чому змінився?

— Адже ти всміхаєшся. Невже ти ніколи не дивився в дзеркало й не бачив своєї усмішки?

— Я боюсь дивитися в дзеркало. Я все кажу собі: не може бути, щоб я був такий щасливий. Я хворий. Я марю. Я збожеволів і навіть не здогадуюсь про це.

Нойс підійшла ближче й ущипнула його.

— Відчуваєш що-небудь?

Він пригорнув її до себе й відчув, що тоне в її шовковистому темному волоссі.

Коли він нарешті відпустив її, вона, ледь перевівши дух, промовила:

— Ось і ще одна переміна. Ти й цьому навчився.

— Я маю чудову вчительку... — почав Харлан і прикусив язика, злякавшись, що Нойс може сприйняти це, як натяк на численних його попередників, які помогли їй стати доброю вчителькою.

Однак її безтурботний сміх не був затьмарений такою думкою. Вони вечеряли разом. У вбранні, що він привіз, Нойс була така ніжна й лагідна, аж Харлан не міг намилуватись на неї.

Простеживши за його поглядом, вона легеньким рухом поправила спідницю й сказала:

— Не треба було привозити мені всього цього, Ендрю. Навіщо, їй-богу.

— Пусте, ніякої небезпеки, — безтурботно відповів він.

— Ні, це небезпечно. Навіщо робити дурниці? Я цілком можу обійтися тим, що тут знайшла, поки... поки ти все владнаєш.

— А чому б тобі не носити власне вбрання й усілякі брязкальця?

— Бо не варто заради них виходити в Час, пробиратися до мого дому, щомиті ризикуючи бути спійманим. А що коли вони зроблять Зміну, поки ти будеш там?

— Мене не впіймають, — нерішуче сказав він. І додав уже впевненіше: — А крім того, мій наручний генератор постійно тримає мене в біочасі, тим-то жодна Зміна не зачепить мене. Розумієш?

— Ні, не розумію, — зітхнула Нойс. — Мені здається, я ніколи не збагну всіх цих премудростей.

— Тут немає нічого складного.

І Харлан захоплено почав пояснювати, а Нойс уважно слухала, та з виразу її променистих очей важко було зрозуміти, чи справді дівчину цікавлять оті пояснення, чи вони тільки розважають її.

Ці розмови наповнювали Харланове життя особливим змістом. Уперше він міг з кимось поділитися думками, обговорити свої справи і вчинки. Нойс стала мовби часточкою його самого, але водночас була досить самостійна, з незалежними поглядами, здатна дати несподівану відповідь на будь-яке його запитання. Дивно, розмірковував Харлан, скільки разів він Спостерігав таке соціальне явище, як подружнє життя, а не помітив найголовнішого, не збагнув його справжньої суті. Хіба він уявляв тоді, наприклад, що такі спокійні ідилічні хвилини можуть бути вершиною щастя в подружньому житті?

Зібгавшись калачиком у його обіймах, Нойс запитала:

— Як посувається твоя математика?

— Хочеш глянути?

— Тільки не кажи, що вона завжди при тобі.

— А чом би й ні? Поїздки в капсулах забирають стільки годин. Шкода марно гаяти час.

Він підвівся, видобув із кишені маленький фільмоскоп, вставив у нього плівку і, всміхаючись, закохано дивився, як Нойс прикладає прилад до очей. За хвилю вона повернула йому фільмоскоп і, похитавши головою, сказала:

— Я ще зроду не бачила такої сили закарлючок. От якби навчитися читати вашою Єдиною Міжчасовою Мовою.

— Насправді, — пояснив Харлан, — більшість із цих закарлючок, як ти їх називаєш, — ніякі не літери Міжчасової Мови, а математичні символи.

— Невже ти все це розумієш?

Нойс зачаровано дивилася на Харлана. Хоч би як було кому боляче руйнувати її ілюзії, він усе-таки змусив себе признатися:

— На жаль, не настільки, як хотілося б. Однак я постійно вивчаю математику, аби здійснити те, що задумав. Поки що в мене не вистачає знань, щоб зуміти побачити в стіні отвір, крізь який пройшла б вантажна капсула.

Він підкинув фільмоскоп угору, спритно спіймав його й поклав на маленький столик.

Нойс жадібно стежила за кожним його рухом, і враз його осяяло:

— Побий його Час! Ти ж не вмієш читати Міжчасовою, — вигукнув він.

— Певна річ.

— Отже, з тутешньої бібліотеки тобі ніякої користі. Я й не подумав про це. Тобі потрібні плівки з 482-го.

— Ні, ні. Я не хочу... — поквапливо заперечила вона.

— Ти їх одержиш!

— Слово честі, не хочу. Нерозумно ризикувати заради...

— Ти їх одержиш! — рішуче повторив Харлан.

Харлан востаннє стояв перед нематеріальним кордоном, що відокремлював Вічність від будинку Нойс у 482-му. Він твердо вирішив, що це буде востаннє. Ось-ось має відбутися Зміна. Він не сказав про це Нойс, щоб не завдати їй болю.

І все-таки він досить легко зважився ще на одну подорож у Час. Почасти це була просто бравада, бажання похизуватися перед Нойс, привезти їй фільмокниги, вихоплені, сказати б із лев'ячої пащі; а з другого боку — нестримне прагнення "обсмалити бороду іспанському королеві", якщо можна цю Первісну приказку застосувати до гладенько поголеного Фінджі.

А крім того, він матиме нагоду ще раз поринути в таємничу, чарівну атмосферу приреченого будинку. Він відчував її ще тоді, коли входив туди з дозволу просторово-часової інструкції. Він насолоджувався цією атмосферою і минулого разу, коли блукав порожніми кімнатами, збираючи одяг, якісь химерні пуделка, туалетне приладдя зі столика Нойс.

Тепер тут панувала зловісна тиша приреченої Реальності, і це відчувалось не лише у фізичній відсутності звуків. Харлан не міг передбачити, чим стане цей будинок у новій Реальності. Він може перетворитися на невеличкий заміський котедж або багатоповерховий дім, який винайматимуть в оренду на одній з вулиць великого міста. А може взагалі щезнути, і замість чудового довколишнього парку з'явиться дике пустирище. Може статися й таке, що його майже не зачепить майбутня Зміна. І в ньому житиме Аналог теперішньої Нойс (Харлан полохливо відігнав цю думку) або й хтось інший.

Для Харлана цей дім був уже примарою, передчасним привидом, який постав перед ним, аби відійти в небуття. Але будинок так багато важив у Харлановім житті, що він дуже шкодував за ним і в душі оплакував його.

П'ять разів відвідував Харлан цю оселю, і тільки один раз її тишу порушив якийсь звук. Харлан саме був у буфетній. Завдяки розвиненій технології, в цій Реальності слуги були не в моді, і Харлан радів, що в нього — на одну проблему менше. Він порався серед слоїків з готовою законсервованою їжею і вже вирішив, що відібрав досить для однієї поїздки і що Нойс радітиме змозі врізноманітнити тривкі, але несмачні страви порожнього Сектора своїми улюбленими делікатесами. Він аж голосно засміявся, пригадавши, як ще зовсім недавно вважав таку їжу за декадентські витребеньки.

Він ще не перестав сміятися, коли раптом виразно почув різкий звук.

Харлан скам'янів.

Звук пролунав десь позаду. І поки Харлан стояв, неспроможний поворухнутися, в голові йому промайнула думка, що в дім забрався випадковий злодій. Та це ще півбіди. Тоді зблиснув здогад про набагато страшнішу небезпеку — це міг бути хтось із Вічних, посланий сюди для розслідування.

Ні то не злодій. Весь період, відведений йому просторово-часовою інструкцією, був ретельно перевірений і вибраний з-поміж інших саме як найсприятливіший період Часу, у якому відсутні чинники ризику. З другого боку, він здійснив мікрозміну (а може, навіть і не мікро), викравши Нойс.

Серце шалено калатало в грудях. Але Харлан змусив себе обернутися. Йому здалося, ніби двері позад нього щойно зачинилися, подолавши на його очах останній міліметр, перш ніж зрівнятися зі стіною.

Він поборов у собі бажання відчинити двері й обшукати приміщення. Прихопивши із собою відібрані слоїки з делікатесами, він повернувся у Вічність і чекав там аж два дні, перш ніж наважився вирушити до Нойс у

далеке майбутнє. Однак ця пригода не мала ніяких наслідків, і Харлан поступово забув про неї.

А тепер, настроюючи прилади на вихід у Час, він знову згадав про той епізод. А може, його просто постійно переслідувала думка про вже зовсім близьку Зміну. Хоч би там як, але потім, вертаючись подумки до цієї миті, він зрозумів, що одна з тих двох обставин стала причиною помилки у виборі Часових координат. Іншого пояснення він придумати не міг.

Помилка далася взнаки не одразу. Пройшовши крізь завісу Темпорального Поля, Харлан опинився в бібліотеці Нойс.

Він уже так занепав духом, що навіть не відчував, як колись, відрази до вишуканого оформлення футлярів із фільмокнигами. Назви книжок були виведені такою закрутистою в'яззю, що їх важко було прочитати. Практичність і зручність тут переважала естетика.

Харлан навмання узяв з полиці кілька книжок і, прочитавши назву однієї з них, був здивований. Книга називалася: "Соціальна та економічна історія нашого часу".

Він якось досі не звертав уваги на цю рису характеру Нойс. Вона, звичайно, була розумниця, та йому ніколи не спадало на думку, що її можуть цікавити такі поважні праці. Харланові самому захотілося проглянути "Соціальну та економічну історію", але він стримався. Коли виникне потреба, він знайде книжку в Секторній бібліотеці 482-го. Фінджі, готуючи Зміну, безперечно, відібрав для Вічності в бібліотеках цієї Реальності все найкраще ще кілька місяців тому.

Він відклав набік "Соціальну та економічну історію", пробіг очима полиці й вибрав кілька фільмокниг, серед яких було зо два романи та кілька наукових праць. Відтак прихопив два кишенькові фільмоскопи і все це спакував у свій рюкзак.

І тут він знову почув звук. Помилки бути не могло. То був не просто якийсь короткочасний, невиразний шум. До нього долинав сміх. Чоловічий сміх. У будинку був ще хтось.

Харлан не помітив, як випустив з рук рюкзака. Невже він потрапив у пастку?!

Розділ 10

У ПАСТЦІ

Здавалося — лихо неминуче. Немов над ним глумилась сама доля. Востаннє він увійшов у Час, щоб востаннє втерти Фінджі носа, немов отой глек із стародавньої казки, що востаннє пішов по воду. Треба ж було йому вскочити в отаку халепу!

Невже сміявся Фінджі?!

Хто б іще міг вистежувати його, розставляти тенета, вичікувати і тепер тішитися своєю перемогою?

Невже все втрачено? В цю першу драматичну мить він був такий приголомшений, так упевнений у безвиході, що й гадки не мав вислизнути з приміщення, спробувати повернутися у Вічність. Він вирішив віч-на-віч зустрітися з Фінджі.

Якщо потрібно буде, він уб'є його.

Нечутними, але впевненими кроками Харлан почав підкрадатися до дверей — так скрадається вбивця до своєї жертви. Він вимкнув автоматичний звуковий сигнал і легенько прочинив двері. Всього на два дюйми. Три. Двері подавалися зовсім нечутно.

У суміжній кімнаті спиною до нього стояв чоловік. Він був надто високий для Фінджі, й ця обставина стримала Харлана від подальших дій.

Трохи згодом, коли спало миттєве обопільне заціпеніння, чоловік почав сповільна, дюйм по дюймові повертати голову.

Харлан не встиг навіть розгледіти його профілю. Перш ніж невідомий повернувся упівоберта, Харлан, зібравшись на силі, з жахом відступив від порога. Автоматичний механізм безгучно зачинив двері. Не тямлячи себе, Харлан позадкував у глибину кімнати. Він важко дихав, серце так калатало, ніби ось-ось мало вистрибнути з грудей.

Фінджі, Твісел, Рада Часів, всі вони разом узяті не довели б його до такого стану. І не фізичний страх перед небезпекою позбавив його мужності, а скоріш — інстинктивна відраза до того, що могло відбутися.

Він підібрав рюкзак з фільмокнигами й, притиснувши його до грудей, примудрився після двох невдалих спроб відчинити двері у Вічність. Ноги самі несли його. Дивом він дістався до 575-го, а потім до своєї кімнати. Ставлення людей до Техніків, яке він нещодавно гідно оцінив, знову виручило його. Кілька Вічних, що трапилися на його шляху, звично відступили вбік і дивилися кудись удалину поверх його голови.

Це було просто щастя, бо на його блідому обличчі застигла гримаса смертельного жаху і, здавалося, ніяка сила не змахне її, не змусить кров знову прихлинути до щік. Та ніхто навіть не глянув у його бік, і Харлан подякував Часові, Вічності і тій сліпій Силі, що є перстом самої Долі.

Він не встиг упізнати того, другого чоловіка в будинку Нойс, однак тепер був упевнений, що не помилився.

Коли Харлан уперше почув у будинку шум, він сміявся, а звук, що перебив його сміх, був такий, ніби впало щось велике в кімнаті поряд.

Наступного разу хтось розсміявся в суміжній кімнаті, і Харлан випустив з рук рюкзак із фільмокнигами. Першого разу він обернувся і побачив, як зачинилися двері. Другого разу Харлан зачинив двері, коли незнайомець почав повертати голову.

Він зустрів самого себе!

В ту саму мить Часу і майже в тому самому місці він і той другий Харлан, що прийшов у дім Нойс на кілька біоднів раніше, ледь було не зіткнулися віч-на-віч. Він припустився помилки, настроївши прилади на вже використану ним мить, і Харлан зустрів Харлана.

Чорна тінь жаху переслідувала його ще довго, заважаючи працювати. Він кляв себе, обзивав боягузом, але ніщо не допомагало.

З тієї миті все його життя мовби покотилося вниз. Він міг точно вказати на ту фатальну межу, що розполовинила його долю. Відтоді як він, востаннє настроюючи пульт керування дверима Часу, припустився помилки, його дедалі частіше й частіше переслідували невдачі.

Після Зміни Реальності в 482-му, що припала саме на цей період, Харлан ще більше занепав духом. За два минулі тижні він знайшов три проекти Змін Реальності й тепер вибирав між ними, не наважуючись на активні дії.

Він зупинив свій вибір на проекті Зміни Реальності 2456-2781 серія В-5 з кількох причин. З усіх трьох ця Зміна була найвіддаленіша в майбутньому. Похибка в проекті була незначною, але вона таїла в собі загрозу життю багатьох людей. Потрібно було лише здійснити короткочасну подорож у 2456-е і з допомогою невеличкого шантажу довідатися — що становитиме собою Аналог Нойс у новій Реальності?

Проте недавня пригода позбавила його мужності. Тепер уже Харланові не здавалося, ніби він легко й просто здійснить свій замір.

Скажімо, йому вдасться з'ясувати природу Аналога Нойс, а що далі? Повернути Нойс у рідне Сторіччя в образі швачки, прибиральниці, фабричної робітниці чи ще когось? Певна річ. А що тоді робити із самим Аналогом? З її чоловіком, якщо він буде? З родиною? З дітьми?

Досі він не замислювався над цими питаннями, всіляко уникав їх. Мовляв, там видно буде...

Однак тепер він не міг думати ні про що інше.

Харлан валявся у ліжку, геть занепавши духом, зневажаючи себе, коли раптом з екрана відеофону пролунав утомлений, трішки здивований Твіселів голос.

— Ти захворів, Харлане? Купер сказав, що ти пропустив кілька уроків.

Харлан спробував удати з себе безтурботного.

— Ні, Обчислювачу Твіселе. Просто я трохи вморився.

— Ну що ж, мій хлопчику, це не гріх.

Усмішка, що завжди світилася на обличчі Твісела, зовсім згасла.

— Ти вже чув про Зміну в 482-му?

— Чув, — коротко кинув Харлан.

— Фінджі розмовляв зі мною і просив передати, що Зміна відбулася успішно.

Харлан стенув плечима й раптом помітив, що Твісел пильно дивиться на нього з екрана. Йому стало прикро, й він запитав:

— Ви мені хочете щось сказати, Обчислювачу?

— Ні, нічого, — озвався Твісел, і, мабуть, прожиті роки, що важким тягарем лягли йому на плечі, забриніли в голосі Обчислювача нотками втоми й смутку. — Мені здалося... може, ти мені хотів щось сказати?

— Ні. У мене до вас нічого немає.

— Що ж, тоді побачимося завтра, коли відчиниться Обчислювальна зала. Я маю багато чого тобі сказати.

— Слухаю, сер, — відповів Харлан і ще довго дивився на згаслий екран.

У Твіселових словах йому почулася загроза. Фінджі все-таки розмовляв з Твіселом. Що він йому сказав?

А втім ця зовнішня загроза стала саме тим поштовхом, якого йому бракувало. Боротися із власною депресією — все одно що відбиватися тонесенькою лозиною від натиску сипучих пісків. Боротися із Фінджі — це зовсім інша річ. Харлан згадав, яку зброю він має в руках, і вперше за останні дні до нього повернулася колишня певність у собі.

Зміна настрою сталася так швидко, ніби зачинилися одні двері й одразу відчинилися другі. Депресивний стан мов рукою зняло, й Харлан розгорнув бурхливу діяльність. Він вирушив у 2456-е і там, залякавши Соціолога Воя, добув потрібну інформацію.

Свою місію він виконав блискуче. Він довідався про все, що хотів.

І навіть більше, ніж сподівався. Набагато більше.

Певність завжди окупається успіхом. У його рідному Сторіччі ходила приказка: "Хапайся відважно за кропиву — твоїм ворогам вона видасться києм".

Отже, Нойс не мала Аналога в новій Реальності. Жодного. Вона могла непримітно, не викликаючи підозри, посісти своє місце в новому суспільстві або ж залишитись у Вічності. І вже не буде ніяких причин заборонити їхній шлюб, крім суто теоретичної — порушення закону, — а він добре знав, як відвести це звинувачення.

А тепер він мчав у майбутнє, щоб поділитися з Нойс такою приємною новиною, натішитися разом з нею нечуваною перемогою, здобутою після стількох жахливих невдач.

І тут капсула ні з того ні з сього зупинилася.

Вона не уповільнювала свого руху, а просто зупинилась мов укопана. Якби капсула рухалася в Просторі, від раптової зупинки вона розлетілася б на друзки, метал розпікся б до червоного жару, а Харлан перетворився б на криваве місиво.

Та оскільки капсула рухалася в Часі, несподівана зупинка викликала в Харлана тільки нудоту й різачку в шлунку.

Коли біль ущух, Харлан глянув на шкалу часометра. Немов крізь туман він побачив цифру 100 000.

Його пройняв жах. Цифра була надто кругла.

Він гарячково глянув на прилади. Що сталося? Пусковий важіль стояв на поділці максимальної швидкості. Не видно було й слідів короткого замикання. Жодна стрілка приладів не перейшла за чорну риску. Енергія подавалася справно. Тоненька стрілка енергометра спокійно показувала, що рівень споживання енергії залишався таким, як і під час руху.

Що ж тоді спинило капсулу?

Харлан обережно взявся за пусковий важіль і перевів його в нейтральну позицію. Стрілка енергометра впала на нуль.

Харлан перевів пусковий важіль у протилежний бік. Стрілка енергометра знову пішла вгору, а часометр почав відлічувати Сторіччя в зворотному напрямку.

Назад... ще назад, у минуле... 99 983... 99 972... 99 959...

Харлан знову перевів важіль у нейтральну позицію, тоді потягнув на себе. Капсула рушила в майбутнє. Повільно. Дуже повільно.

99 985... 99 993... 99 997... 99 998... 99 999... 100 000...

Стоп! На шкалі знову застигла цифра 100 000. Капсула споживала Енергію від спалаху Нової в неймовірній кількості, але намарне. Вона застигла на місці.

Харлан знову скерував капсулу в минуле, цього разу ще далі. Тоді — в майбутнє, на повній швидкості.

Крізь стиснуті зуби зі свистом прохоплювалося дихання. Харлан відчув себе в'язнем, що б'ється закривавленою головою об тюремні грати.

Після десяти марних спроб капсула знову зупинилася на 100 000. Ні на одне Сторіччя далі.

Треба замінити капсулу! Хоча навряд чи це поможе.

В мертвотній титлі 100 000-го Сторіччя Ендрю Харлан вийшов із капсули й навмання вибрав нову капсульну шахту.

За хвилину, тримаючи руку на пусковому важелі, він уп'явся очима в цифру 100 000, хоч уже знав, що йому не пробитись.

Харлана охопила лють. І треба ж було, щоб отак несподівано спостигло лихо! Саме тепер, коли йому вже всміхалася доля. Прокляття тієї фатальної помилки нависало над ним.

Він рвучко перевів важіль на максимальну швидкість, у минуле. Принаймні в одному напрямку він міг рухатися, шлях у минуле був вільний.

Нойс відгороджена від нього бар'єром, вона поза його досяжністю — що вони ще йому можуть зробити? Що йому втрачати, чого боятися?

Він вистрибнув із капсули в 575-му й, ні від кого не ховаючись, нехтуючи всім світом, попростував до бібліотеки Сектора. Тут він узяв те, що хотів, і навіть не озирнувся — стежать за ним чи ні. Хіба тепер не один біс?

Харлан повернувся у капсулу й знову рушив у минуле.

Він достеменно знав, що йому робити. Харлан глянув на великий годинник, який показував біочас і номер однієї з трьох робочих Змін біодоби. Фінджі зараз, очевидно, вдома в своїй квартирі, а це якраз те, що треба.

Прибувши в 482-е, Харлан відчув, що в нього підскочила температура. Рот був сухий і ніби натоптаний ватою. Списало у грудях. Але він притискував ліктем приховану під сорочкою зброю: холодний доторк металу був єдиним відчуттям, з яким варто рахуватися.

Обчислювач Гоббі Фінджі глянув на Харлана, і його подив поступово змінився тривогою.

Харлан мовчки дивився на нього, чекаючи, поки тривога в очах Обчислювача перейде в страх. Він спроквола обернувся, ступив кілька кроків й опинився між Фінджі й відеофоном.

Фінджі був голий до пояса. На грудях в нього виднілись поодинокі волосинки; груди були пухкі, схожі на жіночі. Опасисте черево нависало над поясом.

Харлан з утіхою подумав, що вигляд у Фінджі далеко не шляхетний, а скоріше огидний. Що ж, так навіть краще.

Він засунув правицю під сорочку й стис руків'я зброї.

— Не поглядайте на двері, Фінджі, — остеріг Харлан. — Сюди ніхто не ввійде. Вам треба зрозуміти, що ви маєте справу з Техніком. Ви хоч знаєте, що це означає?

Голос Харлана звучав глухо. Його лютило, що в очах Фінджі не було страху, а тільки тривога. Обчислювач узяв сорочку й мовчки почав одягатися.

Харлан провадив далі:

— Чи знаєте ви, Фінджі, які переваги має Технік? А втім, звідки вам знати? Ви ніколи не були Техніком — де вже вам їх оцінити! Всі відвертаються від Техніка й намагаються не помічати, куди він іде і що робить. Я, наприклад, можу завітати до бібліотеки Сектора й узяти там усе, що мені заманеться, поки бібліотекар сидить із заклопотаним виглядом, увіткнувшись носом у свої папери й удаючи, ніби нічого не помічає. Я можу пройтися житловими коридорами 482-го, й усі зустрічні відводитимуть очі, а потім присягатимуться, що не бачили мене. Не

помічати Техніків стало звичкою Вічних. Отже, як бачите, я можу чинити все що завгодно і йти куди мені заманеться. Я можу також удертися до приватного помешкання Обчислювача, який очолює Сектор, і під дулом пістолета змусити його сказати правду. Ніхто не зупинить мене.

Вперше після приходу Харлана Фінджі озвався:

— Що ви там тримаєте?

— Зброю, — сказав Харлан і вийняв з-під сорочки руку із затиснутим пістолетом. — Упізнаєте?

Дуло пістолета тьмяно поблискувало й на кінці переходило в гладенький розтруб.

— Якщо ви тільки вб'єте мене... — почав Фінджі.

— Не вб'ю, не бійтеся, — сказав Харлан. — Під час минулої нашої зустрічі у вас був анігілятор. Це не анігілятор. Цю зброю винайшли в одній із Реальностей 575-го. Її вилучили з Реальності. Паскудна річ, скажу вам. Нею можна вбити людину, а за низького випромінювання енергії уражати больові центри нервової системи й викликати параліч. Її називають — точніше називали — нейронним випромінювачем. Працює безвідмовно. Я перевірив на собі. — Харлан показав скарлючений мізинець. — Дуже неприємне відчуття, повірте мені.

Фінджі занепокоєно зіщулився.

— Заради Часу, чого вам від мене потрібно?

— Я вимагаю розблокувати капсульні шахти в 100 000-му.

— Розблокувати шахти?

— Не клейте із себе дурника. Вчора ви розмовляли з Твіселом. А сьогодні всі шахти заблоковано. Я хочу знати, що ви сказали Твіселові. Я хочу знати, що ви встигли накоїти після тієї розмови і які ваші подальші наміри. Побий мене Час, Обчислювачу, коли ви не скажете мені правди, я скористаюся випромінювачем. Ви пошкодуєте, якщо сумніваєтесь у моїх словах.

— Тоді слухайте... — Від хвилювання Фінджі ковтав слова, і на його обличчі проступив страх, змішаний із гнівом. — Хочете правду — наставляйте поли! Ми все знаємо про вас і Нойс.

Харлан закліпав очима.

— Що ви знаєте?

— Невже ви думали, що вам пофортунило втекти непомітно, без усяких наслідків? — Розмовляючи, Обчислювач не зводив очей з нейронного випромінювача. На лобі в нього заблищали росинки поту. — Невже після того як ви дали собі волю під час Спостереження, ви думали, що за вами не стежитимуть? Я був би не вартий звання Обчислювача, якби спустив вас із ока. Ми знали, що ви забрали Нойс у Вічність. Ми все знали із самого початку. Ви хотіли правди. От і тіштесь.

У цю мить Харлан зневажав себе за власну тупість.

— Ви все знали?

— Атож. Нам відомо, що ви вивезли її в "Приховані Сторіччя". Ми знали про кожен ваш крок, поки ви пробиралися в 482-е, щоб прихопити із собою її речі. Ви пошилися в дурні потоптавши ногами присягу Вічного.

— Чому ж тоді ви не зупинили мене? — Харлан пив до дна гірку чашу власного приниження.

— Вам ще треба правди? — В міру того, як Харлан занепадав духом, Фінджі, здавалось, набирався сміливості.

— Кажіть.

— Тоді я скажу вам: із самого початку я не вважав вас вартим звання Вічного. Можливо, ви талановитий Спостерігач, непоганий Технік, але не Вічний. Я доручив вам останню роботу тільки для того, щоб довести це Твіселові, який панькається з вами казна-чому. Я не лише хотів перевірити суспільство в особі тієї дівчини, Нойс. Передовсім я перевіряв вас, і ви не витримали перевірки, як я й сподівався. А тепер сховайте свою пукавку, цей випромінювач, чи як ви там його називаєте, й ушивайтеся звідси геть.

Харлан щосили намагався зберегти почуття самоповаги, однак нічого не міг вдіяти з собою. Йому здавалося, ніби мозок його затвердів, втратив чутливість, як і отой скарлючений мізинець на лівій руці.

— І ви прийшли тоді до мене в кімнату, щоб штовхнути мене на злочин?

— Саме так. А якщо висловлюватися точніше, я спокушав вас. Я тоді сказав вам чисту правду, що тільки в тій Реальності ви могли зберегти Нойс. А ви почали діяти не як Вічний, а як шмаркач. Втім, я цього від вас і чекав.

— Я й зараз діяв би так само, — відрубав Харлан. — Оскільки вам усе відомо, то, як ви самі розумієте, мені нема чого втрачати.

Він приставив дуло випромінювача до товстого живота Фінджі й просичав крізь стиснуті зуби.

— Що ви зробили з Нойс?

— Уявлення не маю.

— Не брешіть. Що ви зробили з Нойс?

— Я вже сказав: не знаю.

Харлан міцно стис рукоятку випромінювача; голос його звучав зовсім тихо.

— Спочатку в ногу. Вам буде дуже боляче.

— Заради Часу, вислухайте мене. Зачекайте.

— Гаразд. Що ви зробили з нею?

— Ні, послухайте мене. Досі ваші вчинки були просто порушенням дисципліни. Це не зашкодило Реальності. Я перевірив. Вас можуть лише розжалувати. Та коли ви вб'єте мене або скалічите, то це вважатиметься як напад на старшого званням. За це на вас чекатиме смертна кара.

Така погроза викликала в Харлана лише зневажливу посмішку. Після всього, що сталося, смерть була б для нього найкращим порятунком.

Фінджі, видно, не зрозумів причини його посмішки, бо поквапливо додав:

— Не думайте, що у Вічності не вдаються до смертної кари — просто ви про неї ніколи не чули. Ми, Обчислювачі, добре знаємо про такі речі. Скільки людей було страчено! І робиться це простіше простого. В будь-якій Реальності трапляється чимало різних катастроф, після яких не знаходять трупів. Ракети вибухають у повітрі, аеролайнери падають в океан або дощенту розбиваються в горах. Засудженого до страти

садовлять в один з приречених кораблів за кілька хвилин чи секунд до катастрофи. Вам таке підходить?

Харлан здригнувся.

— Якщо ви хочете залякати мене, нічого не вийде. Послухайте, що я скажу. Я не боюся ніякої кари. Крім того, я маю твердий намір взяти з нею шлюб. Вона потрібна мені зараз. Вона не існує в теперішній Реальності 482-го, немає в неї і Аналога. Отже, немає і причин заборонити нам законний шлюб.

— Шлюб суперечить приписам, установленим для Техніків...

— Ми віддамо це на вирішення Ради Часів, — сказав Харлан. В ньому нарешті прокинулася гордість. — Я не боюся відмови, так само, як не боюся вбити вас. Я не простий Технік.

— Тільки тому, що ви Твіселів Технік? — На круглому, спітнілому обличчі Фінджі з'явився якийсь дивний вираз — чи то ненависть, чи тріумф, чи те й те водночас.

— Причина набагато важливіша, — сказав Харлан. — А тепер...

З похмурою рішучістю Харлан поклав палець на пускову кнопку.

— Тоді звертайтеся до Ради! — перелякано закричав Фінджі. — Рада Часів знає все. Якщо ви така поважна особа... — Задихаючись, Фінджі не зміг докінчити фразу.

Харланів палець нерішуче ворухнувся на пусковій кнопці.

— Що знає Рада?

— Невже ви думаєте, що в такій справі я діяв би сам? Я доповів про все Раді одразу після Зміни Реальності. Ось копія моєї доповідної записки.

— Стояти на місці! Ані руш!

Однак Фінджі не звернув уваги на окрик. Він так прудко метнувся до картотеки, немов у нього вселився злий дух. Знайшовши код потрібного донесення, він поквапливо набрав його. Зі щілини столу поповзла срібляста стрічка, де простим оком можна було побачити складне мереживо цяток.

— Хочете послухати? — запитав Фінджі й, не дочекавшись відповіді, вставив стрічку у відтворювач звуку.

Харлан слухав немов у заціпенінні. Все було зрозуміло. Фінджі доповів Раді про його дії в усіх подробицях. Він детально повідомив про кожен його вихід у Час. Наскільки міг пригадати Харлан, тут не було пропущено жодного факту.

— А тепер звертайтеся до Ради! — закричав Фінджі, коли стрічка закінчилася. — Особисто я не блокував Часу. Я навіть не знав, як воно робиться. Але не думайте, що вони приймуть вас із розкритими обіймами. Ви сказали, що я розмовляв з Твіселом. Так, це правда. Однак то він викликав мене, а не я його. Отже, йдіть і просіть Твісела. Поясніть йому, що ви не простий Технік. А якщо ви хочете спершу вбити мене, вбивайте, Час із вами.

В голосі Обчислювача Харлан відчув радісні нотки. Очевидно, Фінджі вважав себе переможцем, бо навіть не боявся скерованого на нього нейронного випромінювача. Чому? Невже його так втішають Харланові невдачі? Чи то тільки ревнощі затьмарюють йому мозок?

Харлан не встиг дати собі відповіді на ці запитання.

Несподівано Фінджі й усе пов'язане з ним втратило для Харлана будь-який сенс.

Він запхнув зброю в кишеню, крутнувся до дверей і подався до найближчої капсульної шахти.

Тепер він матиме справу з Радою або принаймні з Твіселом. Він не боявся їх ні кожного зокрема, ні всіх разом узятих.

Останнім часом у нього щодень міцніла певність у власній незамінності. Навіть Рада Часів змушена буде пристати на його вимогу, коли для неї постане питання вибору між Нойс і самим існуванням Вічності.

Розділ 11

ЗАМКНЕНЕ КОЛО

Технік Ендрю Харлан прожогом вискочив з капсули в 575-му і, на превеликий свій подив, переконався, що потрапив у нічну зміну. Шалено гасаючи із Сторіччя в Сторіччя, він і не помітив, як минуло кілька біогодин. Він спантеличено дивився на порожні, тьмяно освітлені коридори — свідчення того, що працює лише нечисленна нічна бригада.

Охоплений нервовим збудженням Харлан не міг довго стояти на одному місці. Він повернувся й рушив до житлового сектора. Він повинен знайти кімнату Твісела, так само, як знайшов кімнату Фінджі. Харлана не полишив острах, що його можуть помітити й зупинити.

Притримуючи ліктем випромінювач, він зупинився перед дверима Твіселової кімнати (на них висіла табличка з чітко виведеним прізвищем Старшого Обчислювача). Перевівши регулятор звукового сигналу на повну гучність, Харлан спітнілою долонею натис кнопку й довго не відпускав руки. Навіть крізь двері долинало глухе гудіння.

За спиною почулися легкі кроки, та Харлан не звертав на них уваги, бувши певним, що й перехожий, хто б він там не був, помине його. (О, ця рятівна рожева нашивка Техніка!)

Однак перехожий зупинився і сказав:

— Технік Харлан?

Харлан круто обернувся. Перед ним стояв Молодший Обчислювач із новеньких у цьому Секторі.

Харлан ледь стримував у собі роздратування. Що поробиш, це не 482-е. Тут він був не просто Техніком, а Твіселовим Техніком, й молоді Обчислювачі, намагаючись запобігти ласки у великого Твісела, виявляли мінімум чемності й до його Техніка.

— Ви хотіли бачити Старшого Обчислювача Твісела? — запитав Обчислювач.

— Так, сер, — відповів Харлан, невдоволено скривившись. (Що за телепень? А чого б іще він стояв під дверима, натискаючи кнопку сигналізатора? Щоб викликати капсулу?).

— Боюсь, вам не вдасться його побачити, — сказав Обчислювач.

— В мене нагальна справа, я мушу розбудити його.

— Може, й так. Але його зараз немає в 575-му. Він в іншому Сторіччі.

— В якому саме? — нетерпляче запитав Харлан. Обчислювач глянув на нього спогорда.

— Цього я не знаю.

— Але ж я маю конче вранці зустрітися з ним у важливій справі.

— Зрозуміло, — весело сказав Обчислювач, і Харлан ніяк не міг збагнути, що потішає його.

А тим часом Обчислювач уже відверто розсміявся і вів далі:

— А вам не здається, що ви прийшли ранувато?

— Я мушу з ним обов'язково зустрітися.

Усмішка в Обчислювача розпливалась дедалі ширше.

— Я певен, що завтра вранці він буде тут.

— Але ж...

Обчислювач рушив далі, намагаючись пройти повз Харлана так, щоб не доторкнутися до його одежі. Харлан у безсилій люті дивився йому вслід, зціплюючи кулаки. Потім, оскільки робити було нічого, поволі, мов непритомний, поплентався до своєї кімнати.

Цілу ніч Харлан не склепляв очей. Він силкувався заснути, розслабитися, забути про все, але марне. В голові безнастанно роїлися думки.

Насамперед він думав про Нойс.

Харлан знов і знов гарячково повторював собі, що вони не посміють поглумитися над нею. Вони не відішлють її назад у Час, попередньо не розрахувавши, як це вплине на Реальність, а для розрахунку потрібні будуть дні, а то й тижні. Щоправда, вони можуть зробити з нею те, чим Фінджі погрожував йому, — посадити в ракету, приречену на катастрофу.

Однак Харлан до кінця не міг повірити в таку сумну перспективу. В них не було потреби вдаватися до найкрутіших дій. Та й навряд чи вони ризикуватимуть викликати незадоволення Харлана. (В нічній тиші Харлан запав у той дрімотний стан, коли в голові починають снувати дивні, нереальні думки, і йому не здалось перебільшенням навіть його певність у тому, що Рада Часів не наважиться викликати незадоволення в Техніка).

Хоч, звичайно, все може статися з жінкою-полонянкою. А тим більше із вродливою жінкою з гедоністичної Реальності...

Харлан щоразу відкидав підозру, яка настирливо закрадалася в його мозок. Така можливість була водночас і вірогіднішою, і страшнішою за смерть, і Харлан не хотів навіть думати про це.

Він почав думати про Твісела.

Старого немає в 575-му. Де він може бути зараз, цієї нічної пори, коли всі сплять? Чому він не спить?

Харлан був певен: зараз іде засідання Ради. Вирішують, що робити з ним і з Нойс. Що робити з незамінним Техніком, якого поки що чіпати не можна.

Харлан міцно стис губи. Навіть якщо Фінджі повідомить про напад на нього, становище не зміниться. Навряд чи донос Фінджі додасть щось до попередніх Харланових злочинів або зменшить його незамінність.

А проте Харлан не був певен, що Фінджі викаже його. Вже те, що Обчислювач запобігав перед Техніком і розповів йому те, чого не слід було б, ставило Фінджі в смішне становище. А йому невигідно, щоб про це дізналася Рада.

Харлан став міркувати про Техніків, як про групу людей із спільними інтересами. Останнім часом він мало замислювався над долею своїх колег. Особливе становище Харлана як особистого Техніка Твісела і Наставника Купера трохи відокремлювало його від решти Техніків. Проте і їм бракувало солідарності. Чому?

Чому і в 575-му, і в 482-му Сторіччях він так рідко бачився або розмовляв з Техніками? Чому вони намагаються уникати один одного? Чому поводяться так, ніби поділяють забобонне ставлення Вічних до них самих, до Техніків?

Подумки він уже змусив Раду капітулювати перед ним в усьому, що стосувалося Нойс, і тепер ставив нові вимоги. Технікам треба дозволити утворити свою організацію, надати їм змогу регулярно зустрічатися один з одним, більше дружити, домогтися кращого ставлення до них решти Вічних.

Насамкінець він уявив себе героєм-революціонером, який разом з Нойс здійснює великі соціальні перетворення, і поринув у сон.

Його розбудив дверний сигналізатор своїм нетерплячим хрипким дзеленчанням. Прочумавшись, Харлан глянув на невеличкий годинник, що стояв біля узголів'я, й глухо застогнав.

Побий його Час! До всього він ще й проспав!

Не встаючи з ліжка, Харлан простяг руку до потрібної кнопки й квадратне віконце в дверях стало прозорим. Обличчя чоловіка, що стояв за дверима, було йому незнайоме, але воно виражало владність і впевненість.

Харлан відчинив двері, й до кімнати ввійшов прибулець з жовтогарячою нашивкою Адміністратора.

— Технік Ендрю Харлан?

— Так, Адміністраторе. Маєте до мене справу? Адміністратор, здавалося, не помітив різкого тону в Харлановому запитанні.

— Вам була призначена на сьогодні зустріч із Старшим Обчислювачем Твіселом.

— Ну й що?

— Я прийшов повідомити вам, що ви запізнюєтесь. Харлан здивовано втупився в прибульця.

— Як усе це розуміти? Адже ви не з 575-го, правда ж?

— Я працюю в 222-му, — холодно відповів той. — Помічник Адміністратора Арбут Лем. Я відповідаю за організацію вашої зустрічі й, щоб уникнути зайвих пересудів, не став користуватися відеофоном.

— Про яку зустріч ви говорите? Про які пересуди? Що це все означає? Послухайте, досі я не раз зустрічався з Твіселом. Він мій безпосередній начальник. І ніяких пересудів не було.

Попри всі спроби Адміністратора зберегти незворушний вираз обличчя, в погляді його промайнув щирий подив.

— Хіба ви нічого не знаєте?

— Про що?

— Зараз у 575-му відбувається засідання спеціальної підкомісії Ради Часів. У вашому Секторі тільки й мови, що про це.

— І вони хочуть мене бачити? — запитав Харлан і подумав: "Звичайно, хочуть. Кому ж іще, як не мені, присвячене те засідання?"

Тепер він зрозумів, чому так тішився вчора вночі Молодший Обчислювач, що стрівся йому біля дверей Твіселової кімнати. Обчислювач знав про майбутнє засідання підкомісії, і йому смішно було навіть подумати, що Технік о такій порі сподівається побачити Твісела. "І справді смішно", — з гіркотою в душі подумав Харлан.

— Я тільки виконую розпорядження, — сказав Адміністратор. — Більше мені нічого не відомо. — І здивовано додав: — Невже ви досі нічого про це не чули?

— Техніки — відлюдкуватий народ, — уїдливо відповів Харлан.

П'ятеро, не рахуючи Твісела! Всі — Старші Обчислювачі, й кожен з них прослужив у Вічності не менше як тридцять п'ять років!

Ще півтора місяці тому велика честь снідати в такому товаристві просто ошелешила б Харлана; йому б відібрало мову перед цими можновладними й відповідальними особами. Вони здалися б йому казковими велетнями.

Однак нині вони були його супротивники й навіть гірше — судді. В нього не було часу для святобливого трепету перед ними. Він мав терміново виробити стратегічний план дій.

Вони могли б не знати, що йому все відомо. Якщо тільки Фінджі не розповів їм. Удень Харлан ще більше був певний, що Фінджі не наважиться зробити з себе посміховисько, привселюдно признавшись, що його образив Технік.

Харлан вирішив скористатися цією своєю перевагою й зачекати, поки вони зроблять перший крок, скажуть перше слово, яке означатиме початок бойових дій.

Однак члени Ради не поспішали. За своїм скромним сніданком вони мирно розглядали Харлана, немов якийсь цікавий експонат, розпластаний на музейній вітрині з допомогою слабких антигравітаторів. Харлан з одчайдушною мужністю почав розглядати кожного із членів Ради.

Він знав їх усіх, оскільки це були відомі люди, а крім того, їх часто показували в щомісячних інформаційних стереофільмах. Ці фільми призначалися для обміну досвідом між Секторами Вічності, й усі Вічні, починаючи від Спостерігача й вище, зобов'язані були переглядати їх.

Огест Сеннор — лисий, як коліно, навіть без брів і вій, найбільше привертав Харланову увагу. По-перше, через те, що пильний погляд темних очей на цьому безволосому тлі вражав дужче, ніж із стереоекрана. По-друге, Харлан знав про розбіжність у поглядах між Сеннором і Твіселом. І нарешті, Сеннор не тільки розглядав Харлана. Він мовби вистрілював одне за одним свої запитання різким голосом.

Спочатку це були запитання, на які важко відповісти щось конкретне, приміром: "Скажіть, юначе, чому вас раптом зацікавила Первісна історія?" або: "Що вам дало вивчення Первісної історії?"

По тому він зручніше вмостився в кріслі й, кинувши свою тарілку в люк для брудного посуду, сплів перед собою пухкі пальці. (Харлан помітив, що й на руках у нього не було волосся).

— Мене давно вже цікавить одне питання, — промовив Сеннор. — Може, ви мені допоможете.

"От і почалось", — подумав Харлан.

— Якщо тільки зможу, сер, — сказав він уголос.

— Декотрі з нас тут, у Вічності, — я не хочу сказати, що всі або навіть більшість, — тут він стрельнув оком на втомлене Твіселове обличчя, тимчасом як решта підсунулися ближче й приготувалися слухати, — але принаймні декотрі з нас, — цікавляться філософськими аспектами Часу. Ви розумієте, що я маю на увазі?

— Парадокси подорожей у Часі, сер?

— Ну, коли вам більше до вподоби ці мелодраматичні терміни, то хай буде так. Але, звичайно, річ не тільки в парадоксах. Нас цікавлять питання справжньої природи Реальності, збереження маси-енергії під час Зміни Реальності й таке інше. На наші розмірковування про подібні речі впливають знання природи подорожей у Часі. А от ваші Первісні істоти нічого не знали про такі подорожі. Що вони думали про все це?

З протилежного кінця долинув тихий голос Твісела:

— Словоблуддя.

Однак Сеннор пустив повз вуха в'їдливу репліку.

— Можете відповісти на моє запитання, Техніку? — поцікавився він.

— За Первісної ери люди не замислювалися над подорожами в Часі, Обчислювачу.

— Не вірили, що це можливо?

— Гадаю, що так.

— Навіть не замислювалися над такою проблемою?

— Ну, щодо цього, — невпевнено промовив Харлан, — то мені здається, що деякі припущення зустрічалися в їхній так званій науково-фантастичній літературі. Я не дуже добре обізнаний з нею, але, здається, там не раз повторюється епізод, коли чоловік повертається у минуле, щоб убити свого рідного діда ще в колисці.

— Чудово! Просто чудово! — захоплено вигукнув Сеннор. — Це, зрештою, фундаментальний парадокс подорожей У Часі, якщо вважати Реальність незмінною. Га? А тепер я наважуся стверджувати: ваші Первісні й гадки не мали, що Реальність може змінюватися. Я правду кажу?

Харлан не поспішав з відповіддю. Він ніяк не міг збагнути, куди гне Сеннор, і це непокоїло його.

— Мені бракує знань, щоб твердо відповісти вам, сер, — нарешті промовив він. — Гадаю, вони могли припускати можливість існування переміжних часових шляхів або ж різних площин буття. Але точно не скажу.

Сеннор відкопилив нижню губу.

— Я певний, що ви помиляєтеся. Вас могли ввести в оману деякі туманні висловлювання в книжках, — читаючи такі висловлювання, ви сприймали їх крізь призму власних знань. Ні, не маючи досвіду подорожування в Часі, людина не осягнула б своїм мозком усієї філософської складності Реальності. От, наприклад, чому Реальність має інерцію? Ми всі знаємо, що це так. Будь-який вплив повинен перевищити певну критичну величину, перш ніж відбудеться Зміна, справжня Зміна. І навіть тоді Реальність намагається повернутися на своє попереднє місце.

Припустімо, наприклад, що ми здійснили Зміну тут, у 575-му. Реальність змінюватиметься дедалі ефективніше приблизно до 600-го Сторіччя. Зміна поширюватиметься й далі, десь аж до 650-го, однак її

інтенсивність поступово йтиме на спад. За цими часовими межами Реальність залишиться незмінною. Всі ми знаємо, що це так, але жоден із нас не знає, чому все це відбувається саме так. Здавалося б, що всі Зміни Реальності мають поширюватися дедалі ефективніше крізь усі Сторіччя, до безмежності, але насправді не так.

Або візьмімо інший приклад. Мені сказали, що Технік Харлан мастак добирати Мінімальний Необхідний Вплив у будь-якій ситуації. Я ладен побитися об заклад, що він не зможе пояснити, як він це робить.

Тепер уявіть собі безпорадність Первісних людей. Їх хвилювала проблема, чи може чоловік убити рідного діда, бо вони не знали всієї правди про Реальність. А тепер візьмімо ймовірнішу ситуацію, легшу для аналізу: подорожуючи в Часі, людина зустрічає саму себе...

— І що станеться, коли людина зустріне саму себе? — різко запитав Харлан.

Вже те, що Харлан перебив Обчислювача, само по собі було порушенням заведених правил чемності. А його тон робив подібну вихватку майже скандальною, й присутні спрямували докірливі погляди на Харлана.

Сеннор затнувся, однак за мить уже вів далі, силкуючись будь-що зберегти самовладання. Він закінчив перервану фразу, ухилившись таким чином від прямої відповіді на безтактне запитання:

— ...і розгляньмо чотири можливих випадки в цій ситуації. Назвімо чоловіка, який прибув на дане місце раніше в біочасі, А і того, що прибув пізніше, — Б. Випадок перший: А і Б не бачать один одного і дії одного зовсім не впливають на дії другого. В такому разі можна вважати, що вони не зустрілися, і ми не братимемо цей випадок до уваги, як тривіальний.

Випадок другий: Б, пізніший індивід, бачить А, але А не бачить Б. Тут також не слід чекати серйозних наслідків, оскільки Б хоч і бачить, де перебуває А і що той робить, але першому ця ситуація вже знайома, він не дістає ніякої додаткової інформації. Нічого нового тут для нас немає.

Третя й четверта можливості полягають в тому, що А бачить Б, але Б не бачить А, і що А і Б бачать один одного. В кожній із цих можливостей найістотнішим є те, що А бачить Б. Чоловік на трохи давнішій стадії свого біологічного буття бачить себе пізнішого. Зазначимо, звідси він може зробити висновок, що доживе до віку Б. Він довідується, що йому доведеться робити ті самі дії в майбутньому, свідком яких він став. А людина, навіть незначною мірою обізнана зі своїм майбутнім, може діяти на основі одержаних знань і таким чином змінить це майбутнє. Звідси випливає, що Реальність повинна так змінитися, щоб їхня зустріч стала неможливою або принаймні щоб А не зміг побачити Б. А коли існуюча Реальність зникне і її не можна буде ніяк визначити, то, виходить, що А ніколи не зустрічався з Б. Аналогічно, за будь-якого парадоксу, пов'язаного з пересуванням у Часі, Реальність завжди змінюється, щоб уникнути самого парадоксу, і ми доходимо висновку, що у подорожах у Часі парадоксів немає і не може бути.

Сеннор, задоволений собою і своєю логікою, обвів усіх поглядом, але тут із-за столу встав Твісел.

— Не гаймо часу, джентльмени, — сказав він.

І перш ніж Харлан устиг оговтатися, сніданок закінчився.

П'ятеро членів підкомісії попідводилися з-за столу й, киваючи головами, попрощалися з Харланом з виглядом людей, які задовольнили свою цікавість. Тільки Сеннор міцно потис йому на прощання руку й грубувато сказав:

— На все вам добре, юначе.

Із змішаними почуттями Харлан дивився їм услід. Навіщо його запросили на сніданок? І головне, для чого було згадувати про чоловіка, який зустрів самого себе? Ніхто з них жодним словом не прохопився про Нойс. Невже вони зібралися тільки для того, щоб подивитися на нього? Оглянули його з голови до п'ят і залишили на Твіселів суд.

Твісел повернувся до столу, де не було вже ні їжі, ні посуду. Вони залишилися вдвох, і, ніби для того щоб підкреслити цю обставину, Твісел запалив нову сигарету.

— А тепер до роботи, Харлане, — сказав він. — У нас дуже багато справ.

Проте Харлан більше не хотів, не міг чекати.

— Перш ніж ми почнемо щось робити, я дещо маю вам сказати, — рішуче промовив він.

Твісел окинув його здивованим поглядом, примружив свої вицвілі очі й задумливо струсив попіл.

— Певна річ, ми поговоримо з тобою, коли ти цього хочеш, — сказав він, — але спершу сідай, сідай, хлопче.

Технік Ендрю Харлан не сів. Він походжав уздовж столу туди й сюди і рішуче вистрілював фразу за фразою, силкуючись не збитися на безладне бурмотіння. Старший Обчислювач Твісел ледь устигав повертати за ним свою голову, схожу на перестигле яблуко.

— Ось уже кілька тижнів, — провадив Харлан, — я переглядаю плівки з історії математики. Вивчаю книги з різних Реальностей 575-го. Реальності різні, а математика та сама. Послідовність її розвитку не змінюється, незважаючи на Зміни Реальностей. Змінюються тільки імена

математиків; відкриття роблять різні люди, а наслідки... В усякому разі, мені вдалося помітити таку закономірність. Що ви на це скажете?

— Дивне заняття для Техніка, — похмуро проказав Твісел.

— Але ж я не простий Технік, — відповів Харлан, — і ви знаєте про це.

— Розповідайте далі, — сказав Твісел і глянув на годинник. Мимоволі він нервово крутив у пальцях сигарету.

— Ще в 24-му Сторіччі, — провадив далі Харлан, — жив чоловік на ім'я Віккор Малансон. Цей період належить до Первісної ери, як ви знаєте. Найбільше Малансон відомий тим, що він уперше відкрив Темпоральне Поле. Це означає, звичайно, що він заснував Вічність, оскільки Вічність — це всього-на-всього величезне Темпоральне Поле, де замкнено Час, не підвладний законам звичайного Часу.

— Ти все це проходив ще в школі, коли був Учнем, мій хлопчику.

— Але мені в школі не казали, що Віккор Малансон аж ніяк не міг одержати Темпорального Поля в 24-му Сторіччі. Тоді ніхто не міг його одержати. Для цього не було математичної бази. Не було на той час і фундаментальних рівнянь Лефевра, які могли бути виведені тільки після появи в 27-му Сторіччі досліджень Жана Вердьє.

Лише за однією ознакою можна було помітити глибокий подив Старшого Обчислювача Твісела: він випустив з руки сигарету. Навіть усмішку мов вітром здуло з його обличчя.

— Хіба ти вивчав рівняння Лефевра, мій хлопчику? — запитав він.

— Ні. Я не хочу сказати, що розумію їх. Однак я добре засвоїв, що без них не можна створити Темпорального Поля. А ці рівняння не були відкриті до 27-го Сторіччя. Це я також добре знаю.

Твісел нагнувся, підібрав сигарету й задумливо глянув на неї.

— А що, коли Малансон відкрив Темпоральне Поле, не знаючи його математичного обгрунтування? Що, коли це було суто емпіричне відкриття? Таких випадків багато в історії науки.

— Я і про це подумав. Після відкриття Поля минуло аж три Сторіччя, поки розробили його теорію, хоч, зрештою, і за цей час не придумали, як вдосконалити Поле Малансона. Це не просто збіг обставин. З усіх поглядів проект Малансона засвідчує, що він створений з використанням рівнянь Лефевра. Якщо Малансон був знайомий з цими рівняннями або вивів їх самостійно, не бувши обізнаним із працями Вердьє, що зовсім неможливо, то чому він ніде про це не говорить?

— Ти вперто наполягаєш на своєму, як математик, — промовив Твісел. — Звідки тобі відомо про це все?

— Я переглядав плівки.

— І тільки й всього?

— Ще думав над цим.

— Без глибокої математичної підготовки? Я цілі роки спостерігав за тобою, мій хлопчику, та навіть не підозрював про цей твій особливий хист. Веди далі.

— Перше: Вічність не була б заснована, якби Малансон не відкрив Темпорального Поля. А Малансон не зробив би свого відкриття, не знаючи тих основ математики, які були розроблені значно пізніше.

Друге: на сьогоднішній день тут, у Вічності, є Учень, якого дібрали для Вічності всупереч заведеним правилам: він не підходить за віком, та ще й одружений. Вивчає математику й Первісну соціологію.

— Ну й що з того?

— Я стверджую, що ви маєте намір якимось чином послати його в минуле за нижню межу Вічності, в 24-е Сторіччя. Ви хочете, щоб цей Учень — Брінзлі Купер — ознайомив Малансона з рівняннями Лефевра. Отже, ви розумієте, — запально додав Харлан, — що моє особливе становище як фахівця в галузі Первісної історії і як людини, яка розуміє, що тут діється, дає мені право розраховувати на особливе до мене ставлення. На виняткове до мене ставлення.

— О всемогутній Часе! — пробурмотів Твісел.

— А хіба не правда? Ви можете замкнути коло тільки з моєю допомогою. Без мене... — Він багатозначно урвав фразу.

— Ти підійшов близько до істини, — сказав Твісел, — хоча можу заприсягтися, що немає нічого, що б вказувало... — Він поринув у задуму, в якій, здавалось, ні Харлан, ні весь навколишній світ не грали ніякої ролі.

— Ви вважаєте, що я тільки близько підійшов до істини? — поквапливо підхопив Харлан. — Це і є істина.

Він навіть не міг сказати, звідки в нього з'явилася така певність, хоча сам дуже хотів, щоб так і було.

— Ні, ні, це ще не істина, — сказав Твісел. — Ніхто не збирається посилати Учня Купера в 24-е, щоб він там навчав Малансона.

— Я вам не вірю.

— Ти повинен мені повірити. Ти повинен зрозуміти всю важливість нашої справи. Я хочу, щоб ти посприяв нам у здійсненні нашого проекту. Бачиш, Харлане, становище набагато складніше, ніж ти собі уявляєш.

Набагато, мій хлопчику. Коло майже замкнулось. Учень Брінзлі Шерідан Купер і є Віккор Малансон.

Розділ 12

ПОЧАТОК ВІЧНОСТІ

Харлан і гадки не мав, що Твісел зможе повідомити щось несподіване для нього. Як він помилявся!

— Малансон... Він... — розгублено пробурмотів Харлан.

Твісел докурив свою сигарету, дістав нову й сказав:

— Так, Малансон. Хочеш, я коротко розкажу тобі його біографію? Ось послухай. Малансон народився в 78-му Сторіччі, якийсь час провів у Вічності й помер у 24-му.

Своєю маленькою ручкою Твісел легенько взяв Харлана за лікоть, і на його зморшкуватому обличчі гнома ще ширше розпливлася незмінна усмішка.

— Ходімо, мій хлопчику. Біочас летить, і навіть нам він не підвладний. Сьогодні ми з тобою не належимо собі. Може, зайдімо до мого кабінету?

Твісел рушив до виходу, й Харлан, ще не встигнувши оговтатися, пішов слідом за ним. Він чвалав мов у тумані, не помічаючи як відчиняються перед ними двері, як рухаються під ними пандуси.

Харлан зіставляв щойно одержану інформацію з власними проблемами, із власними планами дій. Після хвилинної розгубленості до нього знову повернулася колишня упевненість. Зрештою, нічого ж не

змінилося, хіба що зміцнилося його особливе становище у Вічності, зросла його цінність як фахівця, збільшилися шанси зустріти Нойс.

Нойс!

Побий його Час, вони не посміють і пальцем до неї доторкнутися! Вона для нього найдорожча людина в світі. Проти неї всі ідеали Вічності — пуста фантазія, вони не варті її мізинця.

Опинившись у кабінеті Обчислювача Твісела, Харлан не міг пригадати, як він вийшов з їдальні, як потрапив сюди. Він розгублено озирався довкола, силкуючись зосередитися, побачити в реальному світлі численні предмети, що захаращували кабінет. Проте марно. Для нього й досі все навколишнє здавалося частиною якогось кошмарного сну.

Довгастий, охайний Твіселів кабінет сяяв порцеляновою білизною. Одна стіна від підлоги до стелі була заставлена обчислювальними блоками, що разом складали найбільший Кібермозок, який був у приватному користуванні, й чи не найбільший у всій Вічності. Стіну навпроти заповнювали котушки плівок із довідковими даними. Між цими двома стінами залишався невеличкий прохід завширшки з коридор, перегороджений письмовим столом і двома кріслами. Стіл був завалений фонограмами, фільмоскопами, іншим приладдям, окрім якого стояв тут незвичайний предмет, і Харлан ніяк не міг второпати його призначення, поки Твісел не кинув туди недопалок.

Недопалок безгучно спалахнув, а тим часом Твісел із спритністю фокусника встиг уже дістати нову сигарету.

"А тепер настав час рішучих дій", — подумав Харлан.

Він заговорив надто голосно й надто агресивно, ніж, може, треба було:

— В мене є дівчина. Вона з 482-го...

Твісел спохмурнів і швидко замахав руками, немов хотів відмахнутися від неприємної розмови.

— Знаю, знаю. Їй нічого поганого не зроблять. І тобі також. Все буде гаразд. Я потурбуюсь.

— Ви хочете сказати?..

— Я вже сказав — мені все відомо. Якщо тебе тільки це хвилює, заспокойся.

Харлан дивився на старого, мов заворожений. Оце й усе? Він не раз ретельно обмірковував можливості своєї могутньої влади, однак не сподівався, що вони так просто підтвердяться.

Твісел уже провадив далі:

— Дозволь розповісти тобі одну історію, — почав він таким тоном, ніби розмовляв з Учнем. — От ніколи не подумав би, що доведеться тобі її розказувати. Хоч, може, й зараз нема в цьому особливої потреби, але своїми дослідженнями, своєю прозорливістю ти заслуговуєш на мою розповідь.

Він на мить замовк і з цікавістю зиркнув на Харлана.

— Ти знаєш, мені й досі не віриться, що ти дійшов цих висновків самостійно.

Він знову помовчав трохи, і повів далі:

— Чоловік, якого більшість Вічних знає як Віккора Малансона, залишив після себе нотатки про своє життя. Не зовсім щоденник, і не зовсім біографія. Ті записи, скоріш за все — своєрідний заповіт, адресований Вічності, що, як він знав, почне колись існувати. Рукопис зберігався у спеціальному контейнері, в якому було зупинено Час, і відкрити його могли тільки Обчислювачі Вічності. Нотатки лежали там незаймані протягом трьох Сторіч, аж поки було створено Вічність і Старший Обчислювач Генрі Уодсон — перший з великих Вічних — відкрив контейнер. Відтоді рукопис як таємний документ передавався у спадок протягом багатьох поколінь одним із Старших Обчислювачів його наступникові, аж поки потрапив до моїх рук. Рукопис дістав назву "Мемуари Малансона".

В них розповідається про життя чоловіка на ім'я Брінзлі Шерідан Купер, який народився в сімдесят восьмому Сторіччі і був прийнятий до Вічності у свої двадцять три роки, вже після того як майже рік був одружений, хоча не мав дітей.

Вступивши до Вічності, Купер вивчав математику під керівництвом Обчислювача на ім'я Лабан Твісел і Первісну соціологію, яку викладав йому Технік на ім'я Ендрю Харлан. Після того як Купер грунтовно оволодів обома дисциплінами ще й вивчив основи темпоральної механіки, його послали в двадцять четверте Сторіччя, щоб ознайомити з найновішими досягненнями математики Первісного вченого на ім'я Віккор Малансон.

Опинившись у двадцять четвертому, Купер почав поступово призвичаюватися до нового оточення. В цьому йому багато допомогли лекції Техніка Харлана і особливо слушні поради Обчислювача Твісела, який із неймовірною прозорливістю передбачив ті проблеми, що з ними довелося зустрітися Куперові.

Через два роки Куперові вдалося знайти Віккора Малансона — відлюдкуватого дивака, який не мав ні рідних, ні друзів і жив самотньо у хижі, що загубилася в глушині Каліфорнійських лісів. Та попри все

Малансон був обдарований сміливим і нешаблонним розумом. З часом Купер подружився з ним і поступово привчив його до думки, що перед ним посланець з майбутнього. Після цього Купер почав навчати Малансока найновіших розділів математики.

Минав час, Купер вивчив вдачу свого підопічного, його звички, пристосувався до несподіваних змін у його настрої. У побуті їм доводилося користуватися електричними приладами, які живилися енергією від примітивного дизельного електрогенератора з допомогою дротів. Про спрямовані енергопромені там не могло бути й мови.

Навчання посувалося повільно, і Купер пересвідчився, що в нього немає блискучого педагогічного таланту. Малансон ставав дедалі похмуріший, дедалі недовірливіший, часто усамітнювався, а одного дня нагло помер, упавши в каньйон, що перетинав ту дику гірську місцевість. Кілька тижнів Купер перебував у страшенному розпачі, йому здавалося, що загинула вся робота, якій він присвятив життя, а може, й сама Вічність. І тут Купер зважився на відчайдушний крок. Він не повідомив про смерть Малансона, натомість, залишившись у двадцять четвертому Сторіччі, заходився будувати із підручних матеріалів генератор Темпорального Поля.

Як йому це вдалося — для нас не має ніякого значення. А тому про подробиці не розповідатиму. Головне в тому, що, виявивши неабияку винахідливість і терпіння, він успішно завершив цю важку й нудну роботу. Побудувавши генератор, Купер повіз його до Каліфорнійського технологічного інституту, куди кілька років тому збирався послати Малансона.

Як далі розгорталися події, ти знаєш ще із шкільної лави. Знаєш, що його зустріли з недовірою, навідріз відмовили йому, запроторили в психіатричну лікарню, звідки він утік, мало не загубивши свій генератор. Знаєш, як йому допоміг власник кав'ярні, ім'я якого залишилося для нас невідомим, але який став одним з героїв Вічності, і як Купер продемонстрував професорові Цимбалісту експеримент, в якому біла

миша рухалася туди й сюди в Часі. Я не набридатиму тобі цими загальновідомими подробицями.

Зрештою Купер привласнив ім'я Віккора Малансона, оскільки це робило його уродженцем двадцять четвертого Сторіччя й давало свободу для діяльності. Труп справжнього Малансона так і не знайшли.

Решту життя Купер присвятив незначному вдосконаленню свого дітища і в співробітництві із вченими Інституту побудував ще кілька генераторів. Та далі він не пішов. Він не міг написати рівнянь Лефевра — для того щоб їх зрозуміли, математика мала б розвиватися ще триста років. Купер не міг навіть натякнути, звідки він — йому б ніхто не повірив. Йому не можна було зробити більше, ніж свого часу зробив справжній Віккор Малансон.

Вчені, котрі працювали з Купером, були вкрай розгублені: перед ними чоловік творив чудеса, але не міг пояснити, як це робиться. Розгубився і сам Купер, оскільки ясно собі уявляв ту титанічну роботу, яку він не може зараз прискорити і яка крок за кроком приведе науку до класичних експериментів Жана Вердьє, на підставі яких великий Антуан Лефевр потім виведе свої фундаментальні рівняння Реальності. Він виразно уявляв, як після всього цього могла бути побудована Вічність.

І тільки на схилі свого довгого віку, спостерігаючи як Сонце опускається у води Тихого океану — цей епізод докладно описаний у мемуарах, — Купер раптом зрозумів, що він і є справжній Віккор Малансон. Він не просто замінює його, він є ним. Чоловік, що увійшов в історію як Віккор Малансон, насправді був Брінзлі Шерідан Купер.

Це несподіване прозріння, а також палке бажання прискорити процес створення Вічності, вдосконалити його, зробити простішим та безпечнішим надихнули Купера на написання мемуарів. Коли рукопис був готовий, Купер поклав його у власноручно виготовлений невеличкий контейнер, куди не проникав Час, і залишив у своїй кімнаті.

Так було замкнено коло. Певна річ, ми не повинні особливо зважати на мотиви, що спонукали Купера-Малансона написати свої мемуари. Йому належить прожити своє життя точнісінько так, як він прожив його. Первісна Реальність не допускає ніяких Змін. У цю мить біочасу Купер навіть не підозрює, що на нього чекає попереду. Він щиро вірить, що як тільки навчить Малансона — одразу повернеться у Вічність. Він віритиме в це все своє життя і тільки вже на схилі літ, коли його осяє велике прозріння, він сяде писати мемуари.

Замкнення кола в Часі має надзвичайно важливу мету — розкрити людям таємницю подорожей у Часі, ознайомити з природою Реальності і заснувати Вічність ще до того, коли це дозволить зробити природний хід розвитку науки. В противному разі людство, залишене напризволяще, ніколи не пізнає істинності Часу, оскільки технологічний прогрес в інших напрямках без контролю Вічності призведе до самознищення людства.

Харлан напружено слухав, зачарований величною картиною грандіозного кола Часу, яке, перетинаючи Вічність, замикається в ній на себе. У ті хвилини Харлан навіть забув про Нойс, чого з ним досі не траплялося.

— Отже, ви з самого початку знали про все? Знали, що належить зробити вам? Що належить зробити мені? Знали все, що я вже зробив?

Твісел, здавалося, поринув у глибоку задуму, втупившись невидющим поглядом у синювату цівку тютюнового диму, та от він знову повернувся до реальної дійсності. Він докірливо подивився на Харлана своїми старечими мудрими очима і сказав:

— Ні, звичайно, не знав. Між перебуванням Купера у Вічності й написанням ним мемуарів пролягло кілька десятків біороків. Він міг пригадати тільки ті події, очевидцем яких був сам. Він не міг пам'ятати те, чого ніколи не знав.

Твісел затягся, випустив тоненьку цівку диму й помахом вузлуватих пальців розбив її на маленькі вихорці

— Все було зроблено так, як описувалося в мемуарах. Спершу знайшли мене й забрали у Вічність. Потім, коли через багато біороків я став Старшим Обчислювачем, мені передали мемуари й поставили на чолі проекту. Адже в мемуарах йшлося про те, що я повинен очолити проект. Знову минали біороки, й після чергової Зміни Реальності з'явився ти (ми уважно стежили за твоїми Аналогами в попередніх Реальностях). Потім знайшли Купера.

Окремі деталі, не зазначені в мемуарах, мені довелося додумувати самому, керуючись здоровим глуздом, а іноді користуючись Кібермозком. Коли б ти знав, з якою обережністю, наприклад, доводилося мені інструктувати Наставника Ярроу, щоб не видати йому таємниці Вічності. Яку обережність довелося виявляти своєю чергою Ярроу, заохочуючи, у відповідності з моїми інструкціями, твоє захоплення Первісною історією. Як ретельно доводилося оберігати Купера, щоб він випадково не дізнався про те, про що, судячи з мемуарів, він доти не знав.

Твісел сумно всміхнувся й вів далі:

— Сеннор любить пофілософствувати на такі теми. Він це називає переходом причини в наслідок. Мовляв, знаючи наслідок, ми до нього припасовуємо причину. На щастя, я не заплутався у павутинні метафізики так, як Сеннор.

Я був дуже радий, мій хлопчику, коли побачив, що з тебе вийшов чудовий Технік і Спостерігач. В мемуарах про це не згадувалося, оскільки Купер не бачив твоєї роботи й не міг оцінити її. Мене дуже тішив твій талант. Я особисто міг доручати тобі різні складні завдання, завдяки чому твоя важлива роль була не така помітна. Навіть твоя робота під керівництвом Фінджі й та була доречна. Купер згадує в мемуарах про твою тривалу відсутність, під час якої його заняття з математики стали

такі напружені, що він з нетерпінням чекав на твоє повернення. Та одного разу ти не на жарт налякав мене.

— Це коли я взяв Купера в капсулу? — запитав Харлан.

— А як ти здогадався? — поцікавився Твісел.

— То був єдиний випадок, коли ви по-справжньому на мене розсердилися. Тепер я розумію, що мій вчинок суперечив "Мемуарам Малансона".

— Не зовсім так. Просто в мемуарах жодного разу не згадано про капсули. Мені здавалося, що коли там нічого не сказано про такий важливий аспект Вічності, то це могло означати тільки одне: Купер нічого про нього не знав. Через те я намагався тримати його якомога далі від капсул. Я дуже потерпав, коли ти взяв його із собою в майбутнє, проте, як з'ясувалося, нічого поганого не сталося після вашої поїздки. Все йшло так, як і передбачалося.

Старий Обчислювач поволі потер руки, дивлячись на молодого Техніка з цікавістю та подивом.

— І ти про все зумів здогадатися сам. Мені просто в голові не вкладається! Я ладен заприсягтися, що на основі тільки тієї інформації, яку мав ти, навіть досвідчений Обчислювач не зміг би дійти правильних висновків. А Технік і поготів.

Нахилившись до Харлана, Твісел легенько поплескав його по коліну.

— В "Мемуарах Малансона", звичайно, нічого не сказано про твоє життя після від'їзду Купера.

— Розумію, сер, — сказав Харлан.

— Отже, ми можемо розпоряджатися тобою так, як нам захочеться. Ти виявив блискучий талант, і ми його не повинні закопати в землю. Гадаю, ти здатний на більше, ніж бути Техніком. Поки що я нічого не обіцяю, але, сподіваюсь, ти розумієш, що звання Обчислювача тобі до снаги.

Харланові легко вдалося зберегти незворушний вираз обличчя. Тут йому прислужився роками набутий досвід. "Додатковий хабар", — тільки подумав Харлан.

Однак він не повинен керуватися самими припущеннями. Дика, безпідставна здогадка, що осяяла його тієї незвичайної натхненної ночі, перетворилась на поважну гіпотезу — наслідок напруженої роботи в бібліотеці. Твіселова розповідь підтвердила її майже цілком, за винятком однієї деталі: Купер виявився Малансоном.

Це навіть зміцнило Харланові позиції, але він уже менше довіряв собі — помилившися в одному, він може помилитися в іншому. Треба унеможливити будь-яку випадковість. Він повинен діяти напевне!

Спокійним, майже байдужим тоном Харлан сказав:

— Тепер, коли я знаю всю правду, моя відповідальність ще більше зростає.

— Правда?

— Хотілося б знати, чи є ризик у цій ситуації? А що, коли якась несподіванка зашкодить мені вчасно повідомити Куперові необхідні дані?

— Я тебе не розумію.

Чи то тільки привиділось Харланові, чи й справді в стаючих утомлених очах промайнув страх?

— Я хочу знати, чи можна розімкнути коло? Скажу так: а що, коли несподіваний удар по голові виб'є мене з колії в ту саму мить, коли за приписом мемуарів я повинен діяти? Чи означає це, що весь план тоді піде шкереберть? Або, скажімо, я зумисне не дотримуватимуся приписів, викладених у мемуарах? Що тоді?

— Чого тобі раптом спало таке на думку?

— Проста логіка. Якщо я вас правильно зрозумів, то необережними або навмисними діями я можу розімкнути коло. Тобто знищити Вічність. А коли так, — стримано розвивав свою думку Харлан, — то мене повинні застерегти, щоб я був обережний і не робив необачних вчинків. Хоча, наскільки я собі уявляю, тільки збіг надзвичайних обставин може штовхнути мене на такі дії.

Твісел голосно розсміявся, однак в його сміхові Харлан уловив фальшиві нотки.

— Все це чисто академічні розумування, мій хлопчику. Нічого поганого не станеться, оскільки нічого поганого не сталося. Кола ніхто не розімкне.

— Ану ж як розімкне? Дівчина з 482-го...

— ...у цілковитій безпеці, — нетерпляче перебив Твісел і підвівся зі стільця. — Я бачу, цим розмовам не буде краю. Я наслухався подібних розумувань від своїх колег із підкомісії, яка очолює проект. Ми тільки гаємо біочас. А я, власне, ще й не сказав тобі головного, заради чого й запросив тебе сюди. Ходімо зі мною.

Харлан був задоволений. Для нього все стало ясно, і він тепер не сумнівався у власній могутності. Твісел зрозумів, що Харлан може сказати приблизно таке: "Я відмовляюся від занять із Купером". Або ж може дати Куперові інформацію, яка суперечить мемуарам. Одне слово,

Твісел зрозумів, що цими своїми діями Харлан може в будь-який момент знищити Вічність.

Харлан давно вже знав, що він може знищити Вічність. І якщо Твісел розраховував ошелешити його, повідомивши про важливість та значення його ролі й у такий спосіб присилувати до сліпої покори, то він помилився. Харлан раз і назавжди пов'язав свою погрозу знищити Вічність з безпекою Нойс, і те, як Твісел поквапливо крикнув йому: "Вона в цілковитій безпеці!", свідчило, що Обчислювач зрозумів усю серйозність такої загрози.

Харлан підвівся й пішов услід за Твіселом.

Харланові ніколи не доводилося бувати в кімнаті, куди вони щойно увійшли. Досить велика, схожа на залу. Сюди можна було дістатися тільки вузьким коридором, що його перетинало силове поле. Автоматичні прилади якусь мить уважно вивчали Твіселове обличчя, перш ніж пропустити їх до зали.

Більшу частину приміщення займала величезна куля, що здіймалася аж до стелі. Крізь відчинені в ній двері виднілися чотири невеличкі сходинки, що вели до яскраво освітленого майданчика.

Поки Харлан роззирався довкола, з кулі почулися голоси, і в отворі з'явилася пара ніг. Хтось спускався вниз, і Харлан упізнав члена Ради Часів Сеннора. За ним спустився ще один Старший Обчислювач, що також був присутній тоді на сніданку.

Твісел невдоволено поморщився, але голос його прозвучав стримано:

— Хіба члени підкомісії й досі тут?

— Тільки нас двоє. Я і Райс, — неуважно відповів Сеннор. — Чудовий апарат ми маємо! Рівнем складності нагадує космічний корабель.

У Райса було гладке черево, а на обличчі застиг розгублений вираз людини, яка завжди переконана в своїй правоті, але ніколи не вміє знайти доводів, щоб виграти суперечку. Він потер свій схожий на бараболю ніс і сказав:

— Останнім часом Сеннор схибнувся на космічних мандрах.

Сеннор зблиснув лисиною.

— Як ви гадаєте, Твіселе, при розрахунку Реальності космічні подорожі слід вважати позитивним фактором чи негативним?

— Безглузде запитання, — нетерпляче відповів Твісел. — Який тип космічних подорожей? В якому суспільстві? За яких обставин?

— Годі вам. Напевно ж можна щось сказати про космічні подорожі взагалі, абстрактно?

— Тільки те, що вони скороминущі. Неодмінно вичерпують себе й відмирають.

— Отже, вони ніякої користі не дають, а отже, їх слід розглядати як щось небажане, — задоволено виснував Сеннор. — Така й моя думка.

— Думайте, як хочете, — сказав Твісел. — А тепер вам треба звільнити приміщення. Незабаром сюди прийде Купер.

— Певна річ. Ми вже йдемо.

Сеннор підхопив Райса під руку й повів до виходу. Голос його виразно долинав навіть з коридора:

— Періодично, мій любий Райсе, інтелектуальні зусилля людства зосереджуються на космічних подорожах, хоча ці подорожі й приречені на безславне відмирання через свою безплідність, я можу довести це твердження в матричній формі, але, по-моєму, і так усе ясно. Коли уми зайняті космосом, вони нехтують земні справи. Я саме готую тези на розгляд Ради і в них рекомендуватиму назавжди викреслити з Реальностей можливість космічних подорожей.

У відповідь почувся Райсів дискант:

— Надто круто берете, Сенноре. В деяких цивілізаціях космічні подорожі — неоціненний запобіжний клапан. Візьмемо, приміром, п'ятдесят четверту Реальність 290-го Сторіччя. Наскільки я пригадую, там тепер...

Віддаляючись, голоси стихли.

— Дивний чоловік цей Сеннор, — сказав Твісел. — Він удвічі розумніший за будь-кого з нас, членів Ради, але занапащає себе тим, що так розкидається своїм талантом.

— А він має рацію, як ви гадаєте? — запитав Харлан. — У своїх поглядах на космічні подорожі?

— Сумніваюсь. А втім, ми зможемо про це краще судити, коли він подасть на розгляд Ради свої тези. Але він не подасть їх. Тим часом у нього з'являться нові ідеї, а про старі він забуде й до кінця їх не доведе. Та хай тебе це не турбує...

Він так ляснув долонею по кулі, аж та лунко задзвеніла, але йому одразу довелося піднести руку до рота, аби вийняти сигаретний недопалок, що вже пік у губи.

— Ну як, Техніку, здогадуєшся, що це таке?

— Схоже на нестандартну капсулу з кришкою, — відповів Харлан.

— Ти вгадав. Це і є капсула. Ану лишень зайдімо всередину.

Слідом за Твіселом Харлан увійшов у кулю. Всередині вона була доволі простора, хоч і зовсім порожня, й могла вмістити четверо-п'ятеро душ. Гладенька підлога, увігнуті стіни, двоє вікон — і більше нічого.

— А де ж пульт управління? — здивувався Харлан.

— Управління дистанційне, — пояснив Твісел і провів рукою по гладенькій поверхні стінки. — Стіни подвійні. Простір між ними заповнений замкненим на себе Темпоральним Полем. Ця капсула не обмежена капсульними шахтами й може проходити аж за нижню межу Вічності в Первісні Сторіччя. Її конструювання й виготовлення стало можливе завдяки цінним натякам, які ми знайшли в "Мемуарах Малансона". Ходімо далі.

Пульт управління містився у закутку, відгородженому від великої зали. Увійшовши сюди, Харлан здивовано став розглядати масивні грати на вікнах.

— Ти мене чуєш, мій хлопчику? — почувся голос Твісела.

Харлан здригнувся і почав роззиратися довкола. Він навіть не помітив, що Твісел не зайшов слідом за ним всередину пультової рубки. Він машинально ступив до вікна й побачив, що Твісел махає йому рукою.

— Я чую вас, сер! — гукнув Харлан. — Ви хочете, щоб я вийшов до вас?

— Ні. Ти наглухо замкнений.

Харлан кинувся до дверей і відчув, як у нього похололо всередині. Твісел сказав правду. Двері не піддавались. Що все це означає?

— Гадаю, тобі буде приємно дізнатися, мій хлопчику, що на цьому твоя відповідальність закінчилась, — знову почувся Твіселів голос. — Останнім часом тебе вона дуже турбувала. Ти все допитувався про неї в недавній нашій розмові, і, мені здається, я зрозумів, куди ти хилиш. Але з цієї миті твоя відповідальність закінчилася, від тебе тепер більше нічого не залежить. Я сам за все відповідаю. На жаль, ми змушені потримати тебе в пультовій рубці, оскільки в "Мемуарах Малансона" сказано, що під час старту ти стояв за пультом й керував капсулою. Та для нас буде цілком досить, якщо Купер побачить тебе крізь вікно.

Крім того, я попрошу тебе увімкнути контакт у відповідності з тими інструкціями, які я тобі дам. Однак коли ти відчуєш, що й це покладає на тебе величезну відповідальність, не хвилюйся. За паралельним пультом сидить другий чоловік. І коли з якихось причин ти не натиснеш пускової кнопки, її натисне він. І це ще не все. Я вимкну радіопередавач у пультовій рубці. Тоді ти зможеш тільки чути нас, але не зможеш розмовляти з нами. І не боятимешся, що якийсь твій мимовільний вигук розімкне коло.

Харлан безпорадно дивився у вікно.

— За хвилину сюди прибуде Купер, — провадив далі Твісел, — а через дві біогодини він вирушить у Первісне Сторіччя. Після цього, мій хлопчику, проект буде завершено, й тоді ми з тобою будемо вільні.

Харлана охопив відчай; усе попливло, закружляло перед очима кошмарним вихором. Невже Твісел перехитрував його? Невже все, що він робив, було спрямоване тільки на одне: тихцем замкнути Харлана в пультовій рубці? Невже, довідавшись про Харланові можливості, Обчислювач з диявольською хитрістю розкидав свої підступні тенета,

заколисував його розмовами, заспокоював солодкими словами, водив туди й сюди, поки наспіла пора посадити його під замок?

А як швидко він здав свої позиції, коли зайшла мова про Нойс! "Їй ніхто не заподіє ніякого лиха, — присягався він. — Усе буде гаразд".

Як він міг йому повірити? Якщо вони справді не хотіли заподіяти лиха Нойс, не мали на меті нічого поганого, то навіщо тоді перегородили темпоральним бар'єром капсульні шахти в стотисячному? Самий цей факт повинен був видати Твісела з головою.

Бо йому самому — і який же він дурень! — так хотілося вірити в свою могутність, що він дозволив водити себе за ніс протягом кількох останніх біогодин, аж поки опинився в цій замкненій кімнатці, де він зовсім не потрібен — навіть для того, щоб натиснути пускову кнопку.

Від одного удару він втратив під ногами грунт, позбувся колишньої могутності. Замість козирів у нього в руках залишилися самі двійки. Він уже ніколи не побачить Нойс! Йому вже байдуже, яка на нього чекає кара. Яке це має значення, коли він навіки втратив Нойс?

Йому навіть не спало на думку, що проект ось-ось буде завершено. А шкода! Бо тільки це могло йому завдати останньої поразки.

Знову глухо пролунав голос Твісела:

— Я уриваю з тобою зв'язок, мій хлопчику.

Харлан залишився сам, безпорадний, нікому непотрібний...

Розділ 13

ЗА НИЖНЬОЮ МЕЖЕЮ ВІЧНОСТІ

Увійшов Брінзлі Купер. Його тонке обличчя розрум'янилося від збудження й здавалося майже юнацьким, незважаючи на густі малансонівські вуса, що підковою звисали з верхньої губи.

Харлан міг бачити його крізь вікно, виразно чути його голос по радіо. Він подумав із гіркотою в душі: "Малансонівські вуса! Ну, звичайно!.."

Купер підійшов до Твісела.

— Вони не хотіли мене впускати сюди до останньої миті, Обчислювачу.

— Правильно робили, — відповів Твісел. — Їм було дано на це відповідні інструкції.

— Але ж уже час вирушати?

— Зачекай хвильку.

— А я повернусь назад? Побачу Вічність знову?

Незважаючи на бадьорий Куперів вигляд, у голосі його бриніла непевність.

Харлан у відчаї стис кулаки й підніс їх до заґратованого вікна. Йому так хотілося вибити скло й закричати: "Зупиніться! Прийміть мої умови, а то я..." Та ба, він був безпорадний.

Купер оглянув приміщення, навіть не помітивши, що Твісел не відповів на його запитання. У вікні пультової рубки вік помітив Харлана й замахав йому рукою.

— Техніку Харлан! — збуджено вигукнув він. — Ідіть сюди. Я хочу перед від'їздом потиснути вам руку.

— Тільки не зараз, мій хлопчику, не зараз, — втрутився Твісел. — Харлан стоїть за пультом.

— Правда? А знаєте, в нього кепський вигляд.

— Я щойно розповів йому про справжню мету нашого проекту, — сказав Твісел. — Боюсь, після цього будь-кому стане погано.

— О всемогутній Часе! Ви маєте рацію. Минуло вже кілька тижнів, відколи я дізнався про це, а ще й досі не прийду до тями.

Він засміявся нервовим, майже істеричним смішком.

— Ніяк не збагну своєю твердолобою головою, що в цій виставі я граю головну роль. Я... я навіть трохи боюся.

— Я не виню тебе за це.

— А ще, знаєте, шлунок підводить. Він — найнещасливіша частина мого організму.

— Не хвилюйся, — сказав Твісел. — Це цілком природно й швидко минеться. Вже наближається час від'їзду, а тобі ще треба одержати деякі додаткові інструкції. До того ж ти ще як слід не оглянув капсули, якою тобі доведеться скористатися.

Протягом двох останніх годин Харлан чув кожне їхнє слово, незалежно від того, бачив він їх чи ні. Він розумів, чому Твісел напучує Купера в такій дивній пишномовній манері. Куперові повідомлялися ті

подробиці, про які він повинен буде потім згадати в "Мемуарах Малансона".

(Замкнене коло. Замкнене коло! І не розімкнути, не розірвати його Харланові; він безсилий і не може, мов біблійний Самсон, повалити склепіння храму на голови своїх ворогів. Коло змикається невпинно й невблаганно).

— Звичайні капсули, — чув він Твіселів голос, — якщо можна так висловитися, відштовхуються і притягуються під дією Темпорального Поля. Рухаючись від Сторіччя А до Сторіччя Б в межах Вічності, вони живляться енергією і з відправного і з кінцевого пунктів.

А наша капсула має вийти за межі Вічності і необхідну енергію зможе одержати тільки у вихідному пункті, оскільки в пункті призначення такої енергії немає. Вона тільки відштовхнеться, але не притягуватиметься. Через те споживання нею енергії у відправному пункті зростає в десятки разів. І нам довелося прокласти вздовж капсульної шахти спеціальні енергопроводи, щоб відбирати енергію потрібної концентрації від Нової Зірки.

Ця спеціальна капсула, її пульт управління, система живлення являє собою змішану конструкцію. Десятки біороків ми прочісували минулі Реальності в пошуках спеціальних сплавів і спеціальної технології. Ключ до розв'язання проблеми ми знайшли в тринадцятій Реальності 222-го Сторіччя. Там було створено Темпоральний штовхач, без якого таку капсулу ми просто не змогли б побудувати.

Останню фразу Твісел вимовив особливо виразно.

(Запам'ятай, Купере, подумав Харлан, запам'ятай тринадцяту Реальність 222-го Сторіччя для того, щоб занотувати в "Мемуарах Малансона", для того, щоб Вічні знали, де шукати, для того, щоб могли

тобі сказати про це, для того, щоб ти міг занотувати... Знову й знову замикається коло...).

— Певна річ, ми ще не посилали цієї капсули за нижню межу Вічності, — провадив далі Твісел, — але всередині Вічності випробовували її багато разів. А тому переконані в успіхові.

— А хіба може бути інакше? — запитав Купер. — Тобто я хотів сказати, що я вже потрапляв туди, бо інакше Малансон не зміг би створити Поля, а він його створив.

— Певна річ, — сказав Твісел. — Ти опинишся в безпечній лісистій місцевості, в малозаселеному південно-західному районі Сполучених Штатів Амелики.

— Америки, — поправив його Купер.

— Хай буде Америки. Це двадцять четверте Сторіччя, а якщо точніше, 23,17. Гадаю, ми можемо навіть назвати рік — 2317-й. Капсула, як бачиш, велика, може, набагато більша, ніж потрібно для тебе. Зараз її завантажать харчами, водою, засобами захисту і всім необхідним для життя. Ти одержиш докладні інструкції, які, звичайно, будуть зрозумілі тільки тобі. Хочу наголосити, що виконувати завдання слід дуже обачно; жоден з місцевих жителів не повинен помітити тебе раніше, ніж ти будеш до цього готовий. Ти матимеш спеціальну землерийну машину, з допомогою якої зможеш викопати в горах глибоку печеру. До неї ти повинен швидко перенести всі речі із капсули. Вони будуть спаковані так, що ти легко це зробиш.

(Повторюйте! Повторюйте йому ще і ще раз, думав Харлан. Все це він уже неодноразово чув, але треба повторити те, що має увійти до мемуарів. Знову й знову по колу...).

— На розвантаження тобі дається п'ятнадцять хвилин, — пояснював Твісел, — після чого капсула автоматично повернеться у відправний пункт разом з усіма інструментами й приладами, які випереджають технологію двадцять четвертого Сторіччя.

— Капсула повинна повернутися негайно? — запитав Купер.

— Негайне повернення збільшує шанси на успіх, — відповів Твісел.

(Капсула повинна вернутися через п'ятнадцять хвилин, думав Харлан, бо минулого разу вона повернулася через п'ятнадцять хвилин. Все йде по колу...).

— Ми не могли ризикувати підробляти їхні гроші або чеки, — в голосі Твісела почулися поквапливі нотки. — Тобі видадуть золото у вигляді невеличких самородків. Як вони потрапили до твоїх рук — ти при потребі пояснюватимеш у відповідності з інструкціями. Ти будеш зодягнений так, як зодягаються місцеві жителі, принаймні твоє вбрання на перший випадок мало чим відрізнятиметься від їхнього.

— Зрозуміло, — сказав Купер.

— А тепер запам'ятай. Будь обачним. Не поспішай. Якщо потрібно буде, вичікуй тижнями. Тобі треба духовно призвичаїтися до тієї епохи, вжитися в неї. Уроки Техніка Харлана — це добрий фундамент, але їх замало. Ти матимеш радіоприймач, виготовлений на технологічних засадах двадцять четвертого Сторіччя, який допоможе тобі йти в ногу з часом, бути в курсі подій, а головне — навчитися правильної вимови й інтонації. Зроби це якомога ретельніше. Я певен, що Технік Харлан чудово володіє англійською, але ніщо не замінить вивчення мови безпосередньо на місці.

— А що, коли я потраплю не туди, куди слід? — запитав Купер. — Тобто не в 23,17?

— Треба все ретельно перевірити. Але все буде гаразд. Все буде так, як задумано.

(Все буде гаразд, оскільки так уже було, подумав Харлан. Коло замикається...)

Очевидно, на Куперовім обличчі промайнула тінь сумніву, бо Твісел поквапливо додав:

— Координати ретельно вивірені. Я ще раніше хотів пояснити тобі наші методи, а зараз для цього слушна нагода. До речі, це допоможе і Харлану краще зрозуміти систему управління капсулою.

(Харлан різко обернувся від вікна й утупився в пульт управління. Крізь завісу відчаю зблиснув кволий промінчик надії. А що, коли...)

Твісел усе ще читав Куперові лекцію повчальним тоном шкільного учителя, і Харлан краєм вуха прислуховувався до його слів.

— Неважко зрозуміти, — пояснював Твісел, — що основна наша проблема полягала в тому, щоб визначити, як далеко в Первісну епоху можна послати об'єкт, давши йому енергетичний поштовх. Найпростіше було послати в минуле капсулу з людиною, яка б вимірювала рівень втраченої енергії. З допомогою астрономічних спостережень або одержуючи інформацію з радіопередач, ця людина щоразу визначала б, у яке Сторіччя вона потрапила, з точністю до сотих часток. Однак такий процес був би надто повільний, ще й небезпечний, оскільки нашого посланця могли б помітити місцеві жителі, що обернулося б катастрофічними наслідками для всього проекту.

А тому замість людини ми послали в минуле певну масу радіоактивного ізотопу, ніобію-94, який, випромінюючи бета-частки, перетворюється на стійкий ізотоп, молібден-94. Період напіврозпаду ніобію-94 становить майже точно п'ятсот Сторіч. Початкова стадія

радіоактивного випромінювання нам відома. Поступово інтенсивність випромінювання зменшується відповідно до відомих законів і, певна річ, може бути виміряна надзвичайно точно.

Коли капсула потрапляє в призначене Сторіччя Первісної епохи, ампула з ізотопом вистрілюється у гірський схил і капсула повертається назад у Вічність. У ту саму мить біочасу, коли ампула вистрілює, вона з'являється в усіх майбутніх Часах, відповідно постарівши. В 575-му Сторіччі (фактичного Часу, а не Вічності) на місце пострілу виходить Технік, знаходить ампулу з допомогою приладів, чутливих до радіоактивного випромінювання, і забирає її.

Вимірявши рівень радіації, можна визначити, скільки часу пролежала ампула на гірському схилі, а відповідно, з точністю до двох десяткових знаків дізнатися, в яке Сторіччя потрапила наша капсула. Отже, пославши в минуле з різною силою енергетичного поштовху десятки ампул, ми побудували градуйовану криву. Потім цю криву ми перевірили, посилаючи ампули вже не в Первісну епоху, а в ранні Сторіччя Вічності, де можна було провадити прямі спостереження.

Певна річ, були й невдачі. Кілька перших ампул загубилися, оскільки ми не врахували геологічних змін, що відбулися між останніми Сторіччями Первісної епохи і 575-м. Не були знайдені в 575-му й ще три ампули, випущені пізніше. Очевидно, не зовсім чітко спрацював катапультуючий механізм й увігнав ампулу надто глибоко. Ми припинили наші досліди тільки тоді, коли рівень радіації у тій місцевості перевершив усі допустимі норми й ми почали побоюватися, що хтось із місцевих жителів помітить це й зацікавиться, звідки там взялися радіоактивні відходи. Зрештою, ми досягли своєї мети і тепер упевнені, що можемо послати людину в будь-яке Сторіччя Первісної епохи з точністю до сотої частки. Ти все зрозумів, Купере?

— Цілком, Обчислювачу Твіселе, — відповів Купер. — Я вже бачив ту градуйовану криву, але не розумів, для чого вона. Тепер мені все ясно.

Харлана ще дужче зацікавила їхня розмова. Він подивився на шкалу часометра. Сяйлива порцелянова дуга на металі була поділена рисочками на Сторіччя, Децисторіччя і Сантисторіччя. Порцелянові поділки виразно проступали на сріблястому металі. Цифри були надто дрібні, однак, нагнувшись, Харлан побачив, що на шкалі позначено Сторіччя від 17-го до 27-го. Тоненька, мов волосок, стрілка стояла на позначці 23,17. Харланові вже доводилося зустрічатися із схожими на цей часометрами, і він звичним рухом натис на пусковий важіль. Важіль не піддавався. Стрілка застигла на місці.

Харлан аж здригнувся з несподіванки, коли пролунав голос Твісела.

— Техніку Харлан!

— Слухаю, Обчислювачу, — гукнув він у відповідь, та одразу згадав, що Твісел його не чує. Харлан підійшов до вікна й кивнув головою.

Немов прочитавши його думки, Твісел сказав:

— Часометр встановлено так, щоб послати капсулу в 23,17. Нічого не треба поправляти. Єдине твоє завдання — в призначену мить біочасу ввімкнути контакт подачі енергії. Праворуч від часометра є хронометр. Кивни, коли побачиш.

Харлан кивнув головою.

— Його стрілка рухатиметься назад до нуля. На мінус п'ятнадцятій секунді увімкни контакт. Усе дуже просто. Ти мене зрозумів?

Харлан знову кивнув.

— Особливої точності не вимагається, — пояснював Твісел. — Ти можеш увімкнути контакт на мінус чотирнадцятій чи мінус тринадцятій або навіть на мінус п'ятій секунді, але, будь ласка, все-таки постарайся

увімкнути його не пізніше мінус десяти секунд. Так буде безпечніше. Як тільки ти ввімкнеш контакт, решту довершить синхронізаційний силовий механізм, який точно в нульову мить дасть капсулі потужний енергетичний поштовх. Зрозумів?

Харлан ще раз кивнув головою. Він зрозумів навіть більше, ніж сказав Твісел. Якщо він не увімкне контакт на мінус десятій секунді, то це зроблять і без нього.

"Обійдемося без сторонньої допомоги", — похмуро подумав Харлан.

— Залишається тридцять біохвилин, — повідомив Твісел. — Ми з Купером підемо перевіримо його спорядження.

Вони пішли. Двері за ними зачинилися, і Харлан зостався наодинці з пультом, Часом (стрілка хронометра вже почала рухатися до нуля) і твердим наміром довести задумане до кінця.

Харлан одвернувся від вікна. Сягнувши рукою в кишеню, він дістав випромінювач. Рука його легенько тремтіла.

"Самсон руйнує храм", — знову зблиснула думка.

Відтак у якомусь куточку його мозку з'явилася друга: "Хто з Вічних коли-небудь що чув про Самсона? Хто з них знає, як він помер?"

До пуску залишалося всього двадцять п'ять хвилин. Харлан не знав, скільки часу триватиме задумана ним операція. Не був він певний, чи взагалі вдасться ця затія.

Але хіба в нього є вибір? Відгвинчуючи вологими пальцями наконечник випромінювача, він мало не випустив його з рук.

Він працював швидко, весь поринувши в роботу. Його зовсім не бентежило, що й сам він може перейти в небуття.

О мінус першій хвилині Харлан уже стояв за пультом.

"Може, це остання хвилина життя", — якось спокійно подумав він.

Харлан нічого не помічав довкола себе, крім зворотного руху червоної стрілки, яка невпинно відлічувала секунди.

Мінус тридцять секунд.

"Боляче не буде. Адже це не смерть", — промайнула думка.

Він намагався думати тільки про Нойс.

Мінус п'ятнадцять секунд.

Нойс!

Ліва рука потяглася до кнопки. Не треба поспішати!

Мінус дванадцять секунд.

Контакт!

Запрацювала автоматика. Старт відбудеться нульової миті. Харланові залишилося зробити лише один рух.

Рух Самсона, що руйнує храм.

Права рука почала підійматися. Він намагався не дивитися на неї.

Мінус п'ять секунд.

Нойс!

Права рука... Нуль!.. зробила різкий рух. Він навіть не глянув на неї.

Невже це небуття?

Ні, поки що ні. Він живий.

Не зрушивши з місця, Харлан глянув у вікно. Час минав, але він цього не помічав.

Зала була порожня. На місці величезної капсули, яка займала майже весь її простір, зяяла порожнеча. Потужні металеві конструкції опор сиротливо здіймалися в повітря.

І тільки Твісел, що здавався дивним крихітним гномиком у цій величезній залі, схожій тепер на зачаровану печеру, метушливо рухався туди й сюди.

Якусь хвилю Харлан стежив за ним байдужим поглядом, а тоді відвернувся.

Несподівано й зовсім безгучно капсула знову з'явилася на тому самому місці. Її перехід крізь тонку невидиму грань, що відділяла майбутню мить від минулої, не сколихнув у повітрі жодної порошинки.

Твісел зник з Харланових очей за озією капсули, та за мить знову виринув з-за неї. Він біг до пультової рубки.

Швидким рухом Твісел увімкнув механізм, що відчиняв двері пультової, й увірвався всередину, збуджено вигукнувши:

— Збулося! Збулося! Ми замкнули коло!

Йому аж сперло віддих, і він не зміг більше нічого сказати.

Харлан мовчав.

Твісел підійшов до вікна й уперся долонями в скло. Харлан помітив, як тремтять його руки, вкриті старечими плямами. Здавалося, Харланів мозок був неспроможний відокремлювати важливе від неістотного й тільки тупо вихоплював з навколишньої дійсності окремі, випадкові деталі.

"Яке це все має значення?" — втомлено подумав він. І що взагалі тепер має значення?

Твісел озвався знову. Його слова долинали до Харлана немов іздалеку.

— Тепер можу признатися тобі, що я здорово хвилювався, хоч і не подавав знаку. Сеннор свого часу любив повторювати, що з усього цього нічого не вийде. Мовляв, обов'язково щось станеться непередбачене і все піде шкереберть... Що?

Він різко обернувся, почувши, як Харлан щось похмуро пробуркотів.

Харлан заперечливо похитав головою і здавлено промовив:

— Нічого.

Твісел не став допитуватися, а, відвернувшись до вікна, вів далі. Було незрозуміло, чи він звертається до Харлана чи говорить в повітря. Здавалося, йому просто хочеться вибалакатися за всі свої роки тривог і хвилювань.

— Сеннор — непоправний скептик. Скільки доводилося сперечатися з ним, переконувати його! Ми наводили йому математичні положення, посилалися на дані, одержані багатьма поколіннями дослідників за весь біочас існування Вічності. Він відмітав усі наші доводи й виставляв проти них так званий парадокс людини, яка зустрічає саму себе. Та ти ж чув, як він говорив про парадокс. Це його улюблена тема.

"Не можна знати свого майбутнього", — казав Сеннор. Але, наприклад, я, Твісел, знав, що хоча буду дуже старий, але доживу до тієї миті, коли Купер вирушить у свою подорож у минуле за межі Вічності. Я знаю й інші подробиці свого майбутнього, знаю, що я муситиму зробити.

"Це неможливо, — наполягав на своєму Сеннор. — Знання майбутнього обов'язково змінить Реальність, навіть коли це означатиме, що коло ніколи не замкнеться і Вічність не буде створено".

Чому він так вважав, мені невідомо. Може, він щиро вірив у свої слова, може, то була своєрідна інтелектуальна гра, а може, йому просто хотілося подратувати нас своїми непопулярними поглядами. В усякому разі, справи з проектом посувалися вперед і дещо із написаного в мемуарах почало здійснюватися. Наприклад, ми знайшли Купера саме в тому Сторіччі і в тій Реальності, які були зазначені в мемуарах. Уже самий цей факт ущент розбивав теорію Сеннора, але він не журився. Якраз тоді в нього з'явилося вже нове захоплення.

Твісел тихо засміявся, не помічаючи, що сигарета вже догоріла майже до пальців.

— І все-таки в мене було неспокійно на душі. Адже й справді щось могло трапитися непередбачене. Реальність, у якій було створено Вічність, могла змінитися, щоб запобігти, як висловлювався Сеннор, "парадоксові". І тоді, в цій новій Реальності, вже не було б Вічності, вона перестала б існувати. Іноді в нічній темряві, коли мене мучило безсоння,

мені починало здаватися, що й справді так і буде. І тепер, коли все вже позаду, я можу посміятися з себе, старого дурня.

— Обчислювач Сеннор мав рацію, — тихо промовив Харлан.

Твісел різко обернувся.

— Що ти сказав?!

— Проект провалився. Коло не замкнене.

В голові у Харлана почало прояснюватися.

— Що ти верзеш? — Старечі Твіселові руки з несподіваною силою вп'ялися Харлану в плечі. — Ти занедужав, мій хлопчику. Перевтомився.

— Ні, я не хворий. Мені все остогидло. Ви. Я. Але я не хворий. Ось часометр. Подивіться самі.

— Часометр?

Тоненька стрілка приладу зупинилася в правому кутку шкали біля поділки 27-го Сторіччя.

— Що тут сталося?

Радісний вираз умить зійшов із Твіселового обличчя. Натомість проступив страх.

Харлан уже цілком опанував себе.

— Я розплавив запобіжний механізм і вивільнив важіль управління.

— Як тобі це вдалося?

— У мене був випромінювач. Я розібрав його, видобув з нього мікрореактор, що правив там за джерело живлення, і скористався ним як автогенним різаком. Його вистачило на один спалах, та цього було досить. Ось що від нього залишилося.

Харлан пхнув ногою купку металевих уламків, що валялися у кутку.

Твісел і досі не міг повірити в те, що сталося.

— У двадцять сьоме? Ти хочеш сказати, що Купер потрапив у двадцять сьоме Сторіччя?

— Я не знаю, куди він потрапив, — байдужим тоном відповів Харлан. — Спочатку я перевів важіль униз, далеко за двадцять четверте. Не знаю куди. Я не подивився. Потім переставив трохи назад і також не подивився.

Твісел із жахом утупився в Харлана. Його обличчя зблідло й прибрало нездорового землистого відтінку, губи тремтіли.

— Уявлення не маю, де зараз Купер, — вів далі Харлан. — Він загубився у Первісних Сторіччях. Коло розірвано. Розплавивши запобіжник, я думав, що все скінчиться в нульову мить. Але це несерйозно. Доведеться чекати. Настане така мить у біочасі, коли Купер зрозуміє, що потрапив не в те Сторіччя, коли він зробить щось таке, що суперечитиме мемуарам, коли він...

Харлан урвав фразу й засміявся хрипким силуваним сміхом.

— А хіба не однаково? Все це тільки відстрочка, поки Купер остаточно розірве коло, здійснивши якусь непоправну помилку. І вже не зупиниш його. Хвилини, години, дні. Хіба не однаково? Коли відстрочка

закінчиться, Вічність припинить своє існування. Ви чуєте мене? Це буде кінець Вічності.

Розділ 14

ДАВНІЙ ЗЛОЧИН

— Навіщо? Навіщо ти це зробив? Що тебе штовхнуло на цей вчинок?

Твісел безпорадно перевів погляд зі шкали на Харлана; безвихідь і розгубленість, що пролунали в голосі, немов у дзеркалі, відбилися в його очах.

Харлан підвів голову й промовив тільки одне слово:

— Нойс!

— Жінка, яку ти забрав у Вічність? — запитав Твісел.

Харлан гірко всміхнувся й змовчав.

— Але до чого тут вона? — дивувався Твісел. — О всемогутній Часе, я не розумію тебе, мій хлопчику.

— А що тут розуміти? — спалахнув Харлан. — Не прикидайтесь дурнем! Так, була в мене жінка. Ми обоє були щасливі. Ми нікому не заважали. А тепер її викреслили з нової Реальності. Вона не існує. А вам байдуже, ви таке можете зробити з кожним.

Твісел марне намагався вставити слово.

— Адже у Вічності свої закони, скажете ви, — гнівно кричав Харлан. — О, знаю ці закони! Любовні зв'язки вимагають дозволу; любовні зв'язки

вимагають точного розрахунку; любовні зв'язки мають бути узаконені; любовні зв'язки — річ ризикована. Що ви задумали зробити з Нойс по завершенні проекту? Посадити в приречену на катастрофу ракету? Чи виділити їй тепленьке місце спільної коханки знатних Обчислювачів? Не вийде! Тепер вашим планам каюк!

Сповнений відчаю, він закінчив свою тираду, і Твісел квапливо підійшов до відеофону. Очевидно, передавач уже ввімкнули.

— Говорить Твісел. Вхід у приміщення суворо заборонено, — сказав він беззаперечним тоном. — Усім без винятку. Вам зрозуміло? Тоді виконуйте! Мій наказ стосується і членів Ради Часів. Їх — насамперед.

Він знову повернувся до Харлана й задумливо сказав:

— Вони виконають мій наказ, оскільки я найстаріший член Ради, а ще тому, що мене вважають диваком. Я для них — такий собі химерний чудакуватий дідуган, і вони не перечать мені.

На якусь хвилю він замовк, поринувши в роздуми. Тоді підвів голову й пильно подивився на Харлана.

— І ти вважаєш мене диваком?

У цю мить Твісел був схожий на маленьку зморщену мавпочку.

"О всемогутній Часе, таж він і справді не при повному розумі! — подумав Харлан. — Він збожеволів від потрясіння".

Приголомшений думкою, що залишився наодинці з божевільним, Харлан мимоволі відсахнувся назад. Та одразу опам'ятався. Якщо Твісел і божевільний, то не треба забувати, що він немічний дід, а до того ж незабаром настане край навіть і божевіллю.

Незабаром? А чому не одразу? Чому відстрочено кінець Вічності?

— Ти не відповів мені, — тихим, скрадливим голосом сказав Твісел. У нього в руці не було звичної сигарети і, здавалось, він не збирався діставати її. — Невже і ти вважаєш, що я дивак? Мабуть, так. Бо коли б ти вважав мене своїм другом, а не химерним, дивакуватим дідом, то поділився б зі мною своїми сумнівами. І не було б цієї дикої вихватки.

Харлан спохмурнів. Он що! Цей божевільний вважає, що схибнувся він, Харлан.

— Я при своєму розумі і зробив правильно, — сердито буркнув Харлан.

— Але ж я сказав тобі, що дівчині нічого не загрожує, — промовив Твісел.

— А я, немов останній дурень, повірив вам. Бо тільки дурень може повірити у справедливе ставлення Ради до Техніка.

— А хто тобі сказав, що про це знає Рада?

— Фінджі знав усе до подробиць, і він вибовкав.

— А як ти довідався?

— Вирвав у Фінджі зізнання під дулом випромінювача. Зброя зрівняла нас у званнях.

— Ти і це зробив тим самим випромінювачем? — Твісел показав на шкалу часометра, над якою нависали бульбашки плавленого металу.

— Атож.

— Та й наробив же він лиха, — сказав Твісел і вже різким тоном додав: — А знаєш, чому Фінджі переклав цю справу на Раду, замість того щоб самому розібратися в ній?

— Тому що він ненавидить мене і вирішив діяти напевно. Йому потрібна Нойс.

— Наївна ти людина, — сказав Твісел. — Якби йому була потрібна та дівчина, він легко оформив би свої взаємини. Не Технік став йому поперек дороги. Фінджі ненавидів мене!

Він так і не дістав сигарети, і його жовтий від тютюну палець, яким він на останньому реченні ткнув себе в груди, здавався до непристойності голим.

— Вас?

— Є така штука, мій хлопчику, як політика Ради. Не кожного Обчислювача призначають членом Ради. А Фінджі з усіх сил домагався цієї посади. Він честолюбний до краю. Але я перекрив йому дорогу, бо вважаю його емоційно неврівноваженим. О Часе! Я тільки тепер до кінця зрозумів, як я мав тоді слушність... Послухай, мій хлопчику, він знав, що ти користуєшся в мене особливою прихильністю. Він бачив, як із рядового Спостерігача я зробив тебе першорядним Техніком. Він бачив, як ти ревно виконував мої завдання. Чи була в нього краща нагода, щоб помститися мені? Якби йому вдалося довести вину мого улюбленого Техніка в страшному злочині проти Вічності, то це одразу позначилося б і на мені. Я мусив би подати у відставку, і хто тоді, на твою думку, посів би моє місце?

Він підніс руку до губів, але, помітивши, що сигарети немає, утупився в простір між великим і вказівним пальцями невидющим поглядом.

"Не такий він спокійний, як удає із себе, — подумав Харлан. — Тут не до спокою. Та для чого розводити теревені, верзти казна-що, коли наближається кінець Вічності? — І знову обпекла думка: — Але чому ж Вічність досі існує? Чому досі не настав їй кінець?"

— Коли я нещодавно відпустив тебе до Фінджі, — провадив далі Твісел, — у мене вже тоді було передчуття небезпеки. Одначе в "Мемуарах Малансона" зазначалося, що ти був відсутній цілий місяць, а іншої нагоди, щоб влаштувати твою відсутність, не випало. На щастя, Фінджі перестарався.

— В чому? — втомлено запитав Харлан. Йому вже до всього було байдуже, проте Твісел говорив і говорив безупинно, і легше було брати участь в розмові, ніж намагатися не слухати його.

— Фінджі назвав своє донесення "Про непрофесійну поведінку Техніка Ендрю Харлана". Як бачиш, він удавав із себе істинного Вічного, який спокійно і незворушно виконує свій обов'язок. Хай, мовляв, Рада обурюється і робить висновки. На щастя, він і не здогадувався про твоє справжнє значення. Він і гадки не мав, що будь-яке донесення, що стосується тебе, негайно буде передано мені.

— Чому ж ви не сказали мені про це?

— А як я міг? Я не хотів тебе хвилювати у вирішальний момент завершення проекту. Я дав тобі можливість самому прийти до мене зі своїми проблемами.

Дав можливість? Харлан недовірливо скривив рота, але одразу пригадав утомлене обличчя Твісела на екрані відеофону, пригадав, як Обчислювач запитував, чи не хоче він щось сказати йому. Це було вчора. Тільки-но вчора!

Харлан похитав головою і відвернувся.

— Я одразу зрозумів, — уже лагідніше сказав Твісел, — Що Фінджі зумисне підбиває тебе на... необачний вчинок.

Харлан глянув на Твісела.

— Ви знали?

— Ти здивований? Я давно знав, що Фінджі наступає мені на п'яти. Я вже старий, мій хлопчику, мені відомі ці штучки. Якщо Обчислювач викликає підозру, можна простежити за ним. Для цього існують спеціальні пристрої, вилучені з Часу, їх зараз не побачиш і в музеях. Серед них є такі, які відомі тільки членам Ради.

Харлан із гіркотою в душі подумав про часовий бар'єр у 100 000-му.

— Із донесення Фінджі та з інших джерел я одержав інформацію, на основі якої можна було легко визначити, як розвиватимуться події далі.

— А Фінджі підозрював, що ви за ним шпигуєте? — несподівано запитав Харлан.

— Можливо. Мене це не здивувало б.

Харланові пригадалися його перші дні роботи в 482-му, коли Твісел виявив до нього, молодого тоді Спостерігача, неабияке зацікавлення. Фінджі нічого не знав про проект Малансона, і те, що Твісел зацікавився Харланом, насторожило його. "Вам доводилося зустрічатись із Старшим Обчислювачем Твіселом?" — якось запитав він, і Харлан тепер виразно пригадав, що в голосі Фінджі тоді пролунало занепокоєння. Вже тоді Фінджі міг запідозрити, що Харлан — Твіселова нишпорка. Ось звідки почалася його ненависть!

— Якби ти сам прийшов тоді до мене... — вів далі Твісел.

— Прийти до вас? — вигукнув Харлан. — А як же Рада?

— З усіх членів Ради знав тільки я.

— І ви їм так нічого й не сказали? — Харланові закортіло поглузувати з Твісела.

— Не сказав.

Харлан відчув, що його лихоманить. Одяг душив його. Невже цьому кошмарові не буде кінця? Пусті, безглузді балачки! Для чого? Кому це потрібно?

Чому не настав кінець Вічності? Чому не настав бажаний спокій небуття? О всемогутній Часе, невже він помилився?!

— Ти мені не віриш? — запитав Твісел.

— А чому я повинен вам вірити? — вибухнув Харлан. — Чого всі члени підкомісії прийшли подивитися на мене? Учора, за сніданком? Що їх привело, як не донесення Фінджі? Їм було цікаво глянути на дивакуватого суб'єкта, який переступив закони Вічності, але розправу над яким доводилося відкласти на один день. Всього на один день, поки буде завершено проект. Вони прийшли порадіти чужому горю в чеканні завтрашнього дня.

— Ні, це не так, мій хлопчику. Їхнє бажання подивитися на тебе йшло від чисто людської цікавості. Члени Ради — насамперед люди. Вони не могли спостерігати за стартом капсули, оскільки в "Мемуарах Малансона" не сказано, що вони могли побачити. Ось через що вони так пасли тебе очима!

— Я вам не вірю.

— Але це правда.

— Невже? А чому ж тоді за сніданком член Ради Сеннор раптом заговорив про людину, яка зустрічає саму себе? Він, безперечно, знав про мої незаконні вилазки в 482-е і про те, що я там мало не зустрів самого себе. Він дражнив мене, хитромудро розважався моїм коштом, насміхався з мене.

— Сеннор? Тебе непокоїть Сеннор? — запитав Твісел. — Коли б ти тільки знав, який це нікчема! Родом він із 803-го, а це одна з небагатьох цивілізацій, яка спотворює людське тіло на догоду так званим естетичним вимогам часу. Сеннорові ще в юності вищипали всеньке волосся на тілі.

А знаєш, як таке впливає на людину? Мабуть, здогадуєшся. Потворність руйнує зв'язок людини з її предками й нащадками. Серед Вічних дуже мало вихованців із 803-го. Всього кілька чоловік. Сеннор — єдиний з них, кого обрали до Ради за всю історію існування Вічності.

Хіба ти не бачиш, як це відбилося на його вдачі? Либонь, ти розумієш, що означає непевність у завтрашньому дні? Однак ти, мабуть, і гадки не мав, що член Ради може почуватися непевно? Сеннорові не раз доводилося вислуховувати суперечки, під час яких лунали заклики ліквідувати його Реальність, знищити ті звичаї, через які він так різко вирізняється з-поміж нас. Якщо таке станеться, він залишиться мало не єдиною потворою, якою він є. А таке колись обов'язково станеться.

Він шукає втіхи у філософії. Задля морального відшкодування він неодмінно захищає у своїх розмовах найнепопулярніші, найнеприйнятніші погляди. Парадокс людини, яка зустрічає саму себе, — його улюблена тема. Я вже казав тобі, що він мав звичку провіщати невдачу проекту; тоді за сніданком він дражнив не тебе, а нас, членів Ради. Тебе його кпини зовсім не стосувалися. Аніскільки.

Твісел розпалювався дедалі більше. Він так захопився своїми розумуваннями, що, здавалося, забув, де він, забув про навислу над ним небезпеку й знову перетворився на добре знайомого Харланові метушливого карлика зі своєю незмінною жестикуляцією. Він навіть дістав сигарету із нарукавної кишеньки і вже збирався її припалити.

Та раптом Твісел, різко обернувшись, пильно подивився на Харлана, ніби тільки тепер збагнув справжнє значення останньої його фрази.

— Ти сказав, що мало не зустрів самого себе? Як це розуміти?

Харлан коротко розповів йому про свою пригоду.

— А хіба ви не знали про це?

— Ні.

На хвилю запала мертва тиша. Для розпаленого гарячкою Харлана вона була немов ковток води для спраглого.

— А що, коли ти справді зустрів самого себе?

— Не зовсім.

Твісел пропустив повз вуха його слова.

— Завжди є ймовірність випадкових відхилень. Та якщо взяти до уваги, що число Реальностей безконечне, то про детермінізм не може бути й мови. Припустімо, що в Реальності Малансона, в попередньому циклі...

— А хіба цикли повторюються нескінченно? — запитав Харлан. Виявляється, він ще був здатний дивуватися.

— А ти думав, тільки двічі? По-твоєму, двійка — магічне число? За скінченний проміжок біочасу може повторитися безмежна кількість циклів. Це все одно, що нескінченно водити олівцем по колу, окреслюючи при цьому скінченну площу. У попередньому циклі ти не зустрів самого себе. В теперішньому циклі, враховуючи принцип статистичної невизначеності, така зустріч можлива. При цьому Реальність мала змінитися так, щоб відвернути цю зустріч і вже в новій Реальності ти послав Купера не в двадцять четверте, а в...

— Навіщо ці розмови? — закричав Харлан. — Чого ви домагаєтеся від мене? Все вже закінчено. Все! Облиште мене! Дайте мені спокій!

— Я хочу, щоб ти зрозумів свою помилку. Я хочу, щоб ти усвідомив необачність свого вчинку.

— Я правильно зробив. А якщо й неправильно, то вже не поправиш.

— Але ще не пізно поправити. Вислухай мене. — Твісел перейшов на лагідний, підлесливий тон. — Тобі повернуть твою дівчину. Я обіцяв і тепер не відмовляюсь від своєї обіцянки. Вважай, що це моя особиста гарантія.

Харлан подивився на Твісела широко розплющеними очима.

— Надто пізно. Яка зараз користь із ваших обіцянок?

— Ні, не пізно. Ще можна все поправити. З твоєю допомогою ми можемо досягти успіху. Ти повинен мені допомогти. Ти повинен усвідомити свою помилку. Я весь час намагаюсь тобі розтлумачити це. Ти повинен захотіти анулювати зроблене.

Харлан облизав пересохлі губи. "Зовсім схибнувся старий, — подумав він. — Його мозок нездатний сприймати дійсність... чи... чи, може, й справді Рада знає щось таке, чого не знає решта? А чи знає? Невже

можна скасувати вирок Зміни Реальності? Невже можна зупинити Час або повернути його назад?"

— Але ж ви самі замкнули мене в пультовій рубці, де я, на вашу думку, був зовсім безпорадний, і тримали мене там, поки все закінчилося, — сказав Харлан.

— Бо ти сказав, що не ручаєшся за себе і в тебе не вистачить снаги довести справу до кінця.

— То була погроза.

— А я сприйняв твої слова буквально. Прости мені. Ти повинен мені допомогти.

Знову за своє. Твіселові потрібна його допомога. Хто з них збожеволів? Він? Твісел? І чи є якийсь сенс у божевіллі? Чи хоч у чому-небудь?

Раді потрібна його допомога. За цю допомогу вони ладні обіцяти золоті гори. Нойс, звання Обчислювача — чого тільки не наобіцяють! А що він насправді одержить, коли допоможе їм? Ні, вдруге вони вже його не обдурять.

— Ні! — рішуче відповів Харлан.

— Тобі повернуть Нойс!

— Хочете сказати, що Рада переступить закони Вічності, коли мине небезпека? Не вірю!

"До чого це все? — промайнула десь у куточку свідомості думка. — Хіба небезпека ще може минути?"

— Рада нічого не знає.

— Невже ви підете на порушення законів Вічності? Ви ж ідеальний Вічний. Як тільки мине небезпека, ви й далі підкорятиметеся законам Вічності. Ви просто не зможете жити інакше.

Твіселові щоки вкрилися червоними плямами. Зі старечого обличчя зійшов проникливий, владний вираз. Натомість пролягла дивна тінь смутку.

— Я дотримаю свого слова й порушу закон з тієї причини, про яку ти не маєш навіть уявлення, — сказав Твісел. — Я не знаю, скільки ще існуватиме Вічність. Може, години, а може, й місяці. Та коли вже я згаяв стільки часу, щоб навести тебе на розум, то й ще трохи згаю. Тільки вислухай мене. Згода?

Харлан зам'явся. Тоді, вирішивши, що йому вже до всього байдуже, втомлено промовив:

— Кажіть.

— Мені іноді трапляється чути, — почав Твісел, — що я з'явився на світ уже старим, що я набрався мудрості від Кібермозку, що я не розлучаюся з кишеньковим комп'ютером навіть тоді, коли сплю, що в мене електронний мозок, а в жилах тече комп'ютерне мастило з мікроскопічними просторово-часовими перфокартами замість кров'яних тілець.

Час від часу до мене доходять такі чутки, і, щиро кажучи, я навіть трохи пишаюсь цим. Може, десь у глибині душі я трішечки вірю їм. Звичайно, ти можеш думати, що я на старості з глузду з'їхав, однак подібні вигадки якоюсь мірою полегшують мені життя.

Тебе це дивує? Що я, Старший Обчислювач Лабан Твісел, найстаріший член Ради Часів, змушений шукати способів полегшити своє життя?

Може, тому я й курю. Ти не замислювався над цим? Повинна ж бути причина, як сам розумієш. Адже Вічні не курять, і переважна більшість Часів'ян також. А я сам замислювався часто. Мені іноді здається, що то бунт проти Вічності. Помста за нездійснені мрії.

Ні, зі мною все гаразд. Одна-дві сльозинки мені не зашкодять. Я кажу щиро, повір мені. Просто я давно не згадував про це. Неприємно було.

Як і в тебе, все почалося з жінки. У нас не просто випадковий збіг обставин. Коли вдуматися — така ситуація майже неминуча. Усі Вічні, що проміняли радощі сімейного життя на жменю перфострічок, ризикують заразитися цією інфекцією. Ось чому Вічність змушена приймати такі суворі закони. І, мабуть, через це Вічні всіляко примудряються обминати їх.

Я й досі не можу забути тієї жінки. Може, воно й нерозумно з мого боку. Та я більше нічого не можу пригадати про той біочас. Від моїх давніх колег залишилися тільки імена в архівних книгах; від Змін, які я розраховував (усіх, крім однієї) — тільки номери в банку пам'яті Кібермозку. А її пам'ятаю, як зараз. Очевидно, ти зрозумієш мене.

Я довго домагався дозволу на любовні взаємини, однак одержав його тільки тоді, коли став Молодшим Обчислювачем. Вона була родом з того самого 575-го Сторіччя. До одержання дозволу я, звичайно, і в очі її не бачив. Вона була розумна й навдивовижу лагідна. Її не можна було назвати вродливою або навіть гарненькою з лиця, але ж і я замолоду (а я був молодим — не вір міфам) не вирізнявся вродою. Ми чудово зійшлися вдачею, і якби я не був Вічним, то вважав би за щастя одружитися з нею. Я не раз їй повторював ці слова. Їй було приємно таке чути. І то була

правда. Не кожному Вічному, який міг обирати собі жінку тільки у відповідності з Розрахунком, так поталанило.

У тій Реальності їй судилося померти молодою, і жоден з її Аналогів не підходив для мене. Я сприйняв це по-філософському. Зрештою, її коротке життя і уможливило наші взаємини без шкоди для Реальності.

Соромно згадати, однак на початку я не дуже журився тим, що вона проживе недовго. Але то було тільки на самому початку.

Я відвідував її стільки, скільки дозволялося просторово-часовою інструкцією. Я дорожив кожною хвилиною нашого побачення, безсоромно нехтуючи роботу, забуваючи про їжу та сон. Для мене вона була наймиліша й найпривабливіша жінка в світі, і я покохав її. Мені важко це передати словами. В мене куций досвід у коханні, а знання, набуті під час Спостережень у Часі, мало чого варті. Та наскільки я розумію, я справді закохався.

Із простого задоволення тілесних потреб наші взаємини переросли у палке кохання. І тоді неминучість її смерті затьмарила моє щастя й нависла наді мною горем. Я розрахував її Життя. Я не звернувся до Розраховувачів. Я розрахував сам. Уявляю, який ти здивований. Так, то була моя провина, однак вона — ніщо проти того злочину, що я скоїв потім.

Так, так, я скоїв злочин. Я — Лабан Твісел, Старший Обчислювач.

Тричі наставали й минали такі моменти біочасу, коли прості мої дії могли врятувати її. Певна річ, я знав, що Зміни з особистих мотивів Рада не схвалить. І все ж я почував себе винуватцем її смерті.

Вона завагітніла. І тут я знову не вчинив так, як велів мій обов'язок. Розраховуючи її Життя, я взяв до уваги наші взаємини і знав, що ймовірність вагітності для неї дуже висока. Як ти, мабуть, знаєш, а може,

й не знаєш, любовні взаємини Вічних із Часів'янками іноді призводять до таких наслідків, незважаючи на запобіжні заходи. Все буває. Та оскільки Вічним забороняється мати дітей, то ми швидко й безболісно ліквідовуємо подібні наслідки. Для цього є багато способів.

Мій Розрахунок показував, що вона помре ще до пологів, і я змирився з такою долею. Вона так раділа, що стане матір'ю! Я просто не міг позбавити її цієї надії. Я тільки дивився на неї і силкувався всміхнутися, коли вона розповідала мені, яке то щастя відчувати в собі трепет нового життя.

А тоді сталося непередбачене. Вона народила передчасно...

Не дивно, що ти так на мене поглянув. У мене була дитина. Рідна дитина. Ніхто із Вічних не зможе таким похвалитися. То був тяжкий злочин, однак і він мало що означав порівняно з тим, що я скоїв пізніше.

Народження дитини було для мене несподіванкою. Я не був готовий до цього, не мав досвіду в житейських справах.

Охоплений панікою, я кинувся до Розраховувача й дізнався, що дитя житиме, що я проґавив малоймовірну "розвилину". Професійний Розраховувач одразу помітив би її. Я ж самовпевнено переоцінив свої сили й припустився помилки.

Що мені було робити?

Дитину вбити я не міг. Матері залишалося жити два тижні. Хай, думаю, вони проживуть відпущений їм термін разом. Два тижні — це небагато для щастя.

Як і передбачалося Розрахунком, вона померла. Через два тижні. Просторово-часова інструкція дозволяла мені побути з нею в останні хвилини її життя. Прибитий горем, я сидів біля неї і тримав на руках

нашого сина. Нестерпно важко було на душі ще й тому, що я вже цілий рік знав про наближення її смерті.

Я зберіг йому життя. Чому ти так скрикнув? Ти засуджуєш мене?

Звідки тобі знати, що означає тримати на руках маленьку часточку твого власного життя. Хоч у мене й електроніка замість серця і комп'ютерне мастило замість крові, однак я знаю, що це таке.

Я зберіг йому життя. Отже, вчинив ще один злочин. Я віддав його до дитячого притулку й часто провідував (у суворій хронологічній послідовності через певні проміжки біочасу), сплачуючи потрібні кошти на його утримання.

Так минуло два роки. Час від часу я перевіряв Розрахунок Життя свого сина (цим я також порушував закони Вічності) і щоразу з радістю переконувався, що шкідливі ефекти відсутні з точністю до 0,0001. Хлопчик навчився ходити і вимовляв уже кілька слів. Але ніхто не вчив його називати мене "татом". Я не знаю, що думали про мене Часів'яни, господарі того дитячого притулку. Але вони брали гроші й ні про що не розпитували.

Через два роки на розгляд Ради Часів було подано проект Зміни Реальності, яка крилом захоплювала і 575-е. Незадовго перед тим мене призначили Помічником Обчислювача й доручили очолити розробку проекту. Це була перша Зміна, яку розраховували під моїм керівництвом.

Я пишався цим, але трохи і побоювався. В існуючій Реальності мій син був незваним гостем. Навряд чи він міг мати Аналоги в новій Реальності. Думка про те, що йому доведеться перейти в небуття, доводила мене до божевілля.

Я розробив проект Зміни, який мені тоді здавався бездоганним. Адже то був мій перший проект. Проте я не встояв перед спокусою. Для мене

злочини вже увійшли в звичку, я став невиправним злочинцем. Заздалегідь упевнений у відповіді, я ще раз зробив Розрахунок Життя свого сина в новій Реальності.

Цілу добу я не їв і не спав. Я сидів у своєму кабінеті й, вибиваючись із сил, ще раз і ще раз перевіряв Розрахунок, марно дошукуючись помилки.

Однак помилки не було.

Наступного дня я не передав Раді Часів своїх рекомендацій щодо Зміни. Натомість я, користуючись методом приблизності (зрештою, Реальність мала існувати недовго), розробив для себе просторово-часову інструкцію і вийшов у Час у точці, що була віддалена в майбутнє від народження мого сина на тридцять з лишком років.

Йому було тридцять чотири роки, рівно стільки, скільки й мені. Я відрекомендувався, як далекий родич його матері. Про свого батька він нічого не знав, ніяких спогадів про мої відвідини дитячого притулку в його пам'яті не збереглося.

Мій син був інженер з аеронавтики. В 575-му Сторіччі існувало багато видів повітряних сполучень (так само, як і в теперішній Реальності). Я побачив, що він — щаслива людина, удачливий член суспільства. Він одружився з чарівною жінкою, яка кохала його, хоча дітей у них не було. В новій Реальності, де мій син не повинен був існувати, вона ніколи не вийде заміж. Усе це я знав давно. Я знав, що Реальність не постраждає, інакше я не зміг би залишити свого сина серед живих. Усе-таки я не був викінченим негідником.

Цілий день я провів разом із сином. Ми розмовляли з ним на різні нейтральні теми, чемно всміхалися, а коли минув відведений просторово-часовою інструкцією час, сухо попрощалися. Але, прикриваючись маскою байдужості, я жадібно вбирав кожен його жест, кожне його слово,

намагався назавжди зберегти в пам'яті цей останній день теперішньої Реальності, яка наступного дня (за біочасом) припинить своє існування.

Як мені хотілося заразом провідати й свою дружину, побувавши в тому періоді Часу, коли вона ще була жива, однак я не мав жодної вільної секунди. Та й чи вистачило б у мене мужності бодай хоч глянути на неї краєчком ока.

Повернувшись до Вічності, я знову перебув безсонну ніч, марне шукаючи виходу із цього жахливого становища. А вранці я передав Раді свої розрахунки з рекомендаціями, що стосувалися майбутньої Зміни Реальності.

Твісел стишив голос до шепоту і замовк. Умить згорбившись, він сидів нерухомо, уткнувшись поглядом в підлогу, й тільки зчеплені пальці рук повільно стискувались і розтискувались.

Не дочекавшись продовження розповіді, Харлан кашлянув. Йому стало шкода старого, шкода, незважаючи на злочини, про які він щойно почув.

— І це все? — запитав Харлан після паузи.

— Ні, далі — гірше... набагато гірше... У новій Реальності існував Аналог мого сина. Він з чотирирічного віку страждав паралічем ніг. Сорок два роки був прикутий хворобою до ліжка за обставин, які не дозволяли мені застосувати техніку регенерації нервів, відкриту в 900-му, чи бодай безболісно припинити його життя.

Та Реальність існує ще й досі. Мій син і тепер перебуває у тому періоді Сторіччя. І в цьому винен тільки я. То я розрахував Зміну і віддав наказ здійснити її. Я з допомогою Кібермозку відкрив для нього нове життя. Багато разів я порушував закони заради нього й заради його матері, однак мені завжди здаватиметься, що, виконавши цей свій останній

обов'язок у суворій відповідності з клятвою Вічного, я скоїв найтяжчий злочин у своєму житті.

Харлан мовчав, не знаходячи слів.

— Тепер ти розумієш, чому я взяв так близько до серця ваші з Нойс проблеми, чому хочу, щоб ви знову зустрілися й були щасливі. Вічності це не зашкодить, а для мене, може, стане спокутою.

І раптом Харлан повірив йому.

Він упав навколішки, стиснув голову кулаками і в страшенному відчаї почав повільно погойдуватися.

Немов біблійний Самсон, він зруйнував свій храм. Він міг урятувати Вічність — і погубив її, він міг знайти Нойс — і втратив її.

Розділ 15

ПОШУКИ В ПЕРВІСНИХ СТОРІЧЧЯХ

Твісел тряс Харлана за плечі, настійно окликаючи його.

— Харлане! Харлане! Заради Часу, не втрачай мужності. Харлан повільно вибирався із трясовини відчаю.

— Що ж нам тепер робити?

— Тільки не впадати в розпач. Не треба втрачати надії. Для початку вислухай мене. Не дивись на Вічність як Технік. Подивись на неї очима Обчислювача. Не так все просто, як здається. Коли ти здійснюєш якусь деформацію в Часі і цим викликаєш Зміну Реальності, то Зміна настає одразу. Чому це так?

— Бо ця деформація зробила Зміну неминучою, — невпевнено відповів Харлан.

— Хіба? Адже ти можеш повернутися назад і виправити деформацію. Можеш чи ні?

— Мабуть, можу. Мені ніколи не доводилося цього робити. Я навіть не чув про такі випадки.

— Цілком слушно. Оскільки ми не збираємося виправляти деформацію, Зміна відбувається згідно з нашими планами. А тут ми маємо зовсім протилежне. Ненавмисна деформація. Ти послав Купера не в те Сторіччя, а я маю твердий намір виправити цю деформацію і повернути Купера назад.

— Але як це зробити?

— Я ще не знаю. Таж повинен бути якийсь спосіб. Якби це було неможливо зробити, то деформація була б необоротна; Зміна відбулася б негайно. Однак поки що Зміна не настала. Ми й досі перебуваємо в Реальності "Мемуарів Малансона". А це означає, що деформація оборотна і буде виправлена.

— Що?

Харланові здалося, ніби він знову поринув у темну розбурхану безодню нічних кошмарів.

— Адже повинен бути спосіб замкнути коло в Часі, а ймовірність того, що нам пощастить його знайти, певно, дуже висока. Інакше наша Реальність уже зникла б. Поки існуватиме теперішня Реальність, ми можемо бути певні, що ця ймовірність залишається високою. Та якщо будь-коли я або ти приймемо неправильне рішення, якщо можливість

замкнути коло стане меншою за певну критичну величину, Вічність перестане існувати. Тобі зрозуміло?

Харлан не був упевнений, що йому все зрозуміло. А втім, він особливо й не намагався зрозуміти. Він поволі підвівся з колін і знеможено опустився в крісло.

— Гадаєте, ми можемо повернути Купера назад?..

— І послати його в потрібне Сторіччя. Так, можемо. Захопимо його в ту мить, коли він виходитиме з капсули, і він потрапить в двадцять четверте вже старшим на кілька біогодин, у гіршому разі, на кілька біоднів. Певна річ, це також буде деформація, але, безперечно, незначна. Реальність похитнеться, але не загине.

— А як ми знайдемо його?

— Ми знаємо, що це можливо, інакше Вічність уже перестала б існувати. А що стосується того, як це зробити, то саме для цього я й намагаюся залучити тебе на свій бік, саме для цього мені і потрібна твоя допомога. Адже ти фахівець із Первісної історії. От і скажи, що нам робити?

— Не можу, — простогнав Харлан.

— Ні, можеш, — наполягав Твісел.

Несподівано голос його зазвучав упевнено, в ньому вже не відчувалося ні втоми, ні прожитих років. Очі загорілися передчуттям майбутньої битви, і він розмахував запаленою сигаретою, немов списом. Навіть для Харлана, почуття якого притупилися від пережитого потрясіння, було очевидно, що Твісела опанував азарт боротьби.

— Спробуємо відновити події, — сказав Твісел. — Ось пульт управління. Ти стоїш біля нього й чекаєш сигналу. Звучить сигнал. Ти вмикаєш контакт і водночас переводиш важіль униз. На яке Сторіччя?

— Не знаю. Я вже казав вам: не знаю!

— Сам ти, може, й не знаєш. Однак м'язи твої повинні пам'ятати. Стань сюди, до пульта, і візьмися за важіль. І себе візьми в руки, мій хлопчику. Тримай важіль. Ти чекаєш сигналу. Ти ненавидиш мене, ненавидиш Раду, ненавидиш Вічність. Твоє серце крається від туги за Нойс. Спробуй повернутися в ту мить. Спробуй відчути те, що ти відчував тоді. А тепер я пущу хронометр. Я даю тобі одну хвилину, щоб ти зміг пригадати свої почуття, увійти в образ. Тоді, у нульову мить, рвони за важіль так, як ти зробив того разу. І забери руку. Не повертай важеля назад. Готово?

— Мені здається, що я не зможу.

— Йому здається!.. О всемогутній Часе, та в тебе ж немає вибору! Чи, може, ти знаєш інший спосіб повернути свою дівчину?

Вибору й справді не було. Зусиллям волі Харлан змусив себе підійти до пульта, і, як тільки він це зробив, недавні почуття знову заполонили його. Йому не довелося штучно викликати їх. Вони самі наринули на нього, досить було взятися за важіль. Червона стрілка хронометра рушила по циферблату.

"Може, це остання хвилина життя?" — машинально подумав він.

Мінус тридцять секунд.

"Боляче не буде, — промайнула гадка. — Це ще не смерть".

Він намагався думати тільки про Нойс.

Мінус п'ятнадцять секунд.

"Нойс!"

Ліва рука потяглася до кнопки контакту.

Мінус дванадцять секунд.

Контакт!

Почала підніматися права рука.

Мінус п'ять секунд.

"Нойс!"

Права рука... Нуль... конвульсійним рухом потягла важіль на себе.

Важко дихаючи, Харлан відскочив убік.

Твісел підійшов ближче до приладу і став вдивлятися в шкалу.

— Двадцяте Сторіччя, — сказав він, — а точніше, дев'ятнадцять цілих і тридцять вісім сотих.

— Не знаю, — здушеним голосом відповів Харлан. — Я намагався відчувати те саме, що й тоді, але цього разу було трохи не так. Я знав, що я роблю, і в цьому вся різниця.

— Розумію, — сказав Твісел. — Може, наш експеримент і не цілком удався. Вважаймо його наслідки приблизними.

Він на мить замовк, роблячи подумки якісь розрахунки, і вже почав було діставати кишеньковий комп'ютер, та передумав і засунув його назад.

— Побий їх Час ці десяткові дроби! Припустімо, що ймовірність того, що ти заслав його в другу чверть двадцятого Сторіччя, дорівнює 0,99. Скажімо, куди-небудь між 19,25 і 19,50. Згоден?

— Не знаю.

— Ну, тоді слухай мене. Якщо я твердо вирішу провадити пошуки тільки в цьому відрізку первісної епохи, виключивши решту, і якщо це рішення виявиться хибним, то ми втратимо останній шанс замкнути коло в Часі, й Вічність зникне. Це рішення само по собі вже буде критичною точкою, Мінімальною Необхідною Зміною, МНЗ, яка призведе до Зміни Реальності. А тепер я вирішую. Вирішую твердо й безповоротно...

Харлан обережно огледівся довкола, ніби Реальність раптом зробилася така крихка, що могла розсипатися від одного поруху голови.

— Я цілком певний в існуванні Вічності, — сказав він.

Твісел так заразив Харлана своїм спокоєм, що той вимовив останню фразу твердим, упевненим голосом. Принаймні йому так здалося.

— Отже, Вічність іще існує, — сухим, діловим тоном промовив Твісел, — а це означає, що моє рішення правильне. Тепер нам тут нічого робити. Я пропоную перейти до мого кабінету, а сюди пустимо членів підкомісії Ради. Хай собі ходять по залі, якщо їм захочеться. Поки вони тут ходитимуть, проект успішно завершиться. А якщо він провалиться, вони ніколи про це не дізнаються. І ми також.

Твісел уважно оглянув з усіх боків свою сигарету й сказав:

— Насамперед слід з'ясувати одне питання: що робитиме Купер, коли дізнається, що він потрапив не в те Сторіччя?

— Я не знаю.

— Ясно одне: він розумний, кмітливий хлопець з добре розвиненою уявою. Як ти гадаєш?

— Певна річ. Адже він Малансон.

— Саме так. Купер одразу поцікавиться, куди він потрапив.

— Одне з останніх його запитань було: "А що, коли я потраплю не в те Сторіччя?" Пам'ятаєш?

— Ну й що з того? — Харлан не міг второпати, куди хилить Твісел.

— Отже, внутрішньо він підготовлений до можливої помилки. Він почне активно діяти. Намагатиметься зв'язатися з нами, навести нас на свої сліди. Не забувай, що частину свого життя він був Вічним. Це дуже важлива обставина.

Твісел випустив кільце диму, розбив його пальцем і задивився, як звиваються сині вихорці.

— Його увагу може привернути ідея зв'язку крізь Сторіччя. Купер навряд чи змириться з думкою, що він безнадійно загубився в Часі. Адже він знає, що ми розшукуватимемо його.

— Але як він зв'яжеться з нами із двадцятого Сторіччя без капсули? — запитав Харлан.

— Не з нами, а з тобою, Техніку, з тобою. Вживай однину в даному разі. Ти наш головний фахівець з Первісних Часів. Ти вчив Купера. Він сподіватиметься, що тільки ти зможеш натрапити на його сліди.

— Які сліди, Обчислювачу?

Твісел глянув на Харлана. На його старечому проникливому обличчі ще дужче проступили зморшки.

— Із самого початку ми мали намір залишити Купера в Первісній епосі. Він не захищений оболонкою у вигляді Поля біочасу. Все його життя ніби вплетене у тканину Часу, і це триватиме доти, поки ми не виправимо деформації. Так само вплетені в тканину Часу й предмети, знаки або повідомлення, які він міг залишити для нас. Напевне, ви користувалися якимись джерелами, поки вивчали двадцяте Сторіччя? Документами, архівними матеріалами, плівками, довідниками, одне слово, — першоджерелами, датованими тим Сторіччям?

— Певна річ.

— І він вивчав їх разом з тобою?

— Авжеж.

— А чи не було серед них якихось особливих довідкових матеріалів, якими ти найчастіше користувався під час занять? Я маю на увазі матеріали, серед яких Купер міг би вмістити повідомлення про себе, сподіваючись, що ти легко знайдеш це повідомлення?

— Тепер я розумію, куди ви хилите, — сказав Харлан і замислився.

— Ну й що ти скажеш? — нетерпляче запитав Твісел.

— Моя колекція журналів — у цьому я майже певен. Журнали були особливо популярні на початку двадцятого Сторіччя. Я маю майже повний комплект одного з них, починаючи з першої половини двадцятого і по двадцять друге Сторіччя.

— Чудово. А тепер подумай, у який спосіб Купер може вмістити в журналі повідомлення про себе? Не забувай, йому відомо, що ти читаєш згаданий журнал і добре знайомий з ним.

— Не знаю, — Харлан похитав головою. — Той журнал відзначався штучним, крикливим стилем. Він не мав певної системи добору матеріалів — вони нерідко досить випадкові. Важко сподіватися, що там надрукують повідомлення, та ще й у такому вигляді, в якому він подасть до редакції. Купер не зможе написати замітку так, щоб її надрукували без змін, навіть якщо йому вдасться влаштуватися на роботу в редакцію журналу, — хоч надії на це дуже мало, — він однаково не буде певний, що його замітка обмине численних редакторів і залишиться без змін. Я не бачу такого способу, Обчислювачу.

— Заради Часу, подумай як слід, — сказав Твісел. — Зосередь свою увагу на цьому журналі. Уяви собі, що ти — Купер і що ти в двадцятому Сторіччі. Ти, Харлан, навчав його. Ти формував його мислення. А тепер подумай, з чого він почне? Як він домагатиметься, щоб журнал усе-таки надрукував його повідомлення, не змінивши жодного слова?

Харлан широко розплющив очі.

— Реклама!

— Що?

— Реклама. Платне оголошення, надруковане в тому вигляді, в якому подав замовник. Ми з Купером обговорювали ці питання.

— Он воно що! — сказав Твісел. — Щось схоже було в 186-му.

— Ні, такого не було в жодному Сторіччі. Двадцяте Сторіччя — вершина розквіту реклами. Рівень культури...

— Зупинімося на рекламних оголошеннях, — поквапливо перебив його Твісел. — Що вони собою являють?

— Мені хотілося б знати...

Твісел утупився в запалений кінчик сигарети, немов шукав там іскорки натхнення.

— Він не зможе писати відверто. Не зможе написати: "Купер із 78-го Сторіччя, випадково закинутий у 20-е, викликає Вічність..."

— Чому ви так певні?

— Це неможливо. Таке повідомлення, опубліковане в двадцятому Сторіччі, ще швидше розірвало б Малансонове коло, ніж наші хибні дії. Однак ми ще досі тут — отже, за все своє життя в існуючій Реальності двадцятого Сторіччя Купер не зробив жодного хибного кроку, який зашкодив би тій Реальності.

— А крім того, — сказав Харлан, намагаючись вибратися з зачарованого кола причинностей, яке, здавалося, зовсім не хвилювало Твісела, — крім того, редакція журналу ніколи не погодиться надрукувати оголошення, схоже на маячню божевільного. Вона запідозрить обман або щось не менш незаконне й не наважиться вплутуватися в непевну справу. З цієї ж причини Купер не зможе написати своє оголошення Єдиною Міжчасовою Мовою.

— Отже, він муситиме діяти тонко й хитро. Він може вдатися до езопової мови. Його рекламне оголошення повинно здаватися буденним і

звичним для місцевих жителів. І водночас має бути зрозумілим для нас. У ньому має міститися щось зовсім очевидне, що одразу впало б нам в око. Якийсь натяк, зрозумілий для нас із першого погляду, оскільки шукати його доведеться серед сотень інших оголошень. Скільки, на твою думку, таке оголошення може коштувати?

— Гадаю, дуже дорого.

— Купер мав запастися грішми. Крім того, сума повинна бути невелика, щоб не викликати зайвої підозри. Подумай, Харлане, який має бути розмір оголошення?

— Півколонки, — показав руками Харлан.

— Колонки?

— Розумієте, ці журнали друкувалися на папері. Текст розміщували у формі колонок.

— Так, так. Я не звик відокремлювати друкованих книг від фільмокниг. Отже, ми ще трохи наблизилися до мети. Нам слід шукати рекламне оголошення на півколонки, яке одразу підказало б нам, що його вмістив чоловік з іншого Сторіччя (з пізнішого, певна річ) і яке водночас було б звичним для Первісних людей і не викликало б у них ніяких підозр.

— А що, коли я не знайду його? — запитав Харлан.

— Знайдеш. Адже Вічність існує. Правда ж? Поки вона існує, ми на правильному шляху. Скажи мені, чи можеш ти зараз пригадати яке-небудь схоже рекламне оголошення, що потрапляло тобі на очі під час занять з Купером? Може, якесь із них хоч на мить здалося тобі незвичайним, дивним, несхожим на решту?

— Ні.

— Я не хочу, щоб ти відповідав негайно. Подумай хвилин з п'ять.

— Немає сенсу думати. Тоді, коли ми з Купером переглядали журнали, його не було в двадцятому Сторіччі.

— Прошу тебе, хлопче. Помізкуй трохи. Пославши Купера в двадцяте Сторіччя, ти спричинив деформацію. Але це ще не Зміна, деформацію можна виправити. Однак слід мати на увазі, що існують зміни з маленької літери, мікрозміни, як їх називають при Обчисленнях. Тієї самої миті, коли Купера послали у двадцяте Сторіччя, у відповідному номері журналу з'явилося рекламне оголошення. Твоя власна Реальність зазнала мікрозміни в тому розумінні, що ти з більшою ймовірністю міг би зупинити свій погляд на сторінці з рекламним оголошенням, ніж на сторінці без рекламного оголошення. Ти мене розумієш?

В Харлана аж запаморочилося в голові від тієї легкості, з якою Твісел пробирався крізь джунглі "парадоксів" Часу. Він тільки похитав головою.

— Нічого такого я не пригадую, — сказав він.

— Гаразд. А тепер скажи мені, де ти зберігаєш свою колекцію журналів?

— Я збудував спеціальну бібліотеку в Секції Два, скориставшись особливим становищем Купера.

— Чудово, — сказав Твісел. — Ходімо туди. Негайно.

У бібліотеці Твісел спочатку зацікавлено оглянув старовинні оправлені томи, тоді зняв один з полиці. Вони були такі старі, що довелося просочити папір спеціальним розчином. Потріскуючи, аркуші розламувалися в Твіселових руках від необережних рухів.

Харлан невдоволено поморщився. Іншим разом він звелів би Твіселові відійти від полиць, незважаючи на звання Обчислювача.

Старий напружено проглядав крихкі сторінки й безгучно ворушив губами.

— Оце і є та сама англійська мова, про яку так часто згадують лінгвісти? — запитав він, постукавши пальцем по сторінці.

— Атож, англійська, — пробурмотів Харлан.

Твісел поставив том на полицю.

— Громіздка штука й незручна для користування.

Харлан стенув плечима. Певна річ, у переважній більшості Сторіч, охоплених Вічністю, в ужитку були фільмокниги. У деяких, розвиненіших Сторіччях, застосовували записи на молекулярному рівні. І все ж друковані на папері книги не були нечуваною дивиною.

— Друкувати книги було дешевше й простіше, ніж виготовляти плівки, — сказав Харлан.

Твісел потер рукою підборіддя.

— Цілком можливо. Почнемо пошуки?

Він дістав з полиці другий том, розгорнув на першій-ліпшій сторінці й одразу прикипів очима до тексту.

"Невже він розраховує на несподіваний успіх?" — подумав Харлан.

Перехопивши здивований погляд Харлана, Твісел, здавалося, прочитав його думки, бо враз почервонів і поставив книгу на місце.

Харлан узяв з полиці перший том, датований 1925-м роком, і почав повільно гортати сторінки. Все його тіло застигло в напруженій позі — рухалися тільки очі й права рука.

Через певні проміжки біочасу, які здавалися Харланові цілою вічністю, він підводився і, бурмочучи щось собі під ніс, діставав черговий том. В ці короткі інтервали поряд нього неодмінно з'являлася чашечка кави або бутерброд.

Харлан важко зітхнув:

— Ваша присутність тут необов'язкова.

— Я тобі заважаю?

— Ні.

— Тоді я залишусь, — пробурмотів Твісел.

Поки Харлан переглядав журнали, Твісел, мов неприкаяний, тинявся з кутка в куток, час від часу підходив до полиць і безпорадно роздивлявся корінці книг. Одна за одною догоряли сигарети, обпікаючи йому пальці, але він не чув болю.

Біодень закінчився.

Сон був короткий і тривожний. Вранці, в перерві між гортанням томів, Твісел, відсьорбнувши ковточок кави, задумано промовив:

— Іноді мені здається дивним, чому я не відмовився від звання Обчислювача після того, як... ну, ти знаєш, що я маю на увазі.

Харлан кивнув головою.

— Мені хотілося відмовитись, — вів далі старий. — Страх як хотілося. Цілі біомісяці я плекав надію, що більше не матиму справи із Змінами. У мене з'явилася хвороблива відраза до них. Я навіть почав задумуватися над тим, чи взагалі вони потрібні. Просто дивовижно, до чого можуть довести людину емоції.

Ти добре знаєш Первісну історію, Харлане. Знаєш, що вона собою становить. Її Реальність розвивалася сліпо по лінії максимальної ймовірності. І коли максимальна ймовірність означала епідемію чуми або десять Сторіч рабства, занепад культури або... давай підшукаємо щось справді паскудне... або навіть атомну війну, якщо тільки вона була можлива в Первісну епоху, то — побий його Час! — це відбувалося. Люди не могли відвернути катастрофи.

Вони навчилися відвертати її тільки після заснування Вічності. Починаючи з двадцять восьмого Сторіччя, подібні явища не трапляються. Ми піднесли нашу Реальність на такий рівень загального благоденства, про який у Первісні Часи люди навіть не мали уявлення. Такого рівня можна було досягти тільки завдяки Вічності, оскільки ймовірність його надзвичайно мала.

"Чого він домагається? — присоромлено подумав Харлан. — Щоб я ще швидше працював? Я і так вибиваюся із сил".

— Коли ми зараз упустимо нагоду, — вів далі Твісел, — то Вічність зникне і, очевидно, назавжди. Я цілком певен: в такому разі відбудеться грандіозна зміна всієї Реальності у бік максимальної ймовірності. А це призведе до атомної війни й загибелі людства.

— Краще я візьму черговий том, — сказав Харлан.

— Як ще багато залишилося, — розгублено промовив Твісел під час наступної перерви. — Чи не можна проглядати їх швидше?

— Скажіть, як це робити, — відповів Харлан. — Мені здається, що я повинен переглянути кожну сторінку від початку до кінця. А як переглядати ще швидше?

Харлан не переставав методично гортати сторінки.

— Все, — сказав він нарешті. — Літери зливаються перед очима, пора спати.

Закінчився другий біодень.

На третій біодень пошуків о 10 годині 22 хвилини за єдиним біочасом Харлан жадібно вп'явся очима в сторінку і тихо сказав:

— Ось воно.

— Що? — не зрозумів його Твісел.

Харлан підвів голову: на його обличчі відбився подив.

— Я не вірив в успіх. Знаєте, я ніколи по-справжньому не вірив в успіх, а ваші розмірковування про журнали та рекламні оголошення здавалися мені пустою балаканиною.

Нарешті Твісел збагнув, у чім річ.

— Ти знайшов його!

Він кинувся до Харлана й тремтячими пальцями судомно вчепився в том.

Харлан вихопив у нього книгу й притьмом загорнув її.

— Хвилиночку! — сказав він. — Самі ви не знайдете. Навіть коли я вам покажу сторінку.

— Що ти накоїв? — скрикнув Твісел. — Адже ти загубив його.

— Ні, не загубив. Я знаю, на якій воно сторінці. Але спершу...

— Що спершу?

— Обчислювачу Твісел, — сказав Харлан, — нам ще треба з'ясувати одну дрібничку. Ви сказали, що мені повернуть Нойс. Хай тоді приведуть її до мене. Я хочу її бачити.

Твісел здивовано витріщився на Харлана; його рідке сиве волосся скуйовдилося й стирчало в усі боки.

— Ти жартуєш?

— Ні, — гостро відповів Харлан. — Мені, не до жартів. Ви обіцяли, що все залагодите... Може, ви жартували? Нойс повинна бути зі мною. Ви обіцяли.

— Авжеж, обіцяв. І я виконав свою обіцянку.

— Тоді покажіть мені її живу й неушкоджену.

— Знаєш, я ніяк не зрозумію тебе. То ж не я заховав її. Ніхто її від тебе не ховає. Вона й досі там, у далекому майбутньому, про яке Фінджі

говорив у своєму донесенні. О всемогутній Часе! Я ж тобі сказав, що їй нічого не загрожує.

Харлан напружено втупився в старого й промовив здушеним голосом:

— Не грайтеся словами. Гаразд, вона в далекому майбутньому, і їй нічого не загрожує. А що мені з цього? Зніміть темпоральний бар'єр із 100 000-го...

— Що зняти?

— Бар'єр. Капсула не проходить крізь нього.

— Ти мені ніколи про це не казав, — обурився Твісел.

— Хіба?

Харлан був украй здивований. Хіба він не казав Твіселові про бар'єр? Адже він тільки про це й думав. Невже не прохопився жодним словом? Харлан ніяк не міг пригадати. До нього знову повернулась рішучість.

— Гаразд, — твердо промовив він. — Вважайте, що я сказав вам зараз. Зніміть бар'єр.

— Але ж це неможливо. Бар'єр проти капсули? Темпоральний бар'єр!

— Ви хочете сказати, що не ставили його?

— Присягаюсь Часом, не ставив!

— Тоді... тоді... — Харлан відчув, що блідне. — Виходить, капсульні шахти заблокувала Рада. Їм усе було відомо, й вони вирішили діяти незалежно від вас. В такому разі, — присягаюсь Часом і Реальністю! — їм

самим доведеться пошукати і це оголошення, і Купера, Малансона, і все, що залишиться від Вічності. Дідька лисого вони знайдуть!

— Стривай, стривай! — Твісел у відчаї схопив Харлана за лікоть. — Візьми себе в руки. Подумай сам, мій хлопчику. Рада не ставила бар'єра.

— Але ж він стоїть.

— Вони не могли поставити такого бар'єра. Ніхто не міг. Це неможливо теоретично.

— Ви, мабуть, не знаєте всієї теорії. Бар'єр існує.

— Я знаю більше за будь-кого із членів Ради. Така річ неможлива.

— Однак бар'єр існує.

— Коли це справді так...

І Харлан раптом помітив в Твіселових очах такий невимовний жах, якого не було навіть тоді, коли він уперше почув, що Купер потрапив не в те Сторіччя і що над Вічністю нависла загроза загибелі.

Розділ 16

ПРИХОВАНІ СТОРІЧЧЯ

Ендрю Харлан неуважно спостерігав роботу Обслуги. Ці люди чемно не помічали його, бо він був Технік. За звичайних обставин Харлан і не глянув би на них: велике діло — обслуга! Однак тепер, дивлячись на них, Харлан, уражений своїм горем, раптом спіймав себе на думці, що він заздрить їм.

То був обслуговуючий персонал із Управління міжчасових перевезень. Про це свідчила темнувато-сіра уніформа з чорною нарукавною нашивкою, на тлі якої вирізнялась червона зигзагоподібна стріла. З допомогою складної апаратури вони перевіряли капсульні двигуни і ступені свободи уздовж капсульних шахт. Харлан знав, що їхні теоретичні знання темпоральної механіки невеликі, однак свою справу вони знали досконально.

Харланові не доводилося стикатися з представниками Обслуги, коли він був ще Учнем. Щиро кажучи, йому й не хотілося знайомитися з ними. В Обслугу приймали тих Учнів, які не склали екзаменів. "Неспеціалізована професія", як її делікатно називали, була тавром провалу, й Учні всіляко намагалися уникати її.

Проте зараз, спостерігаючи роботу Обслуги, Харлан дійшов висновку, що ці люди по-своєму щасливі.

А чом би й ні? Їх було в десять разів більше, ніж Спеціалістів, "Справжніх Вічних". Вони мали своє товариство, свої житлові секції, свої радощі. Їм було твердо встановлено кількість годин робочого біодня, і ніхто їх не турбував, коли у вільний час вони займалися своїми справами, далекими від їхнього фаху. Вони могли присвятити своє дозвілля книжкам, кінофільмам, відібраним з різних Реальностей. У Спеціалістів ніколи не вистачало на таке часу.

Зрештою, Обслуга була спокійніша й врівноваженіша. Проти неї метушливе життя Спеціалістів здавалося неприродним.

Обслуга була фундаментом Вічності. Дивно, що цей очевидний факт ніколи не спадав йому на думку. Обслуга постачала з Часу харчі та воду, знищувала відходи, забезпечувала роботу енергетичних станцій. На її плечах трималася безперебійна робота складного механізму Вічності. Якби раптом в одну мить вимерли всі Спеціалісти, Обслуга сама змогла б підтримувати існування Вічності. А от коли б зникла Обслуга,

Спеціалістам довелося б тікати з Вічності або ж безславно помирати з голоду й спраги.

Чи обурюється Обслуга забороною повертатися в Рідне Сторіччя, мати сім'ю, дітей? Вона не знає нужди й хвороб, їй не загрожує Зміна Реальності. Чи є це достатньою компенсацією в її очах? Чи береться до уваги її думка з приводу наявних проблем? Харлан відчув, як у його душі піднімається бунт соціального реформатора.

Поява Старшого Обчислювача Твісела перебила Харланові думки. Він дріботів майже підтюпцем, і вигляд у нього був ще більш замучений, ніж годину тому, коли Обслуга взялася до роботи й вони розлучилися.

"Як він тільки витримує таку напругу? — подумав Харлан. — Адже він старий чоловік".

Твісел швидким поглядом, по-пташиному, окинув Обслугу, яка перед ним шанобливо виструнчилась, немов на команду.

— Що там із капсульними шахтами? — запитав він.

— Все гаразд, сер, — відповів один з них. — Шлях чистий, інтенсивність Поля нормальна.

— Ви все перевірили?

— Так, сер. Увесь проміжок, що обслуговується нашим Управлінням.

— Тоді йдіть. — Його слова пролунали, як наказ негайно зникнути. Вони чемно вклонилися й заквапилися до виходу.

Твісел і Харлан залишились удвох у капсульній шахті.

— Зоставайся тут, прошу тебе, — сказав Твісел.

Харлан заперечливо похитав головою.

— Я поїду з вами.

— Як ти не розумієш! Коли щось сподіється зі мною, ти знаєш, як знайти Купера. А коли щось приключиться з тобою, то що можу зробити без тебе я, чи будь-хто із Вічних, чи навіть усі разом узяті?

Харлан знову похитав головою.

— Я повинен їхати.

Твісел підніс сигарету до губів.

— У Сеннора з'явилась якась підозра. За два останні біодні він кілька разів викликав мене по відеофону. Він хоче знати, чому я усамітнився. Коли він довідається, що я віддав наказ повністю перевірити обладнання капсульної шахти... Я мушу їхати негайно, Харлане. Мені не можна баритися.

— І я не хочу баритись. Я готовий їхати.

— Ти наполягаєш на своєму?

— Якщо немає бар'єра, то немає і небезпеки. А коли навіть він і досі існує, то що ж... я вже був там і, як бачите, повернувся. Чого ж ви боїтеся, Обчислювачу?

— Я не хочу зайвий раз ризикувати тобою.

— Тоді скористайтеся своєю логікою, Обчислювачу. Вирішіть, що я повинен їхати з вами. Якщо після цього Вічність не зникне, то це означатиме, що ще можна замкнути коло. А коли так, то нам нічого не загрожує. Якщо ж рішення виявиться хибним, тоді Вічність перестане існувати, та вона однаково загине і в тому разі, якщо я не поїду, бо без Нойс я і пальцем не поворухну, щоб знайти Купера. Присягаюсь!

— Я сам привезу її тобі, — сказав Твісел.

— Коли все так легко й просто, то чому б і мені не поїхати з вами?

Було видно, що Твісела мучать сумніви.

— Гаразд, тоді їдьмо! — сказав він хрипким голосом.

І Вічність вижила.

Стривожений вираз не зійшов із Твіселового обличчя і тоді, коли вони увійшли в капсулу. Обчислювач не зводив очей із шкали часометра, де миготіли номери Сторіч. Навіть лічильник кілосторіч, установлений спеціально для цієї подорожі, і той поклацував із хвилинними інтервалами.

— Тобі не слід було їхати, — сказав Твісел.

Харлан стенув плечима.

— Чому?

— Мене щось непокоїть. Я не можу пояснити що. Називай це моїми забобонами, якщо хочеш. Але на душі в мене тривожно.

Він міцно зімкнув пальці рук.

— Я вас не розумію, — сказав Харлан.

Здавалося, Твіселові нетерпеливиться побалакати, ніби словами він хотів вигнати із себе демона сумніву.

— Може, ти мені скажеш, — почав він. — Ти у нас фахівець із Первісної історії. Скільки часу в Первісний період існувала людина?

— Десять тисяч Сторіч, — відповів Харлан. — А може, й п'ятнадцять.

— Так. І за цей час мавпоподібна істота перетворилася на гомо сапієнс. Правильно?

— Авжеж. Це всім відомо.

— Тоді усім має бути відомо, що еволюція розвивалася досить швидко. Всього за п'ятнадцять тисяч Сторіч від мавпи до людини.

— І що ви цим хочете сказати?

— А те, що я, наприклад, народився в 30 000-му Сторіччі...

Харлан мимохіть здригнувся. Він і досі не знав, з якого Сторіччя Твісел родом і ніколи не чув це від жодного із Вічних.

— Я народився в 30 000-му, — знову повторив Твісел, — а ти в 95-му. Проміжок між нашими Сторіччями двічі більший, ніж увесь час існування людства в Первісний період, а чим ми відрізняємося один від одного? Я народився без апендикса, і в мене від природи на чотири зуби менше. На цьому анатомічні відмінності закінчуються. Обмін речовин у нас майже однаковий. Найбільша різниця полягає в тому, що твій організм може синтезувати стероїдні ядра, а мій не може, тому для мене необхідний холестерин, а ти можеш без нього обійтись. У жінки з 575-го народилася

від мене дитина. Як бачиш, з часом мало що змінилося в людській природі.

На Харлана Твіселові розмірковування не справили особливого враження. Він ніколи не сумнівався в тому, що людина в принципі залишається однаковою в усіх Сторіччях. Для нього це був один з тих очевидних житейських фактів, які не вимагають доказів.

— Існують також інші істоти, які не зазнали змін за мільйони Сторіч, — сказав Харлан.

— Їх не так багато. Залишається фактом і те, що еволюція людини припинилася одночасно із заснуванням Вічності. Що це, збіг обставин? Цими питаннями у нас не цікавляться, за винятком таких, як Сеннор, але я ніколи не був Сеннором. Я не вірю в абстрактне теоретизування. Коли якісь докази не можна перевірити з допомогою Кібермозку, то Обчислювач не повинен гаяти на них часу. І все-таки колись у юності я замислювався...

"Над чим? — подумав Харлан. — Що ж, послухаймо".

— Я намагався уявити собі, якою була Вічність одразу після свого заснування. Вона простягалась усього на декілька Сторіч від 30-го до 40-го й переважно займалась торгівлею. Її цікавили проблеми відновлення лісів на оголених площах, транспортування між Сторіччями родючих грунтів, прісної води, хімікатів. Життя було просте в ті дні.

Проте згодом ми відкрили можливість Змін Реальності. Старший Обчислювач Генрі Уодсмен у притаманній йому драматичній манері відвернув війну, зіпсувавши гальма в автомобілі одного конгресмена. Відтоді Вічність дедалі більше й більше зміщувала центр своєї ваги від торгівлі до Зміни Реальностей. Чому?

— Причина відома всім, — сказав Харлан. — Удосконалення людського суспільства.

— Так, так. Іноді я теж так думаю. Але зараз я веду мову про свої кошмари. А що, коли існує й інша причина, невисловлена, підсвідома? Людина, котра проникне в безмежно далеке майбутнє, зможе зустріти там людей, що настільки випередили її в своєму розвитку, наскільки вона сама відійшла від мавпи. А чому б і ні?

— Можливо. Але люди залишаються людьми...

— ...навіть і в 70 000-му. Авжеж, я знаю. Але чи не пов'язано це з нашими Змінами Реальності? Ми вилучили незвичайне. Навіть безволосих сучасників Сеннора і то взяли під сумнів, а вони ж ні в чому не винні й нікому шкоди не роблять. А що, коли ми, попри всі наші чесні й щирі наміри, зупинили еволюцію людини тільки тому, що самі' не хочемо зустрітися з надлюдьми?

Однак і ці слова не викресали іскри в Харлановій душі.

— Ну, зупинили, — відповів він. — А яке це має значення?

— А що, коли надлюди все-таки існують у недосяжному для нас майбутньому? Ми контролюємо тільки до 70 000-го. Далі лежать Приховані Сторіччя. Чому вони Приховані? Чи не тому, що проеволюціоноване людство не хоче мати з нами справи й відгородилися від нас? А може, то ми не хочемо мати з ними справи, і, зазнавши невдачі при першій спробі пробитися у їхній Час, відмовилися від усіх подальших домагань? Я не хочу сказати, що ми свідомо керувалися такими міркуваннями, але свідомо чи підсвідомо — ми ними керуємося.

— Припустімо, що так і є, — похмуро сказав Харлан. — Вони недосяжні для нас, а ми — для них. Ну й що ж? Живи сам і дай жити іншим.

Твісела, здавалось, аж пересмикнуло від останньої фрази.

— Живи сам і дай жити іншим. Але ж ми не дотримуємося цього правила. Ми викликаємо зміни. Вони поширюються лише на декілька Сторіч і поступово згасають завдяки інерції Часу. Пам'ятаєш, Сеннор за сніданком говорив про цю проблему, як про одну з нерозгаданих таємниць. Йому слід було б сказати, що всі одержані відомості — гола статистика. Деякі зміни поширюються на більше число Сторіч, ніж решта. Теоретично окремі Зміни можуть торкнутися будь-якої кількості Сторіч — ста, тисячі і навіть сотні тисяч. Люди із Прихованих Сторіч можуть знати про це. А що, коли вони потерпають, що одного дня якась Зміна докотиться до них аж у 200 000-е?

— А чого вони мають потерпати? — промовив Харлан з виглядом людини, яку хвилюють поважніші проблеми.

— Уяви собі, — перейшов на шепіт Твісел, — що вони були спокійні доти, поки Сектори в Прихованих Сторіччях залишалися безлюдними. Для них це означало, що в нас немає ніяких агресивних намірів. І раптом хтось порушив перемир'я, або назви це як хочеш, й оселився де-небудь за 70 000-м. Що, коли вони вважатимуть таке порушення ознакою першого серйозного вторгнення? Вони можуть відгородити від нас свій Час — адже їхня наука набагато випередила нашу. А коли так, то вони можуть вчинити те, що здається неможливим для нас, скажімо, — поставити бар'єр на шляху капсули, відрізати нас...

Охоплений жахом, Харлан схопився на ноги.

— Вони захопили Нойс?

— Не знаю. Це моє припущення. Може, ніякого бар'єра й не було. Може, просто виникла якась несправність у твоїй кап...

— Бар'єр був! — закричав Харлан. — Яке може бути інше пояснення? Чому ви раніше мені про це не розказали?

— Я не вірив. Я й досі не певен. Мені не варто було лякати тебе пустими фантазіями. Мої побоювання... пригода з Купером... може, не все втрачено... Давай зачекаємо. Залишилося кілька хвилин.

Він показав на часометр. Лічильник засвідчував, що вони перебувають між 95 000-м і 96 000-м Сторіччями.

Твісел узявся за важіль управління й стишив хід капсули. 99 000-е залишилося позаду. Цифри на лічильнику кілосторіч зупинилися. Часометр повільно відраховував номери окремих Сторіч.

99 726... 99 727... 99 728...

— Що ж робити? — прошепотів Харлан.

Твісел похитав головою; в цьому красномовному жесті злилися докупи надія, терпіння, а може, й усвідомлення власного безсилля.

99 851... 99 852... 99 853...

Харлан приготувався до удару об бар'єр і безпорадно подумав: "Невже треба рятувати Вічність для того, щоб виграти час для боротьби проти істот із Прихованих Сторіч? А як іще можна повернути Нойс? Якомога швидше назад, назад у 575-е, а там напружити всі сили, щоб..."

99 938... 99 939... 99 940...

Харлан затамував подих. Твісел іще трохи пригальмував капсулу. Вона вже ледь повзла. Пульт управління чутливо реагував на Твіселові рухи.

99 984... 99 985... 99 986...

— Зараз, зараз, зараз, — шепотів Харлан, сам того не помічаючи.

99 998... 99 999... 100 000... 100 001... 100 002...

Цифри наростали, а двоє чоловіків, немов заворожені, мовчки дивилися на них.

— Бар'єра немає! — радісно закричав Твісел.

— Він був! Був! — відповів Харлан. І раптом спохватився: — А може, вони захопили Нойс і зняли бар'єр, як непотрібний?

111 394-е.

Харлан мерщій вистрибнув із капсули.

— Нойс! Нойс! — з усієї сили гукав він.

Гучна луна відбилася від стін порожнього сектора й поступово завмерла вдалині.

— Зачекай, Харлане!.. — гукав йому вслід Твісел, не встигаючи за своїм молодим супутником.

Харлан щодуху мчав до тієї частини Сектора, де вони з Нойс звили собі щось на зразок домашнього гнізда.

Ураз промайнула думка про можливу зустріч із "надлюдьми", як називав їх Твісел, і він відчув, як мурашки забігали по спині, однак острах заглушило палке прагнення знайти Нойс.

— Нойс!

І несподівано, перш ніж він розгледів її як слід, вона опинилася в його обіймах, міцно обвила його руками, притулилася щокою до плеча, і Харланове підборіддя потонуло в її шовковистому М'якому волоссі.

— Ендрю, — шепотіла вона, задихаючись у його обіймах, — де ти пропадав? Тебе не було кілька днів, і я вже почала боятися.

Харлан випустив дівчину з обіймів і захоплено пожирав її очима.

— З тобою все гаразд?

— Зі мною — так. Я думала, з тобою щось трапилось. Я думала...

Вона затнулась, і в очах її промайнув переляк.

— Ендрю!

Харлан різко обернувся.

Та це був всього-на-всього Твісел, засапаний від швидкої ходи.

Вираз Харланового обличчя, видимо, заспокоїв Нойс. Вона запитала тихим голосом:

— Ти знаєш його, Ендрю? Все буде гаразд?

— Не хвилюйся, — сказав Харлан. — Це мій начальник, Старший Обчислювач Лабан Твісел. Він знає про тебе.

— Старший Обчислювач? — Нойс злякано відсахнулася.

Твісел поволі підійшов до неї.

— Я допоможу тобі, дитино моя. Я допоможу вам обом. Я пообіцяв Технікові, однак він не хоче вірити.

— Пробачте, Обчислювачу, — сказав Харлан, хоч з виразу його обличчя не було помітно, що він глибоко розкаюється.

— Пробачаю, — сказав Твісел.

Він узяв дівчину під руку, й видно було, що вона погодилася на це неохоче.

— Скажи мені, дівчино, тобі добре тут жилося?

— Я хвилювалася...

— Тут нікого не було відтоді, як Харлан залишив тебе?

— Н-ні, сер.

— Нікого? Жодної живої душі?

Нойс похитала головою і запитливо глянула на Харлана.

— А чому ви запитуєте?

— Просто так. Пусті фантазії. Ходімо, ми відвеземо тебе назад у 575-е.

По дорозі до капсули Ендрю Харлан поступово поринув у глибокі роздуми. Він навіть не глянув на лічильник, коли вони, вже рухаючись

назад, у минуле, пройшли крізь 100 000-е Сторіччя, а Твісел полегшено зітхнув, немов до останньої хвилини боявся потрапити в пастку.

Не вийшов Харлан із задуми й тоді, коли рука Нойс ковзнула в його долоню; він тільки у відповідь машинально потис її пальці.

Коли Нойс заснула в сусідній кімнаті, Твіселове занепокоєння досягло крайньої межі.

— Оголошення! Давай сюди оголошення, мій хлопчику! Твоя дівчина вже з тобою. Я виконав свою обіцянку.

Мовчки, ще й досі занурений у свої думки, Харлан погортав журнал, що лежав на столі, і знайшов потрібну сторінку.

— Все досить просто, — сказав він, — але це оголошення написано англійською мовою. Я спочатку прочитаю по-англійському, а потім перекладу.

Невеличке оголошення містилося на 30-й сторінці у лівому горішньому кутку. На тлі контурного малюнка було надруковано великими чорними літерами:

ALL THE

TALK

OF THE

MARKET

А внизу дрібними літерами значилася адреса: "Поштова скринька, 14, Денвер, Колорадо".

Твісел, уважно вислухавши переклад, був розчарований.

— Що таке "Market"? — запитав він. — Що все-таки мається на увазі під цим словом?

— У даному разі це означає "продаж акцій", — нетерпляче відповів Харлан. — Система залучення приватного капіталу. Але тут річ зовсім у іншому. Хіба ви не бачите, на якому тлі надруковане оголошення?

— Бачу. Атомний гриб. Спроба привернути увагу. А що він міг би означати?

— Побий його Час! — вибухнув Харлан. — Що з вами сталося, Обчислювачу. Подивіться на дату випуску журналу.

Він показав на маленький рядок у лівому горішньому кутку сторінки.

— Тут написано: "28 березня 1932 року". Навряд чи вам треба перекладати значення цифр. Написання їх майже таке саме, як і в Міжчасовій Мові, й ви самі розумієте, що це 19,32 Сторіччя. Невже ви не знаєте, що в цей Час жодна людина не бачила атомного гриба? Ніхто не міг намалювати його з такою точністю, крім...

— Стривай, стривай. Тут я бачу тільки контур грибовидної хмари, окреслений тонкою лінією. Може, просто випадковий збіг?

— Випадковий збіг? Тоді зверніть увагу на перші літери рядків: "All the Talk of the Market". Складіть їх, і ви одержите слово АТОМ, яке і Міжчасовою означає атом. По-вашому, це також випадковий збіг? Ні, тут немає нічого випадкового.

Хіба ви не бачите, Обчислювачу, що оголошення відповідає всім, виробленим вами ж, умовам? Воно відразу впало мені в очі. Купер знав,

що я не пропущу такого очевидного анахронізму. І водночас для людини з 19,32-го в ньому немає ніякого прихованого змісту.

Оголошення міг умістити тільки Купер. Це його послання нам. Нам відоме його місцеперебування в Часі з точністю до тижня. У нас є його поштова адреса. Залишається тільки поїхати і забрати його, що прошу доручити мені, оскільки я найкраще знаю Первісну епоху.

— І ти поїдеш? — Обличчя Твісела засвітилося радістю.

— Поїду. Тільки за однієї умови.

Твісел невдоволено поморщився.

— Знову умови?

— Умова та сама. Нічого не прошу. Хочу тільки, щоб нічого не загрожувало Нойс. Вона повинна поїхати зі мною. Тут я її не залишу.

— Ти й досі не довіряєш мені? Хіба я тебе хоча б у чомусь обманув? Що ж іще тебе тривожить?

— Тільки одне, Обчислювачу, — похмуро відповів Харлан, — тільки одне: в 100 000-му було поставлено бар'єр. З якою метою? Ось що мене непокоїть.

Розділ 17

КОЛО ЗАМИКАЄТЬСЯ

Тривога не полишала Харлана. В метушні приготувань до від'їзду вона ще більше ятрила його душу. Спочатку між ним і Твіселом, а потім

між ним і Нойс ця тривога стала стіною відчуження. Настав день від'їзду, але він не вирвав Харлана з важкої задуми.

Тільки коли Твісел повернувся того дня із засідання підкомісії Ради, на обличчі Харлана промайнув ледь помітний вираз зацікавлення.

— Про що там ішлося? — запитав він.

— Не дуже приємна була розмова, — втомлено відповів Твісел.

Харлан, здається, ладен був задовольнитися такою відповіддю, але, трохи подумавши, запитав:

— Сподіваюсь, ви їм нічого не сказали про...

— Ні, не бійся, — роздратовано перебив його Твісел. — Я їм не сказав ні про дівчину, ні про твою участь в історії з Купером. Я заявив, що виною всьому були неполадки в механізмі капсули. Всю відповідальність я взяв на себе.

Хоч як важко було в Харлана на душі, він відчув докори сумління.

— Це погано відіб'ється на вас, — сказав він.

— А що вони мені зроблять? Вони муситимуть чекати, поки ми виправимо помилку. Доти вони мене не чіпатимуть. Якщо нас спіткає невдача, то тоді вже ніхто нікому не допоможе і ніхто нікого не покарає. А коли нам усміхнеться доля, то вона мене й захистить. Ну, а якщо й не захистить... — Твісел стенув плечима. — Я все одно після завершення всього збираюсь усунутися від активної діяльності у Вічності.

Не докуривши сигарети навіть до половини, він погасив її і кинув у попільницю.

— Я взагалі б не втаємничував їх у цю справу, однак не було іншої можливості одержати дозвіл на використання спеціальної капсули для подальших подорожей за нижню межу Вічності, — зітхнувши, промовив Твісел.

Харлан відвернувся. Його думки знову крутилися довкола останніх подій. Твіселові слова долинали до нього, ніби крізь сон, і Обчислювачеві довелося повторити своє запитання, перш ніж Харлан, здригнувшись, сказав:

— Перепрошую?

— Я тебе запитую: твоя дівчина готова? Вона хоч розуміє, що на неї чекає?

— Готова. Я їй усе пояснив.

— І як вона сприйняла?

— Що?.. А-а, так, так... гм... Так, як я й сподівався. Вона не боїться.

— Залишилося менше ніж три біогодини.

— Я знаю.

На цьому розмова припинилась, і Харлан знову зостався наодинці зі своїми думками; від усвідомлення того, що його чекає попереду, йому було бридко на душі.

Коли вже капсула була завантажена, а система управління відрегульована, з'явилися Харлан і Нойс, одягнені приблизно так, як одягалися селяни на початку 20-го Сторіччя.

Нойс унесла деякі поправки в Харланові рекомендації щодо її вбрання, керуючись своїм суто жіночим чуттям у питаннях одягу та естетики. Вона вдумливо добирала деталі свого костюма, звіряючи їх з рекламними малюнками із відповідних журналів того часу, й уважно розглядала речі, привезені з різних Сторіч.

Час від часу зверталася до Харлана за порадою:

— А це підійде, як ти гадаєш?

Харлан знизував плечима.

— Якщо так підказує тобі твоє чуття, то я цілком покладаюсь на нього.

— Ти надто поступливий, Ендрю. Це погана ознака, — сказала вона з якоюсь ніби силуваною веселістю. — Що з тобою сталося? Ти сам не свій. Ось уже кілька днів я просто не впізнаю тебе,

— Зі мною все гаразд, — похмуро відповів Харлан. Побачивши їх у ролі жителів 20-го Сторіччя, Твісел спробував пожартувати:

— О всемогутній Часе! Який потворний одяг носили Первісні люди! А проте він не маже приховати вашої вроди, моя... моя люба, — звернувся він до Нойс.

Нойс привітно всміхнулася йому у відповідь, і Харлан, який мовчки стояв поруч із похмурим виразом обличчя, мусив погодитися, що в старомодно-галантному компліменті Твісела є частка правди. Вбрання Нойс приховувало форми її тіла; косметика зводилася до кількох легеньких мазків на щоках та губах, брови були потворно вищипані і — що найстрашніше — чудові довгі коси були безжально підрізані. І все-таки вона сяяла вродою.

Сам Харлан уже примирився а тим, що йому тисне пояс, муляє під пахвами, почав звикати до мишастого кольору грубої тканини. Йому не раз доводилося носити дивовижне вбрання різних Сторіч.

— Мені дуже хотілося б встановити в капсулі ручне кермо, як ми домовлялися, — сказав Твісел, — але виявляється, це неможливо. Інженерам потрібне для цього потужне джерело енергії, а таких джерел поза Вічністю немає. Під час вашої подорожі в Первісну епоху ми можемо тільки звідси подавати напругу Темпорального Поля. Єдине, що нам вдалося, — встановити важіль повернення.

Він провів їх у капсулу, пробираючись між паками спорядження, й показав на невеличкий металевий важіль, що виступав на гладенькій внутрішній стіні.

— Він діє, як звичайний перемикач, — сказав Твісел. — Замість того щоб одразу автоматично повернутись у Вічність, капсула залишатиметься в Первісному Часі. Як тільки вам треба буде повернутися, натисніть на важіль. А потім, через якийсь час, на вас чекатиме ще одна, сподіваюсь, остання поїздка...

— Ще одна поїздка? — здивувалася Нойс.

— Я тобі не встиг пояснити, — сказав Харлан. — Розумієш, мета нашої подорожі — точно з'ясувати час прибуття Купера в 20-е Сторіччя. Ми не знаємо, скільки часу минуло від його появи там і до публікації оголошення. Ми напишемо йому на його поштову адресу й спробуємо з'ясувати час його прибуття з точністю до хвилини. Тоді приплюсуємо п'ятнадцять хвилин, протягом яких капсула залишалася в Первісному, і знайдемо Купера...

— Бачите, — втрутився в розмову Твісел, силкуючись усміхнутися, — ми не можемо послати капсулу в те саме місце і в той самий час у два різних моменти біочасу.

Нойс, здавалося, похопила суть сказаного.

— Розумію, — сказала вона не дуже впевнено.

— Забравши Купера в момент його прибуття, ми повернемо назад усі мікрозміни. Оголошення з грибовидною хмарою зникне, а Купер знатиме тільки те, що капсула повернулась у Вічність, як і було передбачено, однак потім чомусь несподівано з'явилася знову. Він уже не знатиме, що побував не в тому Сторіччі, і ми йому не скажемо про це. Пояснимо, що забули вписати в його інструкцію один важливий' пункт (цей пункт треба ще придумати), а далі лише сподіватимемося, що він не надасть цьому значення й не згадає в своїх мемуарах про те, що його двічі посилали в минуле.

Нойс звела вищипані брови.

— Все це дуже складно.

— Атож. На жаль, складно.

Твісел потер руки й подивився на них так, ніби його мучили якісь внутрішні сумніви. Потім випростався, закурив нову сигарету й навіть примудрився напустити на себе безтурботний вигляд.

— А тепер, друзі, щасливої вам дороги!

Він поквапливо потис руку Харланові, кивнув Нойс і вийшов із капсули.

— Ми вже вирушаємо? — запитала Нойс, коли вони залишились удвох.

— Через одну-дві хвилини.

Харлан окинув її швидким поглядом. Вона дивилася йому просто в очі й безстрашно всміхалась. Тепла хвиля здійнялась у Харланових грудях. "Не треба піддаватися емоціям, — подумав він, — тут потрібен холодний розум".

І Харлан відвів погляд.

У їхній подорожі не було нічого або майже нічого особливого; вона нічим не відрізнялася від подорожі в звичайній капсулі. Вони лише відчули миттєвий внутрішній поштовх, який, очевидно, міг означати, що капсула перетнула нижню межу Вічності. А втім, поштовх був ледь помітний.

Капсула зупинилася, й вони вийшли в скелястий, пустельний простір, яскраво освітлений промінням призахідного сонця. В легенькому подуві вітерцю вже відчувалася вечірня прохолода. Кругом стояла тиша.

Громадилися голі й величні скелі, розфарбовані оксидами заліза, міді й хрому в усі барви веселки. Безлюдне, майже позбавлене життя громаддя, що оточувало їх звідусіль, гнітило Харлана й ніби придушувало собою. У Вічності, яка не належала до матеріального світу, не було сонця і навіть повітря завозилося. Спогади про своє рідне Сторіччя були туманні. А під час Спостережень у різних інших Сторіччях Харлан мав справу тільки з людьми і їхніми містами. Жодного разу в житті йому не доводилося бачити такого краєвиду.

Нойс торкнулася рукою його ліктя.

— Ендрю, я змерзла.

Здригнувшись, він обернувся до неї.

— Може, поставимо обігрівач? — запропонувала вона.

— Гаразд. У Куперовій печері, — відповів Харлан.

— А ти знаєш, де вона?

— Тут поряд, — кинув він.

Харлан у цьому не сумнівався. В мемуарах точно зазначалося місцезнаходження печери, і спочатку Купера, а потім їх закинули саме туди. Йому пригадалася давня розмова з Наставником Ярроу. "Але ж Земля обертається довкола Сонця, — доводив тоді Харлан, — а Сонце рухається довкола центру Галактики, і сама Галактика рухається також. Якщо ви переміститеся з якоїсь точки земної поверхні на сто років назад, у минуле, то опинитеся в порожнечі, тому що Землі потрібно буде цілих сто років, щоб досягти цієї самої точки простору". (Тоді він ще казав "сто років" замість "Сторіччя"),

Наставник Ярроу тоді так відповів йому: "Не можна розділяти Час і Простір. Рухаючись у Часі, ти рухаєшся і в Просторі разом із Землею. Чи ти, може, вважаєш, що птах, здійнявшись у повітря, може опинитися в порожнечі, бо Земля, обертаючись навколо Сонця, рухається із швидкістю вісімнадцять миль на секунду і, відповідно, з такою самою швидкістю тікає від пернатої істоти?"

Аналогія, звісно, річ ризикована, але пізніше Харланові довелося познайомитися з вагомішими доказами, і тепер, після безпрецедентної подорожі в Первісну епоху, він упевнено ступив кілька кроків і зовсім не здивувався, знайшовши вхід до печери саме там, де вона й мала бути згідно з мемуарами.

Він розгріб купу каміння та ріні, якими був замаскований вхід, і ввійшов до печери. Білий промінь його ліхтарика, немов скальпель, розтинав темряву. Дюйм за дюймом він ретельно оглядав стіни, стелю, підлогу. Нойс, яка невідступно йшла слідом за ним, пошепки запитала:

— Що ти шукаєш?

— Сам не знаю. Будь-що, — відповів він.

Це "будь-що" знайшлося аж у глибині печери — пачка зелених аркушиків, пригнічених пласким каменем. Харлан відкинув камінь убік і провів пальцем по краю пачки.

— Що це таке? — запитала Нойс.

— Банкноти. Засіб обміну. Гроші.

— Ти знав, що вони є тут?

— Нічого я не знаю. Просто надіявся.

Це була та сама логіка навиворіт, якою користувався Твісел, — визначення причини, виходячи з наслідку. Вічність існує — отже, Купер діє правильно. Якщо він розраховував, що оголошення приведе Харлана в правильний Час, то цілком логічно було скористатися печерою як додатковим засобом зв'язку.

Обставини складалися навіть краще, ніж Харлан сподівався. Не раз, готуючись до подорожі в Первісну епоху, він потерпав, що коли з'явиться в місті без грошей, із зливками золота, його можуть запідозрити й затримати. Щоправда, Купер примудрився роздобути гроші, однак він мав досить часу. Харлан зважив у руці пачку. Нелегко було назбирати стільки грошей. Непогано попрацював цей юнак, просто чудово!

Коло поступово замикалося.

Багряне сонце вже стояло на вечірньому прузі, коли вони перенесли все своє спорядження із капсули в печеру. Капсула була накрита

дифузною плівкою, яка надійно ховала її від сторонніх очей. Її можна було помітити тільки зблизька, але на такий випадок Харлан був озброєний випромінювачем. Встановили рефлекторний обігрівач, увіткнули в розколину ліхтарик, і в печері одразу стало тепло й затишно.

А надворі заходила холодна березнева ніч.

Нойс задумливо дивилася на лискучий параболічний рефлектор, що повільно обертався довкола своєї осі.

— Що ти збираєшся робити, Ендрю?

— Завтра вранці я вирушу до найближчого міста. Я знаю, де воно розташоване... тобто, де воно повинно бути.

Харлан знову скористався Твіселовою логікою навиворіт.

"Все буде гаразд", — подумав він.

— І я піду з тобою, правда?

Він заперечливо похитав головою.

— По-перше, ти не знаєш мови, а, по-друге, тобі важко буде йти.

Несподіваний гнів, що промайнув в очах Нойс, змусив Харлана зніяковіло відвернутися. В цю мить коротко підстрижене волосся надавало Нойс напрочуд дивного, архаїчного вигляду.

— Не роби з мене дурепи, Ендрю. Ти майже не розмовляєш зі мною. Ти навіть не дивишся на мене. Що сталося? Чи тебе стримує мораль твого Сторіччя? А, може, думаєш, що через мене мало не занапастив

Вічність, і тепер мене винуватиш? Чи вважаєш, що я спокусила тебе? У чім річ?

— Ти навіть не уявляєш, що я думаю, — відповів він.

— То поділись зі мною своїми думками. Нам треба зараз усе з'ясувати. Хтозна, чи буде в нас колись іще така нагода. Ти й досі кохаєш мене? Чи просто хочеш мене зробити козлом відпущення? Навіщо ти привіз мене сюди? Поясни. Чому не залишив у Вічності, якщо я не потрібна тобі, якщо тобі не хочеться навіть дивитися на мене?

— Існує небезпека, — пробурмотів Харлан.

— Невже?

— Навіть більше, ніж небезпека. Кошмар. Кошмар Обчислювача Твісела. Коли ми в паніці мчали до тебе в Приховані Сторіччя, він довірив мені свої думки про ці Сторіччя. Він припускає, що в далекому майбутньому ховається від нас еволюціонований людський рід, може, надлюди, які відгородилися від нашого втручання й задумали покласти край нашим Змінам Реальностей. Він вважає, що це вони могли поставити бар'єр у 100 000-му. Потім ми знайшли тебе, і Твісел забув про свої кошмари. Він вирішив, що ніякого бар'єра не було, і повернувся до невідкладних проблем урятування Вічності.

Але його острах передався мені. Адже я знаю, що бар'єр існував. Жоден із Вічних не міг поставити його, оскільки, як сказав Твісел, така річ теоретично неможлива. А втім, може бути, що теорія Вічних не досить розвинена. Однак бар'єр був. І хтось поставив його.

Певна річ, — задумливо провадив далі Харлан, — Твісел міг помилятися. Йому здається, що людина обов'язково має еволюціонувати, проте це не зовсім так. Палеонтологія не належить до тих наук, якими цікавляться у Вічності, однак вона успішно розвивалася в пізній період

Первісної епохи, і я трохи розуміюсь на цьому. Ось що мені відомо: живі істоти еволюціонують тільки під впливом змін у навколишньому середовищі. У стабільному навколишньому світі вони можуть залишатися незмінними протягом мільйонів Сторіч. Первісна людина еволюціонувала швидко, бо жила в суворих умовах мінливого середовища. Та як тільки людство навчилося створювати власне середовище, воно зробило його приємним і стабільним, і цілком природно, що по тому перестало еволюціонувати.

— Я не розумію, про що ти кажеш, — промовила Нойс, усе ще не заспокоївшись. — Зрозуміла тільки, що ти жодним словом не обмовився про нас з тобою, а саме про це я хочу від тебе почути.

Харлан залишився незворушним.

— Отже, для чого був поставлений бар'єр в 100 000-му? — правив своєї він. — Яка його мета? Тобі ніхто не заподіяв ніякої шкоди. Тоді що це могло означати? І я запитав себе: що відбулося через те, що бар'єр було поставлено, або, інакше кажучи, чого не відбулося б, якби бар'єр не поставили?

Харлан помовчав якусь хвилю, втупившись поглядом у свої важкі, незграбні черевики з натуральної шкіри. Він подумав, що з великим задоволенням роззувся б...

— На поставлене запитання може бути лише одна відповідь. Наштовхнувшись на бар'єр, я стрімголов помчав назад за випромінювачем, щоб з його допомогою допитати Фінджі й одержати від нього пояснення. А потім мені спало на думку ризикнути Вічністю, щоб повернути тебе, і я мало не знищив Вічність, подумавши, що втратив тебе назавжди. Ти мене розумієш?

Нойс дивилася на нього із змішаним почуттям недовіри та страху.

— Невже ти хочеш сказати, що ті люди з майбутнього змусили тебе саме так робити? Що вони запрограмували твої дії?

— Атож. І не дивись на мене так. Я в цьому певен! Хіба ти не розумієш, яка тут різниця? Поки я щось роблю із власної волі, я можу пояснити свої вчинки й ладен відповідати за них. Але знати, що мене обдурили, обвели круг пальця, що хтось керує і маніпулює моїми почуттями, немов я Обчислювальна машина, в яку досить лише вкласти відповідну програму...

Харлан раптом зрозумів, що зірвався на крик, і осікся. Помовчавши хвилю, він провадив далі:

— Я не можу змиритися з цим. І я мушу виправити те, що зробив, коли був маріонеткою в чужих руках. Тільки тоді я заспокоюсь.

І, мабуть, так і буде. Він ще відчує справжній тріумф, незважаючи на особисту трагедію, яка чекає на нього попереду.

Коло замикається.

Нойс несміливо простягла до нього руку, немов хотіла приголубити, але Харлан відсунувся, уникаючи її ласки.

— Все було підстроєно. І моя зустріч з тобою. І все, що відбулося потім. Проаналізували мою вдачу, мої нахили. Це, очевидно, дія і реакція на неї. Натисніть на одну кнопочку — і чоловік зробить це. Натисніть на іншу кнопочку — і він зробить те.

Болючий сором заважав йому говорити. Він труснув головою, мовби намагаючись позбутися почуття відрази. Так пес струшує із себе воду, коли вийде з річки.

— Одного я тільки не розумів спочатку: як я здогадався, що Купера мають послати в Первісну епоху? Неймовірна здогадка!

В мене не було для неї ніяких підстав. І Твісел не міг цього зрозуміти. Він не раз дивувався, як я зі своїми мізерними знаннями математики примудрився дійти правильного висновку.

А я все-таки здогадався. І знаєш, коли вперше здогадка осяяла мене? Тієї самої ночі. Ти спала, а я ніяк не міг заснути. В мене було таке відчуття, ніби я конче маю щось згадати. Якусь фразу, якусь думку, що промайнула в моєму збудженому мозку. Я довго думав, аж поки раптом збагнув значення всього того, що пов'язане з Купером, й водночас зблиснула думка, що я можу знищити Вічність. Пізніше я ознайомився з історією математики, але в цьому вже не було особливої потреби. Я вже все знав і так. Я був певний. Як? Чому?

Нойс пильно дивилася на нього. Вона вже не пробувала доторкнутися до нього.

— Невже ти хочеш сказати, що люди з Прихованих Сторіч і це підстроїли? Що вони вклали у твій мозок думки й спрямовували твої дії?

— Так, так! Саме так вони й робили. Однак не довели ще справи до кінця. Коло замикається, але воно ще не замкнулось.

— Але як вони можуть щось зробити тепер? Адже їх немає з нами?

— Немає? — Голос його прозвучав так глухо, аж Нойс зблідла.

— Невидимі надістоти? — прошепотіла вона.

— Ні, не надістоти. І не невидимі. Я вже пояснював тобі, що, створивши власне навколишнє середовище, людина перестала

еволюціонувати. Людина Прихованих Сторіч — це гомо сапієнс. Звичайна людина.

— Тоді напевне їх тут нема.

— Тут є ти, Нойс, — сумно промовив Харлан.

— Авжеж. І ти. І більше нікого.

— Ти і я, — погодився Харлан. — І нікого більше. Жінка з Прихованих Сторіч і я... Не прикидайся невинним ягням, Нойс. Прошу тебе.

Вона з жахом подивилася на нього.

— Про що ти кажеш, Ендрю?

— Про те, що й повинен сказати. Що ти мені нашіптувала того вечора, коли споїла мене м'ятним напоєм? Твій ніжний голос... улесливі слова... Я нічого не розумів тоді, але підсвідомо я все запам'ятав. Про що ти нашіптувала мені так ніжно? Про подорож Купера в минуле. Про Самсона, що руйнує храм Вічності. Я правильно кажу?

— Я навіть не знаю, хто такий Самсон і що він руйнував, — сказала Нойс.

— Ти могла легко про це здогадатися, Нойс. Скажи мені, коли ти вперше проникла в 482-е? Замість кого ти там з'явилася? Чи ти просто... втиснулася в те Сторіччя? Експерт із 2456-го на моє прохання розрахував лінію твого життя. В новій Реальності ти не існувала. Не було навіть твого Аналога. Дивно для такої невеличкої Зміни, та все ж можливо. А потім Розраховувач сказав мені одну річ. Я його почув, але не зрозумів. Дивно, що я взагалі запам'ятав його слова. Може, вони й зачепили в мені якусь струну, але я був надто переповнений... тобою, щоб прислуховуватися.

Він сказав: "При тій комбінації чинників, яку ви мені дали, я не зовсім розумію, як вона могла існувати в попередній Реальності".

Він мав рацію. Ти і не існувала в ній. Ти була прибульцем з далекого майбутнього й маніпулювала мною і Фінджі також у своїх власних цілях.

— Ендрю...

— Все збігається. Який я був сліпий! Книга в твоїй домашній бібліотеці називалася "Соціальна й економічна історія". Вже тоді це мене здивувало. Вона була тобі потрібна, — правда ж? — щоб, вивчивши її, якнайкраще пристосуватися до того Сторіччя. І ще одне. Пам'ятаєш нашу поїздку в Приховані Сторіччя? Це ти зупинила капсулу в 111 394-му. Ти зупинила її точно розрахованим, упевненим рухом... Де ти навчилася управляти капсулою? Адже, судячи з усього, це була твоя перша подорож у капсулі. До речі, чому в 111 394-му? Це що, твоє рідне Сторіччя?

— Навіщо ти взяв мене з собою в Первісну епоху, Ендрю? — тихо спитала вона.

— Щоб захистити Вічність! — несподівано зірвався він на крик. — Важко передбачити, що ти могла б там іще накоїти. А тут ти безпорадна, бо я розкусив тебе. Признайся, що це правда. Признавайся!

У пароксизмі гніву він замахнувся на неї. Вона й не поворухнулася. На її обличчі відбився цілковитий спокій. Вона здавалася прекрасною статуєю, виліпленою із теплого воску. Піднята рука Харлана застигла в повітрі.

— Признавайся! — повторив він.

— Хіба ти сумніваєшся у своїх висновках? Та й яке це має для тебе значення, признаюсь я чи ні?

Харлан відчув, як знов у ньому закипає лють.

— Признавайся, щоб я потім не відчував ні каяття, ні жалю.

— Каяття?

— Нойс, я прихопив із собою анігілятор і маю намір убити тебе.

Розділ 18

ПОЧАТОК БЕЗМЕЖНОСТІ

Харлан тримав у руці анігілятор, націлений на Нойс.

А в глибині його душі знову заворушилися сумніви, нерішучість підточувала його замір.

Чому вона не відповідає? Що приховується за цією незворушною позою?

Хіба він може вбити її?

Хіба можна залишати її серед живих?

— Чого ж ти мовчиш? — хрипко сказав він.

Вона склала руки на колінах і ще спокійніше глянула йому в очі, немов не помічаючи націленого на неї анігілятора. В її відчуженні просвічувалася якась таємнича, майже містична сила. А коли вона нарешті заговорила, голос її здався Харланові чужим.

— Ти хочеш убити мене зовсім не через те, щоб урятувати Вічність, — сказала вона. — Адже ти міг би оглушити мене, зв'язати мені руки й ноги

й залишити тут, у печері, а на світанку вирушити в дорогу. Або взяти з собою, а потім кинути напризволяще посеред пустелі. Або ж міг би попросити Твісела потримати мене у Вічності під замком до твого повернення з Первісної епохи. Але ж ні, тільки моя смерть задовольнить тебе, бо ти вважаєш, що я зрадила тебе, заманила в свої любовні тенета для того, щоб штовхнути тебе на зраду Вічності. Це помста за уражене самолюбство, а не справедлива кара, в чому ти так намагаєшся переконати себе.

Харлан аж знітився від почутого.

— А хіба ти не з Прихованих Сторіч, скажи мені?

— Так, я звідти. Чого ж ти не стріляєш?

Харланів палець затремтів на спусковій кнопці анігілятора. Він усе-таки вагався. Незважаючи на її зізнання, Харлан намагався виправдати Нойс, бо в душі його ще не згасло кохання до неї. Може, вона, доведена до відчаю, зумисне наговорює на себе, наражаючись на смерть? Може, це просто породжена відчаєм істерична бравада жінки, якою знехтував коханий чоловік?

Ні! Так могла поводити себе героїня фільмокниги, написаної в нудотно-солодких, сентиментальних традиціях 289-го, але тільки не Нойс. Вона не з тих, хто радо помирає на руках свого зрадливого коханця, немов підтята лілея.

Тоді чому вона так зневажливо сприймає його намір убити її? Чи не тому, що певна в своїх жіночих чарах, добре знає, що він не встоїть перед ними й вирішальної миті впаде до її ніг, пройнятий соромом?.

Удар влучив у ціль. Палець перестав тремтіти й уже твердо лежав на спусковій кнопці.

— Чого ж ти ждеш? — знову заговорила Нойс. — Може, моїх виправдань?

— А в тебе є ще й виправдання? — Харлан силкувався надати своєму голосу іронічного відтінку, та в душі зрадів нагоді відтягти час. Розмова віддалить його від тієї фатальної миті, коли він змушений буде глянути на розпростертий труп, змушений буде усвідомити, що його чарівна Нойс загинула від його ж руки.

Він знайшов виправдання своїй нерішучості: "Хай говорить, — гарячково подумав він. — Що більше вона розкаже про Приховані Сторіччя, то краще можна буде захистити Вічність".

Знайдений привід надав його нерішучості позірно твердої політики, і тепер він міг спокійно глянути в очі Нойс так, як вона дивилася на нього.

Нойс немов прочитала його думки.

— Тебе цікавлять Приховані Сторіччя? — запитала вона. — Якщо це буде моїм виправданням, то мені неважко розказати тобі про них. Хотів би ти, наприклад, дізнатися, чому людство зникло з лиця Землі після 150 000-го Сторіччя? Це тебе зацікавить?

Харлан не збирався ні випрошувати, ні купувати відомостей. У нього був анігілятор, і він твердо вирішив не показувати легкодухості.

— Кажи! — коротко наказав він й одразу почервонів, помітивши в неї на устах глузливу посмішку.

— Однієї чудової миті біочасу, перш ніж Вічність досягла віддалених Сторіч, перш ніж вона встигла дістатися 10 000-го, ми в нашому Сторіччі — ти мав рацію, це було 111 394-е Сторіччя — дізналися про її існування. Ми також уміємо подорожувати в Часі, але наші подорожі мають іншу

мету. Замість того щоб переміщувати в Часі матеріальні об'єкти, ми віддаємо перевагу спостереженню минулих Сторіч. Тільки минулих.

Ми дізналися про виникнення Вічності випадково. Спочатку ми зробили розрахунки різних Реальностей і на підставі цих розрахунків перевірили ймовірність існування власної Реальності. Яке ж було наше здивування, коли ми побачили, що ця ймовірність надзвичайно мала. Як виникла наша практично неможлива Реальність? Питання було для нас дуже серйозне... Я бачу, ти не слухаєш, Ендрю. Тобі не цікаво?

Вона вимовила його ім'я з тією самою інтимною ніжністю, з якою вимовляла колись. Здавалося, цинічна фальш повинна вколоти його, розгнівати, але нічого такого він не відчув.

— Кажи, жінко, не гай часу, — відповів він, силкуючись бути твердим і непохитним.

Він хотів урівноважити тепло й ласку, що прозвучали в її "Ендрю", холодним гнівом, вкладеним у своє звернення "жінко", і знову єдиною відповіддю на його різкість була ледь помітна посмішка.

— Ми розпочали пошуки в минулому й наштовхнулися на Вічність, яка дедалі більше розширювала свої кордони. І для нас стало очевидним, що в якийсь відрізок біочасу — в нас також є таке поняття, та ми називаємо його іншим терміном — наша Реальність була іншою. Ту Реальність, із максимальною ймовірністю існування, ми назвали Природним Станом. Нам стало ясно, що колись ми або принаймні наші Аналоги жили в Природному Стані. Ми тоді не знали й не могли знати, що собою являє цей Стан. .

Однак ми знали, що одна із здійснених Вічністю Змін поширилася на наше Сторіччя й вплинула на Природний Стан. Ми вирішили з'ясувати, що являє собою Природний Стан і при потребі повернутися до нього. Передовсім ми встановили карантинну зону, яку ви називаєте

Прихованими Сторіччями, ізолювавши від Вічності Час, починаючи з 70 000-го Сторіччя. Цей панцир ізоляції мав захищати нас від подальших Змін. Він не гарантував абсолютної безпеки, зате давав змогу виграти час.

А потім ми зробили те, що заборонялося нашою етикою і культурою. Ми дослідили наше майбутнє. Нам необхідно було довідатися про долю людства в існуючій Реальності, щоб потім порівняти її з Природним Станом. З'ясувалося, що десь близько 125 000-го людство розкрило таємницю міжзоряних польотів. Люди навчились здійснювати стрибки через гіперпростір. Нарешті вони змогли досягти зірок.

Харлан слухав її виважені слова з дедалі більшою увагою. Що в її розповіді було правдою? Що було ретельно розрахованою спробою обманути його?

— Коли люди досягли зірок, — перебив він її, щоб струсити гіпнотичну чарівність її голосу, — вони покинули Землю. Наші вчені давно про це здогадалися.

— В такому разі ваші вчені просто помилилися. Людина пробувала покинути Землю. На жаль, ми не єдині жителі Галактики. Багато зірок мають свої планети. На деяких виникли навіть цивілізації. Щоправда, жодна з них не така давня, як наша, та поки людство залишалося сто двадцять п'ять тисяч Сторіч на Землі, молодші цивілізації обігнали нас і скорили Галактику.

Коли ми вийшли у космічний простір, скрізь у всесвіті вже стояли застережні знаки: "Зайнято! Не порушувати кордонів! Вхід заборонено!" І людству довелося відкликати назад свої розвідувальні загони і залишитися на Землі. Однак відтоді люди вже іншими очима почали дивитися на Землю: рідна планета стала для них в'язницею, оточеною безмежним океаном свободи... І людство вимерло!

— Одразу й вимерло? Нісенітниця! — сказав Харлан.

— Не одразу. Минули тисячі Сторіч. Людство ще довго існувало, але була втрачена мета, втрачений сенс буття, а натомість з'явилося гнітюче почуття безнадії. Врешті-решт почався спад народжуваності, що й призвело до вимирання. Ось що наробила ваша Вічність.

Харлан ладен був тепер захищати Вічність ще з більшим завзяттям.

— Пустіть нас у Приховані Сторіччя, — сказав він, — і ми все поправимо. Адже ми змогли добитися найвищого благоденства в освоєних нами Сторіччях.

— Найвищого благоденства? — глузливо перепитала Нойс. — А що це таке? Може, на це запитання дадуть відповідь ваші обчислювальні машини, ваш Кібермозок? А хто налагоджує ці машини? Хто вкладає в них програми? Машини не можуть краще розв'язати проблему за людей. Вони тільки роблять це швидше. А що є благом з погляду Вічних? Я скажу тобі. Безпека і ще раз безпека. Ніяких крайнощів. Нічого, що над міру. Ніякого ризику без цілковитої певності в успіхові.

Харлан ковтнув слину. Несподівано в його пам'яті виразно зринули Твіселові слова, сказані в капсулі, коли йшлося про еволюціонованих жителів Прихованих Сторіч: "Ми вилучили незвичайне".

А хіба це не правда?

— Здається, ти замислився, — сказав Нойс. — Тоді подумай ось про що. Чому в існуючій Реальності людина не перестає вдаватися до космічних подорожей, хоча завжди зазнає невдачі? У кожній космічній ері, безперечно, знають про невдачі своїх попередників. Чому ж тоді досвід не зупиняє людей?

Він стурбовано подумав про колонії, які час від часу створювали на Марсі і які завжди занепадали. Він подумав про ту дивну принадність космічних польотів, яка полонила навіть серця Вічних. Він пригадав, як після знищення електрогравітаційних космічних кораблів Соціолог Кантор Вой із 2456-го, зітхнувши, сказав: "Вони були прекрасні!" І як тоді Розраховувач Нерон Ферук, гірко вилаявшись, почав критикувати Вічність за її методи розподілу протиракової сироватки.

А, може, це інстинктивне прагнення розумних істот розірвати кайдани гравітації, вирватися на простори Всесвіту, дістатися до зірок? Чи не воно спонукало людину десятки разів заново створювати міжпланетні кораблі, щоб знову й знову здійснювати подорожі у мертві світи Сонячної Системи, де тільки Земля придатна для життя? Чи випадкові були невдачі? Чи, може, вони переслідували людей тільки тому, що Вічність, під приводом боротьби з цими невдачами, зовсім вилучала з Реальностей космічні подорожі? Харлан знову подумав про знищені електрогравітаційні космічні кораблі.

— Оберігаючи людство від невдач і небезпек, — вела далі Нойс, — Вічність тим самим позбавляє його тріумфальних відкриттів. Тільки подолавши найважчі випробування, людство зможе піднятися до небачених вершин. Тільки з тривог і невдач народжуються сили, здатні штовхнути людство до нових висот. Невже ти не розумієш? Невже не можеш збагнути, що, відвертаючи невдачі й помилки, Вічність позбавляє людину змоги самій знаходити власні, хай важкі, але правильні рішення, бо правильні рішення завжди народжуються в труднощах, а не тоді, коли уникають їх.

— Найбільше благо найбільшого числа людей... — завченим голосом почав Харлан.

— Припустімо, що Вічність не була б створена? — перебила його Нойс.

— Ну й що б тоді сталося?

— Я скажу тобі, що б тоді сталося. Ті зусилля, які були витрачені на розвиток темпоральної механіки, були б укладені в розвиток ядерної фізики. Замість Вічності були б створені міжзоряні кораблі. Людство досягло б зірок на сотні тисяч Сторіч раніше, ніж у нашій Реальності. Галактика була б тоді незайнята і її заселили б люди.

— І чого б ми досягли? — вперто стояв на своєму Харлан. — Хіба були б ми тоді щасливіші?

— Кого ти маєш на увазі під словом "ми"? Це був би не якийсь один світ, а мільйони, мільярди світів. Могутність людства не знала б меж. У кожного світу була б власна історія, власні моральні цінності й ідеали, власні можливості для пошуків щастя. Тобто було б нескінченно велике число різновидів щастя, різновидів блага... Оце і є Природний Стан людства.

— Це прості здогадки, — сказав Харлан. Він був сердитий на себе, що його так захопила намальована Нойс картина. — Звідки ти знаєш, що було б насправді?

— Вас смішить неуцтво Часів'ян, які вважають, що існує тільки одна Реальність. А нас смішить неуцтво Вічних, які вважають, що Реальностей багато, але може існувати тільки одна.

— Що означає цей набір слів?

— Ми не розраховуємо Реальностей. Ми тільки спостерігаємо їх. Ми можемо бачити Реальності, які не здійснилися, в їхньому стані Нереальності.

— Щось на зразок примарної країни "ніколи-ніколи", де "може бути" грають у сховання з "якщо"?

— Атож. Тільки без сарказму.

— І як ви це робите? Нойс замислилась.

— Як тобі пояснити, Ендрю? Є багато речей, з якими ми звиклися, але не все в них розуміємо. Ти можеш пояснити принцип роботи Кібермозку? Проте ти знаєш, що Кібермозок існує і працює.

— І що далі? — зацікавлено спитав Харлан.

— Ми навчилися спостерігати Реальності і знайшли серед них Природний Стан. Він точно такий, яким я його тобі змалювала. Ми знайшли також Зміну, яка знищила Природний Стан. Це була не просто одна з тих Змін, які здійснює Вічність. Це було власне саме створення Вічності, сам факт її існування. Будь-яка система, на зразок Вічності, яка дозволяє групі людей обирати майбутнє для всього людства, неодмінно призведе до вибору безпеки й посередності. В такій Реальності зірки недосяжні. Саме існування Вічності вже перекреслює можливість підкорення Галактики людиною. Для того щоб скорити Галактику, треба знищити Вічність.

Число можливих Реальностей безмежне. І кожна Реальність має безмежну кількість своїх різновидів. Наприклад, число Реальностей, у яких існує Вічність, безмежне; число Реальностей, в яких Вічність не існує, безмежне; і, нарешті, число Реальностей, в яких Вічність існувала, але була знищена, також безмежне. Серед останніх — люди мого Сторіччя вибрали групу Реальностей, в одній з яких жила я.

Спочатку я не знала, що мені випаде така роль. Мене готували для майбутньої роботи так само, як Твісел і ти готували Купера. Однак число Реальностей, в які я могла бути заслана як агент свого Сторіччя для знищення Вічності, також безмежно велике. Мені запропонували на вибір п'ять Реальностей, які здавалися найпростішими. Серед них я вибрала ту єдину Реальність, у якій був ти.

— Чому ти вибрала саме її? — запитав Харлан.

Нойс опустила очі.

— Тому що я кохаю тебе, зрозумій. Я кохала тебе ще задовго до того, як зустріла тебе.

Вона говорила так щиро, що Харлан був вражений.

"Вона грає, немов актриса", — з відразою подумав він.

— Ти просто глузуєш.

— Ні, я не глузую. Я вивчила всі запропоновані мені Реальності і вибрала ту, в якій мене послали в 482-е, де я спочатку зустріла Фінджі, а потім тебе, ту, в якій ти покохав мене, в якій узяв мене у Вічність, а потім, рятуючи від Зміни, сховав у моєму рідному Сторіччі; Реальність, в якій ти заслав Купера не в те Сторіччя і в якій ми з тобою вирушили в Первісну епоху і залишилися в ній до останніх днів свого життя. Я бачила, як ми кохали одне одного і жили щасливо. Як бачиш, я не глузую. Я вибрала ту Реальність, де існувало наше кохання.

— Фальш. Суцільна облуда! — обурився Харлан. — Невже ти думаєш, що я повірю тобі? — Він зробив паузу, немов намагався знайти вразливе місце в її розповіді. — Стривай! Ти сказала, що знала все наперед? Все, що має відбутися.

— Так.

— Тоді це очевидна брехня! Хіба могла знати, що я триматиму тебе під дулом анігалятора? Хіба ти могла знати, що твоя місія закінчиться провалом? Що ти на це скажеш?

Нойс тихо зітхнула.

— Я вже пояснювала тобі, що в кожній Реальності існує безмежна кількість її різновидів. Хоч би як точно ми наводили фокус на дану Реальність, ми завжди насправді спостерігаємо безліч дуже схожих Реальностей. Що різкіший фокус, то менша невиразність. Що менша невиразність, то нижча ймовірність того, що якась випадкова варіація зіпсує наслідок. Хоч ця ймовірність ніколи не дорівнюватиме нулю. Все зіпсувало одне незначне відхилення.

— Яке?

— Я знала, що ти повернешся до мене в Приховані Сторіччя після того, як буде знято бар'єр в 100 000-му. І ти повернувся. Однак ти мав повернутися сам. Ось чому я так злякалася в першу мить, коли побачила з тобою Обчислювача Твісела.

І знову Харлан не знав, що й думати. Як усе в неї виходить до ладу!

— Я ще більше здивувалася б, якби сповна зрозуміла значення цього відхилення, — вела далі Нойс. — Коли б ти вернувся сам, ти взяв би мене із собою в Первісну епоху, так як ти і вчинив. Але тоді заради свого кохання до мене, заради любові до людства ти не став би розшукувати Купера. Ваше коло було б розірване. Вічність припинила б своє існування, а ми були б щасливі ‘і нам нічого не загрожувало б.

Проте сталася випадкова варіація — ти повернувся з Твіселом. Під час подорожі він поділився з тобою своїми припущеннями з приводу Прихованих Сторіч і цим навів тебе на роздуми, які в свою чергу породили в тобі сумніви й недовіру до мене. І от між нами анігілятор... Ось така історія, Ендрю. Можеш стріляти, тобі ніщо не перешкодить.

Харлан так судомно стискував анігілятор, що аж затерпли пальці. Він переклав зброю в другу руку. Невже в її розповіді немає жодного вразливого місця? А він ще думав, що досить лише йому пересвідчитися в її походженні з Прихованих Сторіч, як усі його сумніви вмить розвіються.

Марні сподівання! Загнаний у безвихідь, Харлан ладен був рвати на собі волосся. Він так нічого й не з'ясував, а вже наближався світанок.

— А навіщо потрібно було робити дві спроби знищення Вічності? Чому б не покінчити з нею одним ударом, коли я послав Купера в 20-е? Навіщо було мене спроваджувати в Первісну епоху? Все давно кінчилося б і не було б цих душевних страждань і невпевненості.

— Бо просто знищити Вічність — мало, — відповіла Нойс. — Слід звести до мінімуму ймовірність виникнення будь-якої нової форми Вічності. А для цього тут, у Первісній, нам треба виконати одну справу. Невеличку Зміну. Щось на зразок вашої Мінімально Необхідної Зміни. Надіслати листа на півострів, який тут, у двадцятому Сторіччі, називається Апенінським. Тут зараз 1932 рік. Якщо я надішлю цього листа, то один італійський фізик почне експерименти з бомбардування урану нейтронами.

Харланові стало страшно.

— Ти хочеш змінити Первісну історію?

— Атож. Таке моє завдання. В новій, уже остаточній Реальності перший ядерний вибух відбудеться не в 30-му Сторіччі, а в 1945 році.

— А ти знаєш, які можуть бути наслідки? Ви можете собі уявити, якою небезпекою все це може обернутися для людства?

— Ми усвідомлюємо небезпеку. Ми спостерігали можливі після цього Реальності. Існує ймовірність, невелика, звичайно, що Земля перетвориться на величезне радіоактивне кладовище, однак перед тим…

— Ти хочеш сказати, що щось може виправдати такий ризик?

— Підкорення Галактики. Повернення до Природного Стану.

— І після всього ви ще можете звинувачувати Вічність у втручанні...

— Ми звинувачуємо Вічність у тому, що вона втручається постійно, аби тримати людство у в'язниці заради його безпеки. А ми втрутимося тільки один раз, щоб Вічність ніколи не могла виникнути.

— Ні, — стояв на своєму Харлан. — Вічність повинна існувати.

— Як знаєш. Вибір у твоїх руках. Якщо ти хочеш, щоб майбутнє людства диктували психопати...

— Психопати?! — вибухнув Харлан.

— А хіба ні? Адже ти їх добре знаєш. Подумай!

Харлан із жахом дивився на неї. На нього враз наринули спогади. Він пригадав, як поводять себе Учні, коли взнають всю правду про Реальність, як Учень Латорет намагався заподіяти собі смерть. Латорета врятували, він навіть став Вічним, складав проекти Змін, проте ніхто не знає, які рубці залишилися в його душі. Він думав про кастову систему Вічності, про своє ненормальне життя, про почуття власної провини, яке знаходило вихід у гніві й ненависті проти Техніків; думав про чвари між Обчислювачами, про Фінджі, який плів інтриги проти Твісела, про Твісела, який шпигував за Фінджі. Він згадав про безволосого Сеннора, який через власну потворність заперечував усе на світі.

Він думав про себе.

Потім згадав про Твісела, про великого Твісела, який також порушував закони Вічності.

Харланові здавалося, ніби він завжди знав Вічність саме такою. Інакше звідки могло виникнути бажання знищити її? Проте він ніколи не признавався собі в цьому, не міг набратися мужності подивитися правді у вічі.

Тільки тепер він ясно уявив собі Вічність такою, якою вона є, — клоакою хронічних психозів, ямою божевільних ідей, клубком скалічених доль, нещадно вирваних із контексту життя.

Він безпорадно подивився на Нойс.

— Тепер ти мене зрозумів, Ендрю? — лагідно спитала вона. — Тоді ходімо зі мною до виходу.

Він пішов услід за нею, немов загіпнотизований, не в змозі отямитися від крутого зламу, що відбувся в його душі за цей короткий час.

На сході вже займалася світанкова зоря, і їм видно було, як велетенська капсула гнітючою тінню вимальовувалася на тлі блідого неба. Під захисною плівкою її обриси здавалися неясними й розпливчастими.

— Наша Земля, — сказала Нойс. — Проте це не вічна і єдина оселя людства, а тільки його колиска, відправна точка для злету в безконечний світ. Ти повинен зважитися. Поле біочасу захистить нас і все, що є в цій печері, від Зміни. Зникне Купер разом зі своїм оголошенням, перестане існувати Вічність, а з нею і Реальність мого Сторіччя. Однак залишимося ми, щоб народжувати дітей, щоб мати внуків, залишиться людство, яке колись сягне до зірок.

Харлан глянув на Нойс і побачив у неї на устах усмішку. Перед ним знову була та колишня Нойс, яку він покохав, і, як і колись, від самого погляду на дівчину серце закалатало у нього в грудях.

Він ще сам не знав, що вже зважився, аж поки громадище капсули враз зникло і перед ними в усій красі відкрилася рожева смуга передранішнього неба.

Обнімаючи Нойс, яка довірливо пригорнулася до нього, Харлан подумав, що зникнення капсули означає безповоротний кінець Вічності.

І початок Нескінченного Шляху.

© АЗІМОВ А. Кінець Вічності: Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1990. — 768 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

© ГРИЦЮК Д. К., переклад з англійської, 1990.